

ARS & HUMANITAS

Revija za umetnost in humanistiko / Journal of Arts and Humanities

X/2

Migracije

Migrations

2016

ARS & HUMANITAS
Revija za umetnost in humanistiko / Journal of Arts and Humanities

Založila / Published by
Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani / Ljubljana University Press,
Faculty of Arts

Za založbo / For the Publisher
Branka Kalenič Ramšak, dekanja Filozofske fakultete / the Dean of the Faculty of Arts

Glavni urednici / Editors-in-Chief
Vanesa Matajic, Špela Virant

Številko X/2 uredili / Issue X/2 was edited by
Vanesa Matajic, Špela Virant

Uredniški odbor / Editorial Board
Milica Antič Gaber, Tine Germ, Nataša Golob, Branka Kalenič Ramšak, Lev Kreft, Marko Krevs, Katja Mahnič,
Marko Marinčič, Jasmina Markič, Janez Mlinar, Blaž Podlesnik, Irena Samide, Peter Simonič,
Matej Šekli, Jože Vagrinc

Mednarodni svetovalni odbor / International Advisory Board
Jochen Bonz (Bremen), Parul Dave-Mukherji (New Delhi), Thomas Fillitz (Dunaj),
Karl Galinsky (Univ. of Texas), Hermann Korte (Siegen), Douglas Lewis (Washington), Helmut Loos (Leipzig),
Božena Tokarz (Katowice), Johannes Grabmayer (Celovec), Mike Verloo (Nijmegen)

Urednica recenzij / Reviews Editor
Jasna Podreka

Oblikovanje in postavitev / Graphic design and type setting
Jana Kuharič, Lavoslava Benčič

Lektoriranje / Language Editing
Rok Janežič, Jason Blake, Špela Virant

Tisk / Printed by
Birografika Bori d.o.o.

Naklada / Number of copies printed
Tisk na zahtevo / Print on demand

Cena / Price
12 EUR

Naslov uredništva / Address
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
Tel. / Phone: + 386 1 241 1406
Fax: + 386 1 241 1211
E-mail: ars.humanitas@ff.uni-lj.si
<http://revije.ff.uni-lj.si/arshumanitas>

Revija izhaja s finančno podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS / The journal is published with support from Slovenian Research Agency.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0
Mednarodna licenca / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0
International License.

Vsebina / Contents

<i>Špela Virant, Vanesa Matajc</i> Migracije	5
---	---

Študije / Studies

<i>Ksenija Vidmar Horvat</i> Evropski spomin in vizualizacija travme: vloga umetniške reprezentacije v medijskem projektu »Begunec_ka sem«	13
--	----

<i>Burcu Dogramaci</i> Gekommen, um nicht zu bleiben: Bilder der Ankunft als visuelle Repräsentationen von Migration	31
--	----

<i>Nike Kocijančič Pokorn, Iva Jevtič, Jaka Čibej</i> »Nočem biti odvisna«: Ali javne prevajalske in tolmaške storitve res negativno vplivajo na aktivno vključenost migrantov v državo gostiteljico?	47
--	----

<i>Janja Vollmaier Lubej</i> Sodobna ukrajinska migrantska problematika v luči evromajdanskih protestov in vojne	63
--	----

<i>Mirjam Milharčič Hladnik</i> Doživljanje »begunske krize« skozi intervencijo v javni diskurz: mi kot Drugi v zgodovinski perspektivi slovenskega izseljenstva in integracijskih praks	79
---	----

<i>Inigo Bocken</i> Die nomadische Reise der Theorie: Michel de Certeaus Theorie der Alltäglichkeit und die neuzeitliche Mystik	93
--	----

<i>Patrizia Farinelli</i> Le sfide di «un universo più fluido» nell'opera di Giorgio Fontana	108
---	-----

<i>Tanja Žigon</i> Integracija v švicarsko družbo: primer Meral Kureyshi	121
---	-----

Verena Perko

Migracije, družbeno angažirana muzejska tema,
in zakaj se ji slovenski muzeji uspešno izogibajo? 136

Zala Bojović

Poučevanje otrok migrantov in beguncev 149

Varia / Varia

Maja Lavrač

Li Shangyin and the Art of Poetic Ambiguity 163

Recenzije / Reviews

Vesna Leskošek

Stephan Lessenich: *Ponovno izumljanje socialnega:*
Socialna država v prožnem kapitalizmu. 181

Vladimir P. Goss

Laura Chinellato: *L'ara di Ratchis a Cividale.* 185

Mojca Puncer

Lev Kreft: *Estetikov atelje: od modernizma k sodobni umetnosti* 188

Elke Mehnert

Theatralität in Literatur und Kultur, *Germanoslavica* 25/2, 2014.. . . . 193

Biografske informacije o avtorjih / Authors' Biographical Information . . . 201

Navodila za avtorje prispevkov 209

Špela Virant, Vanesa Matajč

Migracije

Leta 2013 je revija *Ars & Humanitas* posvetila tematsko številko problematiki migracij (Številni obrazi migracij, *Ars & Humanitas* VII/2, 2013. Spletni dostop: <http://revije.ff.uni-lj.si/arshumanitas/issue/view/126>). Tematski sklop razprav iz leta 2013 se je odzval in prispeval disciplinarno različne poglede na dejstvo, da »začasne ali stalne, lokalne ali mednarodne, prostovoljne ali prisilne, legalne ali ilegalne, registrirane ali neregistrirane migracije posameznic in posameznikov, celih družbenih skupnosti ali posameznih skupin predstavljajo pomemben dejavnik v konstruiranju in spreminjanju (sodobnih) družb«, pišeta avtorica in avtor tedanjega uvodnika,¹ Milica Antić Gaber in Marko Krevs (2013, 7). Mnogi evropski kulturni prostori so po letu 1991 in konstruiranju novih nacionalnih držav intenzivneje obudili tradicionalne vrednote nacionalno-emancipacijskih gibanj in njihove implicitne težnje k homogenosti zamišljenih nacionalnih skupnosti; v kulturnih prostorih z drugačno, po Leerssenovi tipologiji² t. i. centralistično-nacionalistično tradicijo, preneseno v imaginirane evropske kulturne in civilizacijske vrednote, pa so k obujanju izključevalnejših tradicij prispevali tudi lokalno-politični dvomi o učinkih evropske integracije. Kompleksnost dejavnikov, ki soustvarjajo sodobne evropske družbe, je nedvomno sooblikovala raznorodne, nemalokrat odkrito odklonilne ali vsaj skeptične odzive na sodobne migracije v smeri idealiziranega »Zahoda«. ³ Tako je v samo nekaj letih po izidu številke o »številnih obrazih migracij« ob aktualnem množičnem migracijskem dogajanju, ki – čeprav z zavedanjem, »da ne gre za nov fenomen« – dodatno podpira razmislek o sodobnosti kot »dobi migracij« ali »globalizaciji migracij« (Antić Gaber, Krevs, 2013, 7), postalo nujno, da tej problematiki posvetimo še več pozornosti. Številni obrazi migracij postajajo iz dneva v dan še številnejši, zato smo v letu 2016 pripravili novo tematsko številko, ki se odziva na aktualna dogajanja in osvetljuje nove ali danes še posebej izpostavljene problemske vidike migracij. Predhodni tematski sklop razprav o migracijah je vključeval pristope disciplin, kot so »sociologija, geografija, etnologija in kulturna antropologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, sodobne sredozemske študije, študiji spola in medijski študiji.« (ibid., 8) Mnoge od

1 Antić Gaber M., Krevs, M., Številni obrazi migracij, v: *Ars & Humanitas* VII/2, 2013, str. 7–11.

2 Leerssen, J., *National Thought in Europe. A Cultural History*, Amsterdam 2006.

3 Iz članka Zore Žbontar (Žbontar, Z., Tujci v antični Grčiji, v: *Ars & Humanitas* VII/2, 2013, str. 19–32) je razviden pravzaprav paradoks aktualnega sklicevanja na »evropske« kulturne in civilizacijske vrednote ob soočanju s sodobnim množičnim priseljevanjem iz neevropskih kulturnih prostorov v Evropo: na ta paradoks posredno opozarja vpogled v grško-antično dediščino, ki se vključuje v omenjene vrednote: »[a]ntični Grki so v odprti gesti gostoljubja do tujcev prepoznali svojo civiliziranost.« (Žbontar, 2013, 29)

njih vključuje tudi pričujoči tematski sklop, ki pa se očitneje osredinja na aktualne reprezentacije migracij.

Aktualna refleksija migracij je namenjena obravnavi aktualnih teoretskih obravnjav migracij in študijam konkretnih primerov, kako so reprezentirane ter kako se družbeni sistemi spopadajo z njihovimi posledicami: torej refleksiji o tem, kako razmišljamo in govorimo o teh problemih, o raznolikosti in dinamiki reprezentacij in kako slednje vplivajo na naša dojetanja etičnih razmerij v različnih družbenih sistemih, od institucionalno-političnih, medijskih, umetnostnih, vzgojno-izobraževalnih, na družabnih omrežjih ter v različnih skupnostih in prostorih sobivanja.

Aktualno poročanje o migracijah med razlogi zanje največkrat izpostavlja vojno, ki evropskemu upravnemu aparatu omogoča razločevanje med vojnimi begunci in iskanci političnega azila ter ekonomskimi migranti. Na to, na »diskurzivne reprezentacije migrantov, ki niso iz EU«, z oznakami, kot so »'lažni iskalec azila', 'ekonomski begunec', 'ekonomski migrant'« itn., sta že v prispevku iz leta 2013 opozorili Elaine Burroughs in Zoë O'Reilly,⁴ ki v pravnih kategorizacijah migrantov prepoznavata »implicitno negativne konotacije«: »te vodijo v perpetuiranje stereotipov,« ki podpirajo birokratske in politične cilje »v procesu izključevalnih postopkov« (65, 64). Ob političnih in ekonomskih vidikih migracij se vsakodnevno medijsko poročanje tudi redkeje sprašuje o razlogih za vojne in ekonomsko bedo, če pa že, je opaziti težnjo k monokavzalnim razlagam, ki zabisujejo kompleksno problematiko različnih, konkretnih migracijskih resničnosti. Zato so ob refleksiji splošnejših, skupnih vidikov migracij vsekakor potrebne poglobljene študije posameznih razlogov, njihovih kompleksnih prepletanj in konkretnih učinkov v posameznih okoljih, vključno s »kompleksnostmi človeških življenj, izkušenj in identitet« (Burroughs, O'Reilly, 2013, 64; gl. op. 2), ki jih množično-medijske reprezentacije oz. kategorizacije migrantov le redko upoštevajo.

Pri spraševanju o posledicah migracij pa so v središču medijskega zanimanja predvsem ekonomska in socialna vprašanja, ki zadevajo aktualna stanja v prevladujočih izhodiščnih in ciljnih državah in družbah migracijskih tokov, ter spekulacije kulturološke narave, ki zadevajo obojestranske strahove pred spremembami pogojev in praks vsakdanjega življenja v potencialno novih oblikah sobivanja, strahove pred kulturno hibridizacijo ali celo izgubo kulturne identitete ter občutek ogroženosti ob soočanju z raznolikostjo vrednot. Poleg poglobljanja obravnave teh vidikov ta sklop namenja tudi več prostora drugačnim pristopom, ki so v aktualnih diskusijah nekoliko marginalizirani. Med drugim zastavlja vprašanje, kakšni so – poleg družboslovnih in

4 Burroughs, E., O'Reilly, Z., Discursive Representations of Asylum Seekers and Illegal Immigrants in Ireland, v: *Ars & Humanitas* VII/2, 2013, str. 59–70.

kulturoloških pogledov – humanistični pogledi na aktualno migracijsko problematiko ter kaj lahko doprinesejo k njenemu razumevanju in s tem dolgoročnemu reševanju problemskih sklopov.

Ob predstavitev konkretnih okolij in okoliščin, v katerih se je migracijsko dogajanje začelo predstavljati kot akuten problem, vzpostavljajo članki, objavljeni v tematskem sklopu *Študije*, refleksijo na meta-ravni. Kako in v kakšnem jeziku govorimo in pišemo o migracijah? S kakšnimi podobami jih predstavljamo in katere vidike migracij izpostavljajo te podobe? Kakšne so in kakšno vlogo imajo medijske specifike teh reprezentacij? Kakšen oz. kako obsežen je razpon možnosti poročanja o migracijah v množičnih medijih, na družabnih omrežjih, v znanosti, v strokovnih obravnavah ter v fikciji? V literaturi, v likovni umetnosti oz. vizualnih umetnostih? Kakšne alternativne možnosti nudijo umetniške obravnave te tematike ne le na vsebinski ravni, temveč tudi pri iskanju novih izraznih možnosti? Kako so obravnave teh problematik integrirane v vzgojo in izobraževanje na formalni ravni in v konkretnih praksah posameznih okolij oz. institucij?

Problematiko reprezentacij sodobnih migracij s teoretsko refleksijo moderne in sodobne vladavine vizualne kulture predstavlja **Ksenija Vidmar Horvat**. Možnost za preseganje etičnega problema, ki ga ustvarja bolj ali manj trenutni učinek šok vzbujajočih fotografij, podob ogroženega »drugega«, kakršne distribuirajo množični mediji, avtorica teoretsko utemeljuje z obravnavo slovenskega projekta »Begunec_ka sem«, ki sta ga skupaj ustvarili pisateljica Widad Tamimi in ilustratorica Vesna Bukovec: slednji združuje umetniško ilustracijo migrantske resničnosti s fikcionalizacijo resničnih begunskih življenjskih pripovedi. Avtorica utemeljuje trajnejši empatični odziv prejemnika na estetsko reprezentacijo.

Umetnostna zgodovinarica **Burcu Dogramaci** v svojem prispevku primerja likovne upodobitve gostujočih delavcev, ki so v Nemčijo prihajali v drugi polovici 20. stoletja, z aktualnimi upodobitvami beguncev, nato pa podobe, ki jih uporabljajo vizualne umetnosti, vzporeja s podobami, ki jih lahko najdemo v literarnih besedilih, ter z retoriko poročevalskih in propagandističnih besedil.

S prevodoslovnih vidikov so **Nike Kocijančič Pokorn**, **Iva Jevtić** in **Jaka Čibej** v slovenskem prostoru raziskali enega izmed zelo konkretnih problemov sodobnih migracij v ciljnih družbah, tj. vprašanje, ali institucionalno zagotavljanje prevajalskih storitev v ciljnih družbah prispeva k integraciji migrantov in migrantk v to družbo ali pa jo, nasprotno, bistveno ovira? Odgovor v prispevku prinaša analiza kvantitativnih podatkov, pridobljenih v intervjujih z ljudmi iz različnih družbenih skupin in kulturnih okolij, ki so (bili) nastanjeni v ljubljanskem azilnem domu.

Z izhodiščnim okoljem, ki povzroča notranje in čezmejne migracije, pa se ukvarja prispevek **Janje Vollmaier Lubej** ob primeru Ukrajine, ki jo je po politično-ekonomski tranziciji po propadu Sovjetske zveze prizadela še vojna. Avtorica sooča predstavljanja sodobnih ukrajinskih razmer v provladnih in kritičnih množičnih medijih, statistične analize ekonomskih migracij, dojemanja vojnih in ekonomskih migracij v ukrajinski družbi⁵ ter humanistična stališča zlasti ukrajinskih intelektualcev in intelektualk, s tem pa relativizira pogosto poenostavljajoče zahodne medijske podobe sodobne Ukrajine.

Na sistematično »pozabo« zgodovine slovenskega izseljevanja opozarja raziskovalka in poznavalka evropskih migracij **Mirjam Milharčič Hladnik**. Posledice tega »pozabljanja« razbira v »zaskrbljenih« odzivih slovenskih množičnih medijev ob pojavu t. i. balkanske poti, čemur se je kot medijska sogovornica zoperstavila z »intervencijo v javni diskurz«, torej prav z ozaveščanjem o zgodovini slovenskih migracij, ki jih natančno predstavlja v prispevku, ob tem pa izpostavi posamezne sodobne integracijske »dobre prakse« v slovenskih organizacijah civilne družbe.

S filozofskega vidika **Inigo Bocken** v svojem prispevku predstavi teorijo vsakdanjosti Michela de Certeauja, katere izhodišči sta migracija in nomadstvo. Bocken prepričljivo prikaže, da pri Certeauju in njegovi refleksiji »taktik« vsakdanjega življenja ne gre le za teoretizacijo nomadstva, temveč za paradigmatični primer nomadske teorije, ki prav s svojo giblivo odpira nove možnosti tudi za razmišljanje o aktualnih družbenih dogajanjih.

Spreminjanje prostorov ter posameznikov in posameznic, ki jih naseljujejo, je tema literarnih, »hibridnih« in neliterarnih besedil italijanskega pisatelja Giorgia Fontane, ki se posveča raziskovanju priseljevanja in učinkov priseljevanja v severnoitalijansko urbano okolje. **Patrizia Farinelli** z literarnoteoretsko analizo predstavlja podobo »fluidnega univerzuma«, ki ga razbira v pisateljevem »sociološkem romanu« in v kontekstu drugih njegovih del (ki v slovenščini še niso dostopna). Prispevek o literarni reprezentaciji tako rekoč manifestira dejstvo, da se z migracijami »spreminjajo [...] celotne skupnosti oz. družbe in družbeni odnosi, zamikajo se kulturni vzorci, prihaja do pomembnih družbenih transformacij« (Castles, v: Antić Gaber, Krevs, 2013, 8).

Tanja Žigon v članku z naslovom Integracija v švicarsko družbo predstavi primer švicarske pisateljice albanskega rodu Meral Kureyshi, pri tem pa natančneje

---

5 Na enega izmed teh paradoksov, namreč na situacijo ukrajinskih ekonomskih migrantk, ki so primorane prilagoditi tradicionalno družinsko vlogo matere vzdrževanju družine s svojo ekonomsko migracijo, pri čemer kljub kršenju tradicionalne družbenospolne norme dobijo »spoštljiv družbeni položaj« (54), je v sklopu prispevkov o »številnih obrazih migracij« opozorila tudi Mirjana Morokvasic (Morokvasic, M., Transnational mobilities and gender in Europe, v: *Ars & Humanitas* VII/2, 2013, str. 45–58).

analizira njen roman *Sloni na vrtu* kot primer avtofikcije, v katerem pisateljica ubesedi travmatske izkušnje ob izgubi domovine in težave pri integraciji v novo okolje ter navsezadnje najde svoj prostor v pisavi. Prispevek se vključuje tudi v naraščajoče zanimanje literarne zgodovine: slednja je namreč začela natančneje in zelo intenzivno raziskovati in kategorizirati kompleksnost t. i. migrantske književnosti.⁶

Ob sodobnem begunstvu, ki so ga povzročile vojne razmere na Bližnjem vzhodu, **Verena Perko** razmišlja o pomenu muzejev in predstavljanja kulturne dediščine. Z obsežno teoretsko predstavitevijo koncepta t. i. postmuzejev, pred tem in ob tem pa posebej tudi doprinosu vzhodnoevropskih muzejskih šol, zagovarja družbeno angažirano, tvegano, vendar potrebno ozaveščevalno vlogo muzejske dejavnosti in muzejskih inštitucij v sodobni družbi.

V sklepnem prispevku z naslovom Poučevanje otrok migrantov in beguncev **Zala Bojović** opiše aktualno situacijo v nemškem šolstvu po prihodu velikega števila beguncev in migrantov v letu 2015 in predstavi različne konkretne probleme ter kritično ovrednoti praktične rešitve, ki jih tam uvajajo v šolski sistem,⁷ da bi zagotovili pravične možnosti vzgoje in izobraževanja za pogosto travmatizirane otroke in mladostnike brez ustreznega znanja jezika.

---

6 »Migrantska književnost« seveda nikakor ni nov pojav v primerjalni književnosti ali v prostorih, ki jih opredeljuje prevlada te ali one nacionalne književnosti, vendar je (primerjalna) literarna zgodovina šele v zadnjem času začela tudi v primerjalnih kontekstih, ne le osredinjeno na posamezen kulturno-prostorski fenomen, in tudi precej bolj sistematično prepoznati in opredeljevati »podkategorije«, ki jih utemeljuje raznovrstnost »migrantske« književnosti: status avtorice ali avtorja v okolju ustvarjanja, jezik besedila, njegova tematika itn. Eno izmed monografij, ki se lotevajo te problematike, je uredila Sandra Vlasta. (Vlasta, S., *Contemporary Migration Literature in German and English*, Leiden, Boston 2016.)

7 Osnovni primerjalni vpogled v eno najbolj priznanih in učinkovitih slovenskih institucionalno-organizacijskih ter pedagoških praks pri vključevanju otrok, ki so dospeli v Slovenijo kot migranti, ponuja med drugim intervju z ravnateljem ljubljanske Osnovne šole Ledina, Goranom Popovičem, ki ga je objavil tednik Mladina. (Petrovič, P., Popović, G., Intervju, v: *Mladina* 14, 8. april 2016 (<http://www.mladina.si/173584/goran-popovic/> [18. 11. 2016]).

Študije/Studies

Ksenija Vidmar Horvat

Evropski spomin in vizualizacija travme: vloga umetniške reprezentacije v medijskem projektu »Begunec_ka sem«

Ključne besede: begunska kriza, spomin, mediji, Widad Tamimi, Vesna Bukovec

DOI: 10.4312/ars.10.2.13-30

Uvod

V začetku leta 2016 je časopis *Delo* dvanajst ponedeljkov zapored objavljala medijske prispevke dveh avtoric, vizualne umetnice Vesne Bukovec in pisateljice Widad Tamimi. Serija se je imenovala »Begunec_ka sem«, nastajala je v begunskem zatočišču, kjer sta avtorici delovali kot prostovoljki, bralcem časopisa pa je tedensko dokumentirala osebne zgodbe ljudi, ki so postali begunci in na koncu »balkanske begunske poti« pristali v dveh zatočiščih v Sloveniji. Četudi dokumentarni po verodostojnosti prizorišča in njegovih akterjev, prispevki niso sodili v nobenega od klasičnih novinarskih žanrov, pa tudi napisani niso bili v objektiviziranem jeziku novinarskega poročanja. Namesto povzemanja izjav resničnih oseb in resničnih dogodkov so bili sestavljeni iz biografskih zgodb, ki so jih predstavljali fikcionalizirani pripovedovalci, namesto reporterskih fotografij so bile k besedilom priložene ilustracije, očitno umetniške predelave nečesa, o čemer sta avtorici slišali pripovedovati resnične priče.

»Begunec_ka sem« je bil zagotovo avtorski projekt, toda ker je obenem nastajal sočasno in na kraju, kjer so se nahajali dejanski begunci, je nosil poročevalsko vrednost. Medtem ko je zakrival identitete resničnih ljudi in s tehniko ilustracije – v nasprotju z reportersko fotografijo – branil dostojanstvo obličja trpečega, je povedal več kot fotografija, ki bi nam, v bran novinarskega poslanstva iskanja resnice, prikazala »vse«. Po drugi strani je soprisoten avtoričin zaobseg teh glasov, ki jih je Widad Tamimi s svojim podpisom pod prispevki povsem neposredno razkrila kot fiktivne, obličjem človeškega občega, ki stoji ob prepadu zgolj »golega življenja«, dodal antropološko razsežnost konkretnega tukaj in zdaj, osebe »z nami«. Bolj ko je bil literariziran, z Aristotelom torej bližje tistemu, kar bi se po zakonih verjetnosti lahko zgodilo, kot tistemu, kar se dejansko je zgodilo, bolj resničnostno je zvenela tragedija, bolj verjetno je bilo, da je bilo to, kar je bralec prebral, »vse res«; da se je

dejansko zgodilo in da je estetski učinek zgolj prevara pustega, dejstvenega, tega, kar ni nepredelano z domišljijo in dramskim dekorjem.

Z ujetostjo med obćim trpljenja, ki je obćajno lastno novinarskemu pogledu, in konkretizacijo travme kot vselej individualne biografske enote se je ta hibridni žanrski glas zelo približal tistemu, ki ga, medtem ko nam ga poskuša »udomaćiti«, teorija opisuje s podobo tujca – nekoga, ki ga želimo zadržati ob strani, v distanci od nas samih. V tem smislu je projekt »Begunec_ka sem« mogoće ovrednotiti s perspektive napredovanja teorije tujstva, ki je v zadnjem času, predvsem ob sooćenju z migranti na mejah EU, doseglo nov zagon. Vprašanje, ki si ga zastavljam tukaj, je, ali je hibridizacija glasu drugega, ki ga v hegemonem medijskem prostoru posreduje umetnost, lahko bližje razrešitvi nelagodnega srećanja s tujcem – bližje od kritićene teorije in ućenja za strpnost. To nalogo v omejenem obsegu izpeljem s pomoćjo metode kritićene teorije diskurza, ki temelji na deskriptivni, intertekstualni in primerjalno-zgodovinski analizi jezikovne in vizualne pripovedi (Chouliaraki, 2013; Wodak, 1989) in ki nudi osnovo za proućevanje možnosti za reartikulacije bojev za pomen (spomina) (Vezovnik, 2008).

V širšem teoretskem smislu me hkrati zanima, ali nas prav umetnost – in v kontekstu sodobne medijske kulture njena estetska artikulacija v feljtonski obliki – naposled lahko vrne v zgodovino, ki smo jo zapustili (ali vsaj želeli zapustiti) ob koncu 20. stoletja.

Spomin in vizualna kultura

Begunska kriza je v evropskem javnem prostoru prisotna na naćin podob. Med njimi ikonićni status, torej status podobe, po kateri se bomo spominjali najhujših trenutkov krize, že pridobiva ena: od avgusta 2015, ko se je najprej na socialnih omrežjih, potem pa prek vseh pomembnejših medijskih hiš pojavila podoba naplavljenega telesa Alana Kurdija, triletnega sirskega begunca, ki ga je skupaj z mamo in bratom pogoltnilo Egejsko morje, je ta fotografska reprezentacija postala nosilni dokument travme sirskega beguncev pred vrati Evrope. Podoba rešilnega jopića, ki mu ni uspelo rešiti življenja, je zasedla mnoga mesta evropskega protesta nad politiko,¹ v dnevnem poroćanju so se vrstila obujanja preteklih tragićnih podob, ki so zaznamovale javna razumevanja ućinkov zloćinov nad ćloveštvom. Drama bega pred vojno v Siriji je postala evropska begunska drama, na katero se je evropska politika – vsaj začasno – odzvala s soćuťjem in obljubo pomoći. Kot je v podnaslovu prispevka na naslovni

1 Glej npr. <https://news.artnet.com/art-world/ai-weiwei-refugee-jacket-installation-vienna-557324>; <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/09/19/londons-haunting-graveyard-of-life-jackets-installation-raises-awareness-of-refugees-on-day-of-u-n-summit/> [25. 9. 2016].

strani zapisal slovenski dnevnik *Delo*, »Vlade evropskih držav so pod vtisom fotografij Alana Kurdija in pritiska javnosti zmeščale politiko do beguncev iz Sirije« (*Delo*, 5. 9. 2015, 1). K članku so bile priložene (od leve proti desni) fotografija *Vietnamska deklica* (avtor Nick Ut), fotografija reševalca s telesom Alana Kurdija na turški obali, pod obema fotografija naslovnice revije *Time* s podobo ujetnikov iz taborišča Omarska. Na notranji strani istega časopisa so vodilni slovenski fotoreporterji in publicisti komentirali etične vidike objavljanja fotografij trpljenja, predvsem podob otroškega trpljenja. Četudi neenotni v stališčih o javnem razkazovanju trupel, posebej trupla mrtvega otroka, so si bili v aspektu novinarske odgovornosti do javnosti skorajda enotni: »Utopljeni deček na plaži je slika našega sveta. To je rezultat vojne, v kateri Evropa sodeluje kot razdiralna sila« (Ervin Hladnik-Milharčič, *Delo*, 5. 9. 2015, 2).

Preden poskušam odgovoriti, zakaj je prav ta fotografija, in ne vse predhodne, ki so skupaj s tragedijami na Sredozemskem morju v neobvladljivem številu potovale do svetovnih javnosti, dosegla, da se je zganilo evropsko javno mnenje, naj obnovim nekaj temeljnih potez družbe, ki ji vlada vizualna kultura, in, v soodvisnosti od slednjega, njenega razumevanja zgodovine.

Fotografija v času, ki ga definira množenje spektakelskih podob, ki praznijo občutek za zgodovino – t. i. utrujenost od sočutja (*compassion fatigue*) (Chouliaraki, 2013, 34) – ohranja specifičen položaj medija-pričevalca. Fotografije, piše Uroš Hočevar,

[k]ot svojevrsten dokaz, da se je nekaj zgodilo, so v primerjavi s televizijsko sliko pravi rudniki podatkov, skrbno prebrani in, lično izvzeti iz neustavljivega kontinuiranega toka časa, ki ga ni mogoče ustavljati na boljši in učinkovitejši način kot ravno s fotografskimi podobami. Fotografija je način potrditve in vzpostavitve popolnega vpogleda v realnost (Hočevar, 2010, 9).

S tem privilegijem fotografije bolj kot drugi mediji »[v]plivajo na javno mnenje in prek tega na kolektivni spomin« (ibid., 83). Tudi John Berger presoja, da se fotografije vtisnejo v spomin bolj kot gibljive podobe, ker so jasen izsek časa in ne tok (Berger, v: Hočevar, 2010, 94). Ker fotografija »omogoči pogledu videti večnost in celoto, čeprav mu kaže le nekaj delnega, posamičnega in posebnega« (Kreft, 2010), se uspešno zoperstavlja izgubljanju občutka za čas. Ker živimo v času, ko mediji prevzemajo pozicijo zgodovine, v njej pa, s »pasivnim nasiljem, ki se kopiči«, ni prostora za razmislek, vzdržuje možnost – prek shranjevanja podob – za spomin (ibid., 142–143).

Javni spomin določajo ikonične fotografije: osvoboditev koncentracijskih taborišč se spominjamo prek fotografskih podob (ibid., 82) in ne zgodovinopisja: gola in z napalmom opečena deklica Phi Thi Kim Phuc je ikona vietnamske vojne,

»the Falling man« Richarda Drewa ikona 11. septembra. Toda, kot poudarja Kreft (ibid., 257), »ikone sestavljajo spomin, narejen po meri želje po pozabi« (ibid., 267). Trditi je mogoče, da posebej travmatične podobe, torej tiste podobe, ki naj bi se najgloblje in nepovratno vtisnile v javni spomin, postanejo ikonične prav zato, ker zagotavljajo vnaprejšnjo pozabo. Ikonična moč izhaja iz zagotovila otopelosti, ki ga travmatične podobe že hranijo v sebi (saj je bilo jasno, da bi se kaj takega slej ko prej moralo zgoditi!). Fotografija, pravi Hočevar, je »idealen medij za prikazovanje travmatičnega«. »V sebi združuje nekaj krutega, slutnjo katastrofe, ki se je neizogibno že zgodila« (Hočevar, 2010, 82). Obenem, kot izpostavlja že Susan Sontag (2006), ikonične fotografije travme otopelost »oplemenitijo« z moralnim zadoščenjem (vidim grozo, a vendar vzdržim in gledam dalje). Zgodovinski spomin kamere, ne glede na to, kako zelo bi si želeli, da sporoča o preteklosti, je zato vselej dejstvo politike spominjanja v sedanjosti.

Pogled, morala, politika

Za kritično teorijo gledalca je subjekt, ki je emancipiral svoj pogled, nosilen dejavnik tvorjenja javne etike in upora. Njegov predhodnik se je oblikoval na začetku 19. stoletja, z znanstvenim odkritjem telesa. Fiziologija je telo namestila kot podlago, na kateri nastaja videnje: gledalec je hkrati avtonomen in aktiven v vizualni izkušnji. Sočasno odkritje arbitrarnosti povezave med stimulusom in reakcijo (elektrika v stiku z optičnim živcem proizvede zaznavo svetlobe, v stiku s kožo pa zaznavo dotika!) je sprožilo začetek razpada koherentnosti pomena. To ni bil zgolj začetek epistemološkega skepticizma, pravi Mieke Bal, pač pa mnogo več: »Stvar ni bila samo v tem, kako nekdo ve, da je nekaj resnično, pač pa, da so nastajale nove oblike resničnega; in nova resnica o sposobnostih človeškega bitja je bila artikulirana v teh okvirih« (Bal, 2006, 273). Vizualna modernost torej ustvari gledalca, ki ima vse potrebne nastavke optičnega aparata, da poljubno tvori pomen in ustvarja odzive – tudi politične.

Pri tem teorija trči na zgodovinsko težavo. Subjekt, ki so mu namenjene fotografske ikone travmatičnega aktualnega (in preteklega) časa, se pospešeno pretvarja v moralno izpraznjeni subjekt. To ne pomeni, da ne premore moralne presoje, pač pa, da je njegovo moralno delovanje vnaprej izpraznjeno moči za poseg v politično. Odzove se podobno kot pred njim tisti posameznik modernosti, ki se je prvič zavedel, da živi v individualistični družbi. Obrne se k »ritualom srca« (Eagleton, 2008, 8), iščoč v naravi vezi čustvovanja, ki jih je zlomila kultura pogodbe (ibid., 19). Kot še piše Eagleton, je sentimentalizem, ki ga odkrije 18. stoletje, v resnici »strinjanje z lastnim dejanjem sočustvovanja« (ibid., 27). Za nameček je čas, v katerem se krepi

družbena moč fotografije, ironično, čas negiranja moralnosti (Bauman, 2015). Družba se vpisuje kot moralno indiferentna (ibid., 79), označuje jo padec javnega posameznika, v političnem smislu se državljanski etos pretvarja v potrošniškega.² Moralno delujoči človek se namesto ukvarjanja z drugim prepusti »notranjemu šepetanju samemu sebi« (Boltansky, v: Chouliaraki, 2013, 30).

Pedagogika oblasti, ki korenini v vizualni modernosti, izkorišča dejstvo odkritja gledalca kot producenta pogleda in v zameno za izgubo moralnosti vrača moralno nagrado, ki jo gledalec podeli samemu sebi. To izpolni po dveh, medsebojno prepletenih poteh. Prva je pot uveljavljanja pravice do gledanja, tj. družbeno legalizirano in legitimirano voajerstvo. Fotografija, ki jo objavijo mediji, posebej mediji s pripisano licenco novinarskega profesionalizma in institucionalne kredibilnosti,³ je tu zato, da jo vidim in prek nje sodelujem kot akter beleženja in spominjanja zgodovine. (Opozorila ne neodgovorno širjenje fotografije sirskega dečka po družbenih omrežjih kot način neodgovornega senzacionalizma sodi v sklop obrambe etičnega kodeksa javne rabe podob!). Pravica do gledanja je pravica do vedenja, s tem da je vedenje samo vnaprej institucionalno organizirano kot moja »spontana« reakcija na travmatično podobo. To je druga pot: »vem«, kako se moram odzvati, moja čustva so mi znana vnaprej. Biopolitika vizualne kulture, kot za televizijo izpostavlja Chouliaraki, temelji na mobilizaciji pomena, ki naj bi usmerjal gledalčevo razumevanje (ibid., 65), pri čemer, bi lahko dodali, slednji vztraja, da gre za njegovo lastno presojo.

V sodobni paradigmi posthumanitarne etike so gledalčeve reakcije omejene bodisi na zgražanje nad človeškim trpljenjem nasploh bodisi na impulz humanitarizma prek empatije s konkretnim v podobi. V obeh primerih sledi potrditev subjekta v moralni držbi: kot dejstvo neotopelosti v družbi, ki jo artikulira otopelost in ki je vzpostavljena na odnosih sebičnega individualizma in ukinjanja solidarnosti in kjer je reakcija sama že zagotovilo moralnega samo-upravljanja sebstva. To je povrnitev iluzije o delujočem akterju. Marketinške akcije humanitarnih organizacij, ki humanitarizem tržijo v obliki nove oblike »feel good« altruizma izpopolnjenega potrošnika, so zadnja oblika tega »odkritja« zatočišča v lastnem, intimnem svetu »dobrega« posameznika.

---

2 V resnici je fotografija svojo družbeno moč izkoriščala zelo kratek čas: v kratkem obdobju prvih desetletij 20. stoletja je delovala kot »ljudski medij, ki ga je mogoče demokratično uporabljati« (Berger, 2006, 33), dokler ni postala sredstvo politične propagande in oglaševanja. Obenem se je gledalčeva recepcija fotografije začela pogrezati v navado, ki je nazadnje pripeljala do utrujenosti od trpljenja drugega.

3 Boštjan Videmšek ob podobi mrtvega Kurdije opozarja: »Kot digitalni citat je postala 'ultimativni klik' in uspešnica družabnih omrežij. Vrstijo se podobe, obdelave, artistični presežki, kratki filmčki, ilustracije. A večina brez kakršnega koli konteksta in brez kakršnega koli dostojanstva« (Delo, 5. 9. 2015, 2).

»Golo življenje« in kinopolitika

Podobe trpljenja, ki jih prenašajo globalni mediji, nosijo posebno funkcijo v ekonomiji razvrščanja sveta na revni jug in varni zahod. »Mi« zamišljene skupnosti Zahoda, ki »poseljuje transnacionalne cone varnosti in ki konstruira človeško življenje v coni trpljenja kot Drugega Zahoda« (Chouliaraki, 2013, 10), sestavlja globalni zemljevid ironične solidarnosti. Zahodnega gledalca se umešča v vnaprejšnji položaj dobrodelneža, ki si navkljub dejstvu, da ve, da v resnici ne more veliko storiti, za svoje empatično gledanje na »bolečino drugega« zasluži priznanje in hvaležnost. Zahod si prisvoji naziv dobrotnika sveta, ki ga simbolno (in sicer) izničuje (ibid., 60). Simbolna smrt trpečega subjekta nastopi v trenutku, ko se v gledalcu sproži empatični odziv. Empatija vzgib za politično delovanje prevede v zahtevo po takojšnjem ukrepanju v smislu reševanja življenja. Biopolitična modernost je zasnovana na moraliziranju politike, pravi Rancière, ki »politično vprašanje globalne pravičnosti prenese na moralno vprašanje reagiranja na nujnost telesnih potreb« (Rancière, v: Chouliaraki, 41). S tem utrdi distinkcijo med golim življenjem (zoe) in političnim življenjem (bios). Trpeči subjekt v podobi zasede mesto pričevalca o splošnem dejstvu golega življenja, ki ga ustvarja svetovna politika izkoriščanja (Nail, 2016) in izgona (Sassen, 2014), medtem ko je njegova biografska izkušnja, ki bi golemu življenju dodala politično artikulacijo tega dejstva, drugotna. Poziv k reševanju biološkega telesa ni gesta solidarnosti, temveč način razlikovanja med oblikami človeškega življenja. »Ontološko klasificiranje ranljivosti reproducira obstoječi svetovni red« (Chouliaraki, 2013, 40), v katerem globalni Jug zasede mesto nedejavne telesne politike.

Golo življenje je neločljivo povezano z gibanjem po prostoru, ki z modernostjo prinaša (politično) dejstvo izobčenja. Zato so podobe trpečih beguncev in migrantov travmatične na drugačen način kot pa podobe bolečine subjekta, ki miruje. Begunec je tisti, ki pokaže golo življenje, to je obliko človeškega obstoja, ki jo je modernost prav z mobilnostjo obsodila na nepripadanje (Melossi, 2003). Suvereno nasilje, ki pripade moderni državi, pravi Agamben, »ni utemeljeno na paktu, temveč na izključujoči vključitvi golega življenja v državo« (Agamben, 2004, 117). »Nasprotno temu, kar smo mi moderni navajeni, da si predstavljamo kot prostor politike v smislu državljskih pravic, svobodne volje in družbene pogodbe, je s stališča suverenosti *avtentično politično samo golo življenje*« (ibid.). Sočasno z dejanjem politiziranja potekajo procesi izobčenja, z razvrščanjem golih življenj na tiste, ki pripadajo, in tiste, ki se za takšen privilegij ne morejo kvalificirati. »Preživetje naravnega stanja v samem srcu države« postane mobilizacijski inštrument državljskega nacionaliziranja, ki skupnost golih življenj pretvori v skupnost političnih subjektov.

Državljan in državljanstvo sta torej konstitutivni sili določanja subjektne formacije migrantstva. Medtem ko sta sami ustanovljeni na dejstvu golega življenja, resnico svojega nastanka prikrivata s kazanjem na golo življenje drugega, tistega, ki ga politična skupnost izloči. Migrant je namreč nekdo, ki je izgubil položaj državljana; je v vmesnem prostoru, atopos-u, v najboljšem primeru v čakalni vrsti za pridobitev novega državljanstva, ali kot velja v primeru večine manj srečnih, nastanjenih v večnem nihanju ilegalnosti, ujet med zbirnim centrom in deportacijo. »Emigrant je ime za migranta, ki je nekoč bil član ali državljan, imigrant ime za nekoga, ki bo morebitni član ali državljan« (Nail, 2016, 3). Vmesnost, v kateri ohranja zgolj golo življenje, se v statični politični skupnosti kaže kot osebni državljanski poraz.

Ime in čas: pedagoško delo

Begunci razkrijejo fikcijo moderne države, ki temelji na iluziji povezanosti med rojstvom in narodnostjo. Pokažejo golo življenje; od tod strah pred njihovo pojavo na pragovih naših domov (Bauman, 2016). Namesto ukvarjanja s »kinofobijo«, to je strahom pred ljudmi, ki prečijo »naše« teritorije in zasedajo »naše« prostore, je važnejše vprašanje, kako s podobo migranta odpraviti učinke modernega nasilja nad zavestjo, ki si je dejstvo državljanstva prisvojila kot naravno upravičenost, in nas vrniti nazaj, na izhodiščno mesto golega življenja, kjer z migrantom (kot politično figuro!) nastaja najina skupna zgodovina 21. stoletja.

Izvedeli smo, da je ločitev med humanitarnim in političnim ekstremna faza ločitve med človekovimi in državljanskimi pravicami ter da so, v tem oziru,

»[r]oteče oči« ruandskega otroka, čigar fotografija se razstavlja, da bi se pridobil denar, [...] nemara najpregnantnejša šifra golega življenja v našem času, to golo življenje pa humanitarne organizacije potrebujejo v natančni simetriji z državno oblastjo (Martinon, 2010, 145).

Vprašanje nas vrne nazaj k vizualnim podobam in spominu. Fotografije so »zadrževalne«, pravi Berger: podoba trpljenja nekoga drugega nas spravi v obup ali izzove ogorčenje. Čim prej se želimo vrniti nazaj v svoja življenja, ki pa se v primerjavi z vidnim zazdijo neustrezna (Berger, 1989, 18); gledalec občuti svojo »moralno neustreznost« (ibid., 19), ki jo poskuša odpraviti s humanitarnim dejanjem. Kot smo videli, je vprašanje vzroka trpljenja v tem trenutku depolitizirano: fotografija je »postala evidenca splošnega človeškega položaja« (ibid., 21). Obenem je varno, da se jo gledalcu predoči v nešteti oblikah, saj je malo verjetno, da bo v podobah nasilja prepoznal svojo lastno politično nesvobodo, da bi se uprl državi in institucijam, ki v njegovem imenu sodelujejo v razširjanju globalnega nasilja.

Berger kljub temu ne obupa nad političnimi »rabami fotografije«. Fotografijo poimenuje sled, zaznamek časa, ki ga je pred iznajdbo kamere prek spomina bila sposobna zaznati le »notranja zavest«. Torej je neke vrste nadomestek spomina, s to razliko, da ohranja videz, in ne pripoved, ki pripada predmetu za podobo. Spominjanje, pravi Sontag, je priklic slike, in ne obnovitev zgodbe (v: Hočevar, 2010, 88) – v tem sta si fotografija in spomin enotna. Toda v nasprotju z javno fotografijo zasebna fotografija zmore aktivirati pomen, ki se nanaša na osebno izkušnjo. »Fotografija je memento iz življenja, ki ga nekdo živi«; javna fotografija te mnemične moči intimnega ne premore; nosi spomin tujca.

Ta spomin kljub vsemu ni odpaden, odvečen, za posameznika nepomemben: je produktiven v smislu pravičnosti, ki je nekoč pripadala božjemu očesu: ohranja pri življenju, rešuje pred ničem in pozabo. »Kamera nas osvobodi bremen spomina. Nadzoruje nas kakor bog in nadzoruje za nas« (Berger, 1989, 40). Vendar, kot smo že tudi ugotovili, »snema, da bi pozabili« (ibid). To je posledica družbe spektakla, kjer spomin ni več nujen niti zaželen. »Družbeno spremembo zamenja sprememba podob« (Sontag, v: Berger, 1989, 41). Cilj, nadaljuje Berger, mora biti vzpostaviti fotografijo s kontekstom, jo vrniti v čas in obenem ta čas ozgodoviniti – narediti za prisotnega v zdajšnjosti. To nalogo lahko opravimo tako, da javno približamo zasebnemu.

Kje v podobi, ko gre za politizacijo, tj. politično razumevanje človeškega trpljenja, je stičišče med javnim in zasebnim? Vrnimo se k podobi trupla begunskega dečka na obali. Kje je presežek te šokantne podobe mrtvega otroka, zakaj je truplo enega samega otroka močnejše v izzivanju odziva javnosti, kot so statistike na desetine mrtvih otrok v Sredozemlju?⁴ Podoba izzove žalost – zaradi lege trupelca, ki spominja na spečega malčka; le da vemo, da je to bitje na podobi mrtvo. Telo izzove spomin na poglede na speča telesa otrok v tej starosti, na poslušanje njihovega dihanja, ki pomirja in staršem dovoli, da mirno odidejo spat. V tem spominu je nekaj spokojnega, kot v podobi dečka na obali, le da je ta spokoj brutalno nasprotje, skorajda krivica glede na mirovanje, v katerega je ujeta telo mrtvega otroka. Moralna neadekvatnost, o kateri govori Berger, je biografsko izkustvena⁵ – občutek privilegija, ki ga ima gledalec v nasprotju s staršema umrlega dečka, je personaliziran in depolitiziran hkrati.

»Tragedije migrantov, ki poskušajo čez Sredozemlje vstopiti v Evropo, spremljamo že dobro desetletje. Očitno se drugače odzovemo na velike številke mrtvih kot na

4 Od izbruha begunske krize je bilo samo v letu 2014 med 10.000 umrlih dokumentiranih 539 smrti otrok; prave številke so neznane; znano je le, da so precej višje: <http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/children-dying-refugee-Mediterranean/index.html> [20. 9. 2016].

5 Reakcije aktivistke: »Moj bog, to bi bil lahko moj otrok, ki ima enako barvo las, enako zalite nožice«; in D. Camerona, ki je na twitterju zapisal, da ga je podoba ganila kot »očeta«. <http://www.bbc.com/news/world-europe-34150419> [25. 7. 2016].

podobo fanta z imenom in priimkom«. ⁶ Z imenom golo življenje dobi javni (pravni, politični) status – z njim stopi med tiste, za katerimi je mogoče žalovati (McRobbie, 2006). Kako naj žalujem za 250.000 trupli, ki so pokopana v skupinski grobnici brez imen in priimkov, se pred spominskim obeležjem genocida v Kigali v Ruandi sprašuje Jean-Paul Martinon (2010)? Poimenovanje je dejanje ljubezni in pravičnosti (Derrida, v: Milevska, 2010, 289); imeti ime je zagotovilo smrti, ki bo objokovana. Kakor je samo ime zapis smrti, ki prihaja, je vklesano v nagrobniku tudi dokaz življenja: z njim bit ne izgine v nič.

S poimenovanjem podobe mrtvega dečka z njegovim imenom se spremeni politika spominjanja. Podoba ni več zgolj prikaz krivične smrti otroka begunca, pač pa prikazuje umrlega Kurdija. Telo postane nosilec družinskega imena. Ob dejstvu, da sta z njim umrla tudi brat in mama, za podobo nastaja zgodba: zgodba družine, ki se ne bo nikdar več srečala. Gledalec si lahko sam, iz tega javnega prikaza izkustva družinskega spomina, po svojih lastnih spominih predstavlja, kako bi izgledal njihov spomin. Javno in zasebno se zbližata v truplu, ki ima ime. To je srečanje, za katerega Berger verjame, da lahko gledalca angažira onkraj dejanj zgražanja in čustvovanja.

Telo z imenom vstopa v javni prostor našega spomina. Podoba je prostorski migrant, čigar gibanje je ustavilo morje, toda njena ikoničnost prečka meje spomina, ki nastaja na notranji strani prostora Evrope. Begunec je torej tudi časovni migrant: vstopa v časovni pas spominjanja, kjer so tisti, ki se spominjajo, državljani, objekti njihovega spominjanja pa begunci. To je ključna dimenzija, ki jo javnemu prostoru begunstva dodaja prav fotografija. Begunstvo ni samo gibanje v prostoru, je tudi intervencija v čas mirujočega: z beguncem/migrantom se spreminja kronotop skupnosti – in medtem ko je veliko govora o migrantih kot skupini, ki zaseda prostor, ki je »naš«, časovno srečanje skorajda ni omenjeno. Politika časa oz. zgodovine šele čaka na svoj izris kot polje spopada za sobivanje.

»Begunec_ka sem«

Fotografija je pripovedni medij zgodovine na podoben način, kot to velja za begunčevu pripoved: po eni strani sporoča o preteklem, obenem pa je nastanjena v večnem zdaj. Le da ta zdaj ni mirujoče stanje v smislu neaktivnosti, pač pa je spreminjajoča se pripoved. Fotografijo je mogoče vrniti nazaj v območje zgodovine in družbenega in družbene izkušnje, meni Berger, in sicer tako, da se jo umesti v narativni čas. »Narativni čas postane zgodovinski, ko ga zajameta družbeni spomin in družbena akcija« (Berger, 2006, 216).

---

6 Jure Eržen (*Delo*, 5. 9. 2015, 2).

V »Begunec_ka sem« se razmerje med (vizualnim) spominom in naracijo spremeni. V nizu 12 begunskih pripovedi se bralčeva pozornost razdeli med fikcijski in dokumentarno-biografski del, četudi je ločnica med obema ohlapna. Fiktivna pripoved (spodaj zapisana v ležečem) je zasnovana na resničnem pričevanju enega ali več beguncev, nastanjenih v enem od begunskih centrov v Sloveniji. Referenca resničnega pričevanja izostruje vizualno podobo, ki spominja na ikonične prizore slovesa med odraslima moškima, očetom in sinom, kot na primer v Ahmadovi zgodbi:

»Moj oče je invalidna oseba, vi ste ga odpeljali, kje je? Povejte mi, kje je? On je vse, kar še imam na tem svetu, obljubil sem mu, da bom poskrbel zanj, povejte mi, kje je!«

»Ahmad je star 17. V Slovenijo je prišel peš. Pred seboj je potiskal očeta v invalidskem vozičku. Po prečkanju slovenske meje mu je policija ponudila prevoz. Očeta so naložili na reševalno vozilo in Ahmad je sam nadaljeval peš«. (Begunec sem: Ahmad, 17 let, *Delo*, 25. 1. 2016)

Ali v zgodbi Fatime, kjer se skozi podobo odhoda na morje ločujeta partnerja:

*»Sovražim te, ker si me pripravil do tega, da sem odšla sama z otrokoma... Poslovali smo se v pristanišču, potem ko si mi pomagal, da sem otrokoma nadela rešilne jopiče, onadva pa sta se ti obešala okoli vratu in te prosila, da bi ostal z nami«. (Begunka sem: Fatima: »Ljubljeni moj, sovražim te«, *Delo*, 1. 2. 2016)*

Spomin usmerja begunski glas, ki je v zgodbah večinoma prvoosebni. Pripovedi, ki jih begunci delijo z zapisovalko, so nosilci družinskega spomina. Tokrat se podoba družine oblikuje po obratni poti, skozi spomin ločitve: otroka od staršev, sina od očeta, žene od moža, brata od sestrice itn.

»Objemal sem svojo sestrico Lino... Lina je moja prava sestra, drugi so otroci nove žene mojega očeta. Moja prava mama je s svojim novim možem ostala v Siriji.«

»YZN je star 11. Na Hrvaškem so ga ločili od družine, s katero je zbežal iz Sirije. V Brežice je prispel ob 2. uri zjutraj, premražen in moker od dežja«. (Begunec sem: YZN, 11 let, *Delo*, 7. 1. 2016)

Begunec v zgodbi zapisovalki lahko odpre pot v intimno dopisovanje z ljubljeno osebo, ki je ostala doma ...

»Draga Ava, živ in zdrav sem prispel v Evropo. Pogrešam te, sestrice, veliko mislim nate in ponoči, preden zaspim, gledam fotografijo, na kateri sva skupaj. Slikala sva se tik pred mojim odhodom. Kako dobro je, da sva šla k fotografu.« (Begunec sem: Jusef, *Delo*, 14. 3. 2016),

»Prišli smo v Slovenijo, ljubezen moja. Zakaj se smejiš? Slovenija... tako je.« (Begunec sem: Sami, *Delo*, 7. 3. 2016),

... v domišljjski klic otrokom, ki naj bi žalujočo osebo predramil iz mrtvila groze ...

Ajša: »Otroci moji, kako naj vam povem, da nimamo nikogar več?... Z odštevanjem, kot da bi šlo za igro, so jih prisilili, da so drug za drugim pokleknili. Najprej ded, nato strici in na koncu vaš oče«. (Begunka sem: Ajša, *Delo*, 22. 2. 2016),

... ali neposredno v osebno izkustvo poslušalca zgodbe:

»Žal mi je, da sem povzročil žalost še vam. To je moja zgodba, ni prav, da ste zdaj žalostni tudi vi«. (Begunec sem: Jusef, *Delo*, 14. 3. 2016).

Begunci v portretih so predstavljeni kot ljudje, ki imajo družino: ob sebi, čakajoč nekje v prihodnosti ali zakopano v spominu na umrle. Da bi jih rešili, so družine zapustili ali jih pognali na pot.

»Prišli so v hišo in grozili moji materi in sestri. Rekli so jima, da me bodo ubili, če se bom vrnil domov«. (Begunec sem: Neodločeni izid, *Delo*, 21. 3. 2016),

»Zakaj ste se odločili priti vse do tukaj? Zato ker nisem hotel umreti in ker nisem hotel, da bi umrli tisti, ki jih imam rad«. (Begunec sem: Afganistanec in 42 družinskih članov, *Delo*, 15. 2. 2016).

Peta zgodba, Afganistanec in 42 družinskih članov (ibid.), begunca ujame v dialogu s policistom:

[Policist]: *»Oh, na koncu vas bo več kot nas. Poglejte, kako velike so vaše družine. V moji smo samo štirje: moja žena, moja dva otroka in jaz... So vsi drugi umrli? Afganistanec ga opazuje z določeno mero sočutja... Kateri drugi?... Mama, oče, stari starši, strici, tete, nečaki? Ste tudi tukaj imeli vojno? ... Ah, ne, ne, nisem jih štel k družini.«*

Družina je določujoči kontekst, tudi ko je begunec brez lastne družine, kot v primeru Maherja:

»Pobegnil je iz Alepa, a se je nato odločil, da ne bo nadaljeval poti skupaj s člani svoje družine. Njegovi starši in bratje so namreč skoraj nemudoma zapustili domovino. Ni imel žene in ni imel otrok, zato se je odločil, da bo pomagal rojakom«. (Begunec sem: Maher, 27 let, *Delo*, 9. 2. 2016)

... in v zaključni zgodbi, ki niz begunskih portretov sklene s simbolno figuro očeta Paola (Begunec sem: Oče Paolo, *Delo*, 6. 4. 2016), jezuita iz Rima, ki je ustanovil samostansko skupnost Arabcev, semitov in kristjanov in izginil med divjanjem vojne v Siriji – tam, kjer se je začela pot preostalih enajstih zgodb.

Vizualne ilustracije po drugi strani ne vztrajajo pri družinskem kontekstu; lahko so predstavljeni portreti skupine, ki bi bila lahko družina (Jusef), zaljubljeni par (Sami) ali razširjena družina (Afganistanec), lahko so travme begunstva predstavljene

na način brezosebne grafičnega prikaza predmeta (Ključ, prekrit z rjo) ali pokrajine (Fatima). Le v dveh primerih je gledalec soočen s portretom posameznika: v Ajšini zgodbi vidimo v kapo in šal odeti obraz, ki mimo gledalca prestrašeno zre v neznano daljavo. Obraz je potopljen v sivo ozadje od vratu navzdol, ki bi lahko pomenilo morje, kontekst Ajšinega begunstva (»Med zibanjem na valovih iz rdeče lava se živa in zdrava potapljam v počasno agonijo«), toda ker je ilustracija črno-bela, bi lahko ozadje pomenilo tudi neskončni čas, ki golta življenje. Druga ilustracija prikazuje telo dojenčka, položenega v spiralni zvitek bodeče žice: tudi tu je življenje ujeto v večnost (spirale) (Slika 1). Zgodba pripoveduje o Haideri, ki je v beg odšla v visoki nosečnosti, otroka rodila v Grčiji, potem pa za njim izgubila vsako sled.

Slika 1. Begunka sem: Haideri, *Delo*, 29. 2. 2016. Ilustracija: © Vesna Bukovec.

Iz zgornje kratke predstavitve je mogoče izluščiti dva pomembnejša vidika združevanja javnega in zasebnega v vizualnem spominu, kot ga oblikujejo begunske pripovedi projekta »Begunec_ka sem«. Prvič, družinski kontekst, v katerem nastopajo begunci, je kontekst izgube: intimnosti, varnosti, ljubezni, prihodnosti (odraščanja in staranja). To so univerzalne teme človeškega življenja, ki jih je mogoče dojemati empatično mimo družbenih označevalcev kulture, vere, rase; točka prešitja s subjektom bolečine (ob izgubi) je prav v njegovi nedoločnosti, ki hkrati sproža bolečino v gledalcu, ki je določen: z razdaljo, varnostjo, neizgubo. Ime postane breme privilegija. V tem smislu pedagogika spomina v navedenih pripovedih iz projekta »Begunec_ka sem« leži v brezimenskosti oz. določitvi fiktivnega poimenovanja kot edino sprejemljive oblike potujevanja in identifikacije s trpečim; z njo je mogoče biološko golo življenje vrniti

v okviru političnega, ne da bi pri tem postali ujetniki humanitarizma kot poslednjega cilja akcije.

Da ne bi ostali pri zgodovinski repliki sentimentalizma, poskrbi politika glasu v projektu. Prvoosebni glas, v katerem Widad Tamimi bralcu prevaja biografije resničnih ljudi, dosega učinek identifikacije prek skupnega stičišča, ki bi ga lahko poimenovali transglasje: glas, ki hkrati pripada več subjektom pripovedi: beguncu kot biografski osebi, beguncu kot fikcijski osebi in pisateljici kot avtorici fikcijskega zapisa. Združitev v žanrski in časovni (čas pričevanja, čas zapisa, čas objave) heteroglosiji onemogoča, da bi biografije odpravili iz spomina v smislu »partikularnih zgodb«, kjer je naša moč delovanja (spominjanja) omejena, kot na primer v biografskih pripovedih. Medtem ko nastopa kot poročevalka, Tamimi avtenticira glas in hkrati glasu odvzema avro fascinantnega avtenticizma: s tem pogled na bolečino drugega ne more ostati reducirana na objekt gledanja, zamrznjen v času. Čas gledanja je sotočen času konteksta, torej begunske krize v dokumentarnem kronotopu begunskega centra. Avtoričin glas, ki transponira begunčev glas prek zidov zatočišča in fikcije, se ujame v objekt zaznave, ki me pretvarja v subjekt javnega spomina. Ali, kot je ob soočenju s fotografijo pričevala Susan Sontag, njeno življenje je po tem, ko je prvič videla fotografije Bergen-Belsena in Dachaua, razpadlo na dvoje: na čas pred vidnim na fotografijah in čas po njem.

Ilustracija ima v sklopu projekta posebno vlogo. Sontag je resda omenjala fotografijo, toda politični prostor fotografije je danes tudi bistveno bolj depolitiziran, kot je to veljalo za čas njenega soočenja. Po drugi strani je Cartier-Bresson fotografijo videl kot izvrsten način neposrednega risanja (Hočevar, 2010, 25). Ilustracija v projektu »Begunec_ka sem« priključuje ikonično spominsko intervencijo Arta Spiegelmana *Miš (Maus)*, ki je za ponazoritev očetove spominske pripovedi o Auschwitzu uporabil ilustracije živalskih likov mačk (nacisti) in miši (Judje). Redukcija in kompresija podob, kot omenja Leventhal (1995), v grafičnem romanu igra funkcijo distance – ne le do praks nacističnega iztrebljanja, pač pa tudi do poenostavljajočih odzivov nanj. Je torej izziv hegemoniji interpretacije, s čimer preprečuje zgodovinsko katarzo.

V »Begunec_ka sem« ima ilustrativna redukcija polnosti subjekta na linije in črte drugačno interpretativno ozadje. Tega lahko razložimo prek primerjave s fotografijo umrlega Kurdija, ki tvori pomemben zgodovinski in spominski kontekst ilustracije. Listič z napisom Begunec v zgodbi o Haideri sporoča, da telesce otroka ne pripada samo konkretni materi, pač pa govori usodo generacije. To je povsem nasprotna gesta upodobitve od fotografije Kurdija, kjer je negibno telo dečka neločljivo povezano z družinskim imenom. Ilustracija podoba na žice položenega otroka spoji

z zgodovinskim spominom in preuredi v angažirano reprezentacijo, ki ostaja odprta v času. Podoba na hrbtu ležečega, živega otroka je dramatično nasprotje na trebuhu ležečega mrtvega otroka na fotografiji. Čeprav je otrok v ilustraciji živ, je podoba travmatična za gledalca prav toliko, kot je travmatičen pogled na dokumentarno podobo mrtvega otroškega telesa na obali. In obratno, spojena s Haiderino zgodbo tudi fotografska podoba Kurdija dobi svoj spominski kontekst intimnega žalovanja in gledalčevega prepoznanja v tragediji smrti tujčevega otroka.

Spomin na prihodnost

To pa naposled pripelje k vprašanju družbene rabe travmatičnih podob in pomena literarnega prevajanja begunskih biografij v medijske podobe zdajšnjosti. »Čisto mogoče je, da je fotografija prerokba človeškega spomina, ki jo je potrebno družbeno in politično šele izpolniti«, pravi Berger (1998, 43). Če to Bergerjevo misel prenesemo na kritično politiko spominjanja begunske tragedije v Evropi, potem bi lahko zapisali, da so podobe, ki nastajajo, evropski spomin prihodnosti, ki šele prihaja. Fotografske podobe beguncev bodo natisnjene v kritičnih izdajah iz vizualne kulture, ki bodo govorile o vpletenosti naše generacije v bolečino drugega, ali pa zgolj faktografsko podajale mejnike časa, ki so zaznamovali našo politično biografijo, kot to že velja za ključne fotografije 20. stoletja. V tem smislu so skupinska, generacijska zapuščina, pa tudi osebna dediščina. Za nas beležijo grozo, ki jo bomo šele izkusili v prihodnosti, spominjajoč se časa, ki ga živimo v sedanjosti. V tem smislu je javna fotografija Kurdija že tudi intimna fotografija v spominu posameznika, ki bo živel to prihodnost.

»Begunec_ka sem« se izmika kanoniziranju, ki zadene fotografijo. Niza dvanajstih ilustriranih zgodb ni mogoče nominirati za žanrsko nagrado (kolikor vem), pa tudi sicer ne dopušča lahkotnosti pozabe prek umeščanja v »zgodovino fotografije«, ker sta čas in glas spomina, ki ga prenašajo podobe v tem projektu, drugačna od časa fotografije. Kot na primeru migrantskih video projektov razlaga Mieke Bal, se fikcionalizirani dokumentarni formati ločijo od dokumentarnih po tem, da ne prinašajo dejstva resnice, pač pa njeno bistvo-substanco (Bal, 2006a, 226). V tem smislu premorejo posebno moč, da spomine pretvorijo v čas sedanjosti (now.time): »fikcijo se uporabi, da profetski spomin lahko postane orodje politične akcije« (ibid.). Kot smo videli že z Bergerjem, je takšna akcija mogoča, kadar se v gledalcu srečata tujec, ki postane pripovedovalec njegovih spominov, in javni spomin, ki postane njegova skrb. Ne moremo se postaviti v vlogo oddaljenega trpečega in, kot je predvidel sentimentalizem 18. stoletja, zaradi dejstva prepoznanja avtonomije v lastnem telesu trpeti z njegovim. Lahko pa se skupaj z njim spominjamo; to je tisto »učasovljenje sedanjosti«, ki prinaša sporočilo o naši vpletenosti v trpljenje drugega, kot je že opozarjala Sontag. Dodali bi,

da se z biografiranjem spomina, kot v primeru projekta »Begunec sem«, to politično dejstvo prepíše tudi v osebni spomin.

Za slovenskega bralca čas po izdaji zgodb »Begunec_ka sem« ne bi smel nikdar več spominjati na čas pred njo.

Literatura

- Agamben, G., *Homo Sacer*. Suverena oblast in golo življenje, Ljubljana 2004.
- Bal, M., From sub- to suprasemiotic: The sign as event, v: *Images. A Reader*, (ur. Manghani S., Pieper, A., Simons, J.), London 2006, str. 115–119.
- Bal, M., Heterochrony in the act: The migratory politics of time, v: *Art and visibility in migratory culture: Conflict, resistance, and agency*, (ur. Bal, M., Hernandez-Navarro, M.), Amsterdam 2006a, str. 211–238.
- Bauman, Z., *Strangers at our Door*, Cambridge 2016.
- Bauman, Z., *Postmoderna etika*, Ljubljana 2015.
- Berger, J., *Rabe fotografije*, Ljubljana 1998.
- Berger, J., Ways of remembering, v: *Images. A Reader*, (ur. Manghani S., Pieper, A., Simons, J.), London 2006, str. 214–216.
- Chouliaraki, L., *Ironic Spectator. Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism*, Cambridge 2013.
- Eagleton, T., *Trouble with Strangers: A Study of Ethics*, Oxford 2008.
- Hočvar, U., *Estetika reportažne fotografije*, Ljubljana 2010.
- Kreft, L., Resnica v fotografiji, v: *Estetika reportažne fotografije*, Ljubljana 2010, str. 251–275.
- Leventhal, R. S., Art Spiegelman's *MAUS*: Working-Through The Trauma of the Holocaust, 1995; <http://www2.iath.virginia.edu/holocaust/spiegelman.html> [3. 9. 2016].
- McRobbie, A., Vulnerability, violence and (cosmopolitan) ethics: Butler's Precarious Life, *British Journal of Sociology* 57/1, 2006, str. 69–86.
- Melossi, D., »In an Peaceful Life«: Migration and the Crime of Modernity in Europe/ Italy. *Punishment and Society* 4, 2003, str. 371–397.
- Martinon, J.-P., Bearers and Proper Names, v: *Renaming Machine*, (ur. Milevska, S.), Ljubljana 2010.
- Milevska, S., Renaming as agency. The potential power of alternative renaming strategies, v: *Renaming Machine*, (ur. Milevska, S.), Ljubljana 2010.

- Nail, T., *The Figure of the Migrant*, Stanford, 2016.
- Sassen, S., *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, Cambridge, Massachusetts 2014.
- Sontag, S., *Pogled na bolečino drugega*, Ljubljana 2006.
- Vezovnik, A., Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij, *Družboslovne razprave* XXIV/57, 2008, str. 79–96.
- Wodak, R. (ur.), *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam 1989.

Viri

- Gunter, J., Alan Kurdi: Why One Picture Cut Through, *BBC*, 4. 9. 2015. <http://www.bbc.com/news/world-europe-34150419> [25. 7. 2016].
- Merljak, S., Razčlovečenje kot opozorilo in obupan klic na pomoč, *Delo*, 5. 9. 2015, str. 2.
- Potič, Z., Merljak, S., Podobe, ki so prebudile čustva in prisile politike k dejanjem, *Delo*, 5. 9. 2015, str. 1.
- Tamimi, W., Bukovec, V., Begunec sem, <https://flipboard.com/@delo6adj/begunec-sem-ejs899r3y> [1. 8. 2016].

Ksenija Vidmar Horvat

Evropski spomin in vizualizacija travme: vloga umetniške reprezentacije v medijskem projektu »Begunec_ka sem«

Ključne besede: begunska kriza, spomin, mediji, Widad Tamimi, Vesna Bukovec

Članek obravnava medijski projekt avtoric Widad Tamimi in Vesne Bukovec, ki ga je med januarjem in marcem 2016 predstavljal časopis *Delo*. Projekt je temeljil na srečanjih avtoric z begunci v begunskem centru v času t. i. begunske krize. Avtorici sta pričevanja predelali v pripovedi z ilustracijo. Analiza se osredotoča na pedagoško moč kolaža biografije, fikcije in vizualne reprezentacije in proučuje učinek na javni spomin. Primerjalno ozadje študiji je teorija fotografije in fotografskega spomina v 20. stoletju.

Ksenija Vidmar Horvat

European Memory and Visualizations of Trauma: The Function of Artistic Representation in Media-Project "I am a Refugee"

Keywords: refugee crisis, memory, media, Widad Tamimi, Vesna Bukovec

This article analyses the 2016 media project by Widad Tamimi and Vesna Bukovec that was published in the national daily *Delo*. The project was based on the authors' encounters with the refugees in two centres in Slovenia in time of the 2015 refugee crisis; these were then reworked into short visual and narrative stories. The aim of the analysis is to look into the pedagogical potentials of the unique combination of fiction, biographical data and illustration, as employed in the project, and the impact such a reconstruction of the biographic voice may have on public memory. This impact is examined in relation to theories of photography and its memorial power in the 20th century.

Burcu Dogramaci

Gekommen, um nicht zu bleiben: Bilder der Ankunft als visuelle Repräsentationen von Migration

Schlüsselwörter: Bilder der Ankunft und Abreise, Migration, Gastarbeiter, Auswanderung/Einwanderung, Fotografie

DOI: 10.4312/ars.10.2.31-46

Bilder der Abfahrt und der Ankunft sind eng verknüpft mit Ein- und Auswanderung. Zahlreiche historische Fotografien zeigen beispielsweise die aus Istanbul ab- und in München ankommenden türkischen „Gastarbeiter*innen“ der 1960er Jahre. Bahnhöfe, Züge, Menschen mit Koffern, Unordnung, Neugier und Angst prägen diese dokumentarischen Aufnahmen. Dabei wird das medial verbreitete Bild des überfüllten Bahnhofs zum Topos einer Migration ohne tatsächliche Ankunft in der Gesellschaft – wie auch der Koffer zum repräsentativen Symbol des Einwanderers schlechthin geworden ist. Pendant zu diesen Ankunftsbildern bilden Aufnahmen aus den 1980er Jahren, als türkischen „Gastarbeiter*innen“ hohe Rückkehrprämien geboten wurden. Fotografen wie Brigitte Kraemer oder Manfred Vollmer begleiteten die Familien bei ihrem Auszug aus ihren Wohnungen. Diese nunmehr historischen medialen Szenarien sollen im Beitrag zeitgenössischen Fotografien von Geflüchteten und ihrer Ankunft in Deutschland gegenübergestellt werden: Wie unterscheiden sich die historischen und zeitgenössischen fotografischen Repräsentationen von Einwanderern und Asylsuchenden? Gibt es vielleicht eine übergreifende Bildsprache für den transitiven Zustand der Einwanderung? Welche Zuschreibungen formulieren die Aufnahmen? Und kann die Kunst hier eine Gegenposition einnehmen?

Der Beitrag wird sich mit dokumentarischen, bildjournalistischen und freien künstlerischen Arbeiten zum Thema An- und Abfahrt im Kontext von Migration und Flucht beschäftigen. Die Zusammenführung historischer und zeitgenössischer Materialien soll Aufschluss über Kontinuitäten und Zäsuren im medialen und künstlerischen Umgang mit Einwanderung und Flucht geben.

Am Bahnhof: Aufbruch und Ankunft von Arbeitsmigrant*innen im Bild

In ihrem Buch *A Seventh Man* (Berger, Mohr, 1975) widmeten sich der Fotograf Jean Mohr und der Schriftsteller John Berger den Reisewegen von Arbeitsmigrant*innen nach Westeuropa. Ihre sozialkritische Reportage nahm ihren Ausgangspunkt in den Heimatorten, sie begleiteten die angeworbenen Auswanderer bei entwürdigenden Gesundheitsuntersuchungen in Istanbul (Abb. 1) oder fuhren mit ihnen im Zug nach München. Sie besuchten die Fabriken und Wohnheime, in denen die Arbeiter tätig waren und Unterkunft fanden. Und sie widmeten sich den Besuchen in der alten Heimat. Abschied, Fernweh, Heimweh und Fremdheitserfahrungen liegen in diesem Fotobuch dicht beieinander und werden in literarische Texte und Schwarzweißaufnahmen übersetzt. Dabei ist der Bahnhof ein einprägsames Bild für die Entortung menschlicher Existenz: Mohr fotografierte die Angehörigen (Abb. 2), die an den Gittern Abschied nehmen; die Abfahrt ist hier ein Aufbruch ins Ungewisse, denn vielen Arbeitsmigrant*innen war bis zu ihrer Ankunft am Reiseziel nicht klar, an welchem Ort und für welchen Arbeitgeber sie tätig sein würden.

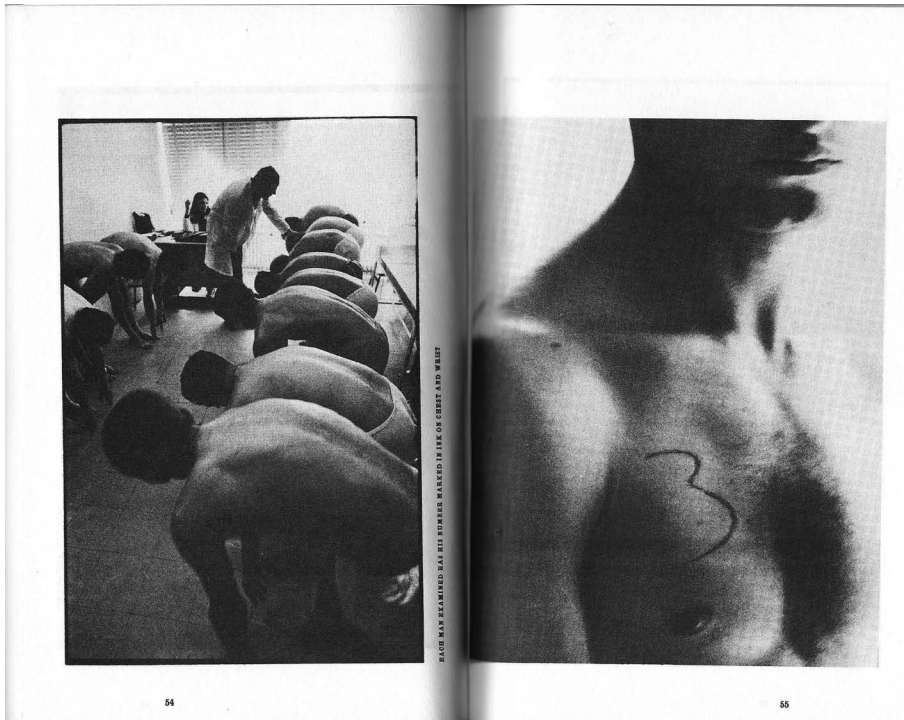

Abb. 1: Jean Mohr (Fotografie) und John Berger (Text), Medical Examination, Istanbul, in: *A Seventh Man* (1975), London 2010, S. 54-55.

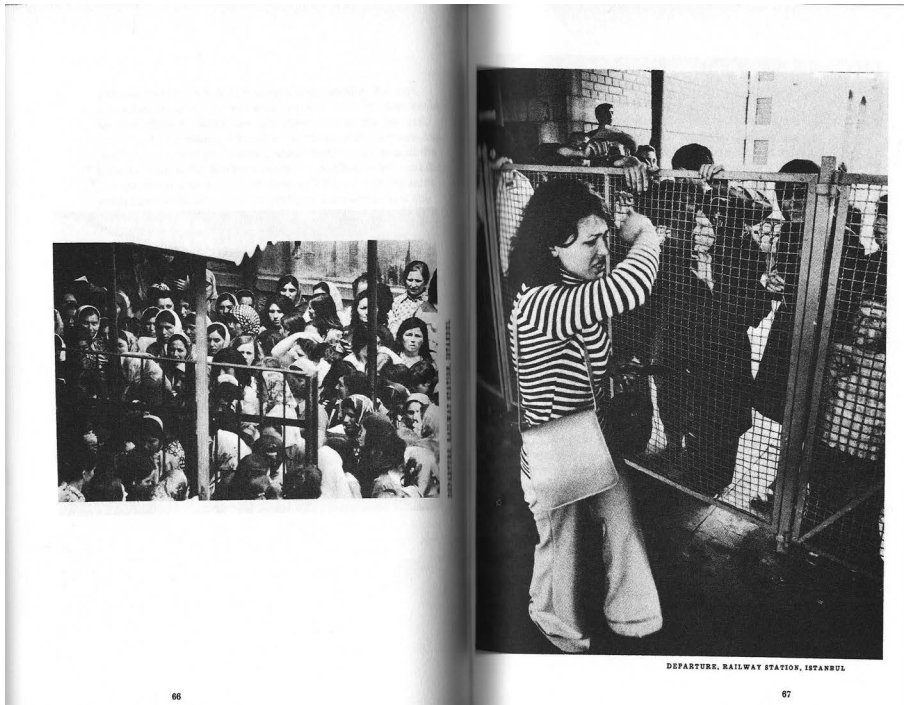

Abb. 2: Jean Mohr (Fotografie) und John Berger (Text), Departure, Railway Station, Istanbul, in: *A Seventh Man* (1975), London 2010, S. 66-67.

Flughäfen, Bahnhöfe, Wartesäle sind Orte, an denen sich nur schwerlich individuelle Spuren ablagern können. Sie sind Ausdruck einer transitorischen Existenz, für viele Ausgang oder Ziel einer Reise, Orte des Übergangs, die nicht für einen dauerhaften Aufenthalt geeignet sind. Nicht umsonst konzentriert sich das Thema der frühen Arbeitsmigration nach Deutschland beharrlich in Bildern der Hauptbahnhöfe, an denen viele Einwanderer erstmals bundesdeutschen Boden betraten. Die Sonderzüge mit „Gastarbeiter*innen“ aus Italien, Griechenland, der Türkei und Jugoslawien endeten in den 1960er Jahren auf Gleis 11 des Münchner Hauptbahnhofs, von wo sie zu ihren Arbeitgebern im gesamten Bundesgebiet weiter verteilt wurden (Terkessidis, 2000, 19).¹ Zeitgenössische Fotografien zeigen die erschöpften, ängstlichen oder hoffnungsfrohen Menschen, die gerade den Zügen entstiegen waren (Abb. 3). Marc Augé titulierte Bahnhöfe als „Nicht-Orte“ (Non-Lieux), an denen sich keine relationale Verbundenheit von Menschen ausprägen kann. An diesen Nicht-Orten treffen sich

1 Zur türkischen Arbeitsmigration nach Deutschland vgl. Eryilmaz, Jamin, 1998, S. 140–143 mit einer Bildstrecke von Selahattin Kaya/DoMIT-Archiv zur Ankunft im Deutschland der 1960er Jahre. Zu sehen sind Migranten am Münchner Hauptbahnhof, Gleis 11, und im Warteraum des Bunkers in der „Weiterleitungsstelle“. Vgl. auch die verschiedenen privaten Ankunfts fotografien von Migrant*Innen in Projekt Migration, 2005.

die Wege vieler Menschen, ohne dass sie unweigerlich tatsächlich in Beziehung zueinander stehen. Augé nennt die Nicht-Orte

das Maß unserer Zeit, ein Maß, das sich quantifizieren lässt und das man nehmen könnte, indem man – mit gewissen Umrechnungen zwischen Fläche, Volumen und Abstand – die Summe bildete aus den mobilen Behausungen, die man als ‚Verkehrsmittel‘ bezeichnet (Flugzeuge, Eisenbahnen, Automobile), den Flughäfen, Bahnhöfen und Raumstationen, den großen Hotelketten, den Freizeitparks, den Einkaufszentren ... (Augé, 2012, 84).

Abb. 3: Felicitas Timpe, *Hauptbahnhof München, Ankunft türkischer Gastarbeiter*, 1964, Bayerische Staatsbibliothek München, Bildarchiv, Sign. timp-016732.

Obgleich sich moderne Transportmittel und ihre Ankunfts- oder Abfahrtsorte eigentlich wenig mit Begriffen wie Heim oder Heimat assoziieren lassen, sind insbesondere Bahnhöfe nicht selten Anziehungspunkte für Marginalisierte oder Minoritäten, darunter auch Kumulationsorte für Migrant*innen, wie beispielsweise Aufnahmen von Candida Höfer aus Köln und Düsseldorf der 1970er Jahre zeigen. Der deutschtürkische Schriftsteller Aras Ören beschreibt in seinem Gedicht *Bahnhoflar*,

eine Adaption des deutschen „Bahnhofs“ ins Türkische, die zentrale soziale Bedeutung dieses Ortes: „Wo sind/auf Bahnhöfen Pauken und Trompeten? / Sie spielen nicht / sind nicht da. / Oberflächlich gesehen: Landsleute umarmen, / von Einkauf und Teuerung, von Lohn und Verdienst / zu reden, / kommt man hin.“ (Ören, 1980, 2)² In Höfers Fotografien sind eben diese Bahnhofsviertel als klassische Ankunftsorte der Migration immer wieder im Blick, wenn sie „Gastarbeiter*innen“ beim Ausharren auf öffentlichen Sitzgelegenheiten oder im Gespräch auf der Straße mit der Kamera ins Bild holte. Höfer visualisiert die Männer aus größerer Distanz, um sie als Gruppe zu erfassen. Sie reden miteinander, einige haben Plastiktüten in den Händen, als seien sie nur kurz von einem Einkauf gekommen, andere blicken auf die Uhr. Hier dehnt sich die Zeit, und das Warten ist zugleich eine Freizeitbeschäftigung wie auch eine Möglichkeit der sozialen Kommunikation. Der Schriftsteller John Berger schreibt über den Anziehungspunkt Hauptbahnhof in seinem Buch *A Seventh Man*:

Arbeitsemigranten, die bereits in der Metropole leben, haben die Gewohnheit den Hauptbahnhof aufzusuchen. Um beieinanderzustehen und zu reden, die einlaufenden Züge zu beobachten, die neuesten Nachrichten aus der Heimat zu erfahren, den Tag zu erwarten, da sie die Rückreise antreten werden. (Berger, 1976, 64).

Das Warten kontrastiert zu den Reisewegen, die hinter diesen Menschen liegen. Als „Gastarbeiter*innen“ mussten sie erst viele Tausend Kilometer und Asien hinter sich lassen, um in ihrer neuen europäischen Heimat zu Wartenden zu werden.

Im Bild des Bahnhofs manifestiert sich aber auch die transitorische Existenz der nach Deutschland importierten Arbeiter*innen, deren Verweildauer von Anbeginn auf eine unbestimmte Dauer angelegt war. Mit dem Bild des Bahnhofs und der Koffer ist zudem verbunden, dass die Betroffenen niemals richtig an ihrem Zielort ankommen, ist doch der Bahnhof ein Umschlagplatz für Reisende, die nie lange dort verweilen: Seit dem Jahr 1955 schloss die Bundesrepublik Anwerbeabkommen mit verschiedenen Ländern, darunter Italien, Griechenland, Spanien, Portugal und mit der Türkei, um dem prosperierenden deutschen Arbeitsmarkt temporär Arbeitskräfte zuzuführen (Dietert, 2010, 162–164). Bis zum Anwerbestopp 1973 kamen in der Folge mehrere hunderttausende „Gastarbeiter*innen“, deren in der Öffentlichkeit etablierte Bezeichnung³ bereits festlegte, dass diese nicht als Bleibende sondern nur als

---

2 In Eryılmaz, Jamin, 1998, S. 237, finden sich Fotografien von Erika Sulzer-Kleinemeier, die türkische Einwanderer am Frankfurt Bahnhof zeigen: „Bahnhöfe in den Städten waren anfangs Haupttreffpunkte ausländischer Arbeitnehmer in der Freizeit. Hier traf man Landsleute aus verschiedenen Betrieben. Im Wohnheim war dazu nur wenig Platz.“

3 Siehe dazu die umfangreiche Dokumentation in Ausst.-Kat. Berlin 2009, S. 279–285. Eine frühe Kritik am Begriff „Gastarbeiter“ in Nachfolge zum Terminus „Fremdarbeiter“ äußert bereits Delgado, 1972, S. 9.

zeitweilig in Deutschland lebende Personen wahrgenommen wurden. Der Terminus „Gastarbeiter*innen“ wurde zwar nicht im amtlichen Sprachgebrauch verwendet, war jedoch bereits seit Beginn der Arbeitsmigration nach Deutschland in der Öffentlichkeit etabliert. Beispielhaft ist die Verwendung des Begriffs in den deutschen Medien, so am 26. März 1960 in der *Münchener Illustrierten* und am 7. Oktober 1964 in der Zeitschrift *Der Spiegel*, die mit der Titelgeschichte *Gastarbeiter in Deutschland* warb. John Berger beschrieb die Bedeutung dieses ephemeren Aufenthaltsstatus, die prekären Lebensbedingungen und psychischen Strapazen der Migranten in den 1970er Jahren:

Was diese Emigration von anderen in der Vergangenheit unterscheidet, ist die zeitliche Begrenzung. Nur den wenigsten Arbeitern wird gestattet, in dem Land, in das sie gekommen sind, ansässig zu werden. Ihre Arbeitsverträge gelten in der Regel für ein Jahr oder höchstens zwei. [...] Nicht Menschen wandern ein, sondern Maschinenpfleger, Bodenfeger, Schaufelschwinger, Zementmischer, Putzer, Bohrer usw. Dies ist die Bedeutung der temporären Emigration. Um wieder ein Mensch (Ehemann, Vater, Bürger, Patriot) zu werden, muß der Emigrant in die Heimat zurückkehren. Die Heimat, die er verließ, weil sie ihm keine Zukunft bot. (Berger, 1976, 58).

Unendliche Aufbrüche: Arbeitsmigrant*innen als dauerhaft Reisende

Der unsichere Aufenthaltsstatus der „Gastarbeiter*innen“ in Deutschland findet seine Korrespondenz in bildlichen Formulierungen, die die Eingewanderten als Fremde konnotieren. Gruppenbildungen, andere Kleidungen, Physiognomien und Körperhaltungen wurden seit den 1960er Jahren immer wieder in Presseaufnahmen verbildlicht. Sie zeigen Menschen, die sich scheinbar nicht ihrer Umwelt anpassen, sich anders verhalten als die native Bevölkerung ihres „Gastlandes“. Hartnäckig hielt sich jedoch ein Bildvokabular, das den Aufenthalt der Migrant*innen zur andauernden Reise jenseits einer tatsächlichen Ankunft in der Mitte der Gesellschaft erhob. So wurde der Artikel *In vier Jahren droht eine türkische Einwanderungswelle* von Wolfgang Philipp (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2. 2. 1983, Nr. 27, 9) illustriert von einer Fotografie der Bildjournalistin Barbara Klemm, die Männer mit Koffern am Bahnhof zeigen (Abb. 4). Die Bildunterschrift klärt über die Umstände auf: „Gastarbeiter auf dem Weg in den Urlaub – die meisten kommen zurück“. Klemm stellte sich mitten in den Trubel und fotografierte den Menschaufmarsch aus nächster Nähe. Koffer und Menschen stehen dichtgedrängt am Bahnsteig. Die Blicke sind nach links gerichtet, vermutlich fixieren sie den eintreffenden Zug. Klemms Aufnahme korrespondiert mit den Fotografien, die „Gastarbeiter*innen“ beim Aufbruch aus ihren Heimatländern oder bei der Ankunft in ihren Zielländern zeigen. Somit sind die regelmäßigen Ferienreisen der Migrant*innen

in Deutschland nur Teil einer andauernden Ankunft und Abfahrt, die zum Grundmotiv der Arbeitsmigration schlechthin wird. Diese Bildfindungen haben ihre Analogie im Selbstverständnis der Bundesrepublik als explizit *kein* Einwanderungsland: Im Jahr 1977 erklärte die Bundesregierung auf Grundlage eines Kommissionsberichtes, dass Deutschland kein Einwanderungsland sei, eine Position, die über Jahre beibehalten wurde und im Widerspruch zu den gleichzeitigen Maßnahmen zur Integration von Immigranten stand. (D'Amato, 2007, 22). Auch in den Koalitionsvereinbarungen des linkskonservativen Bündnisses unter Helmut Kohl wurde in den achtziger Jahren festgeschrieben: „Deutschland ist kein Einwanderungsland.“ (Herbert, 2003, 249–250). Diese Perspektive negierte jedoch, dass aus den temporär ins Land geholten Arbeitern längst tatsächliche Einwanderer geworden waren. Obgleich die Immigration neuer „Gastarbeiter*innen“ in den 1970er Jahren stagnierte, führte der Familiennachzug und der bei vielen Migrant*innen nun langjährige Aufenthalt in Deutschland zu einer Verfestigung des Aufenthaltsstatus. (vgl. Oltmer, 2013, 54). Doch in den 1980er Jahren wurden neue politische und gesetzliche Wege beschritten, um die sesshaft gewordenen Ausländer zur Rückkehr in ihre Herkunftsländer zu motivieren. Die bereits von der sozialliberalen Koalition beschlossenen Maßnahmen wurden nach dem Regierungswechsel unter der Bundeskanzlerschaft von Helmut Kohl 1983 als „Gesetz zur Förderung der Rückkehrbereitschaft von Ausländern“ umgesetzt. Dieses sah für ausländische Arbeitnehmer eine Abfindung („Rückkehrprämie“) und eine vorzeitige Erstattung von Arbeitnehmerbeiträgen aus der Rentenversicherung vor (vgl. Yano, 2000, 7; Eryilmaz, 2011, 39) – unter der Voraussetzung, dass sie das Land binnen vier Wochen verlassen sollten. Eine Rückwanderungswelle war die Folge, und Fotograf*innen wie Manfred Vollmer oder Brigitte Kraemer begleiteten den Auszug der Migrant*innen. Beide widmeten sich der Siedlung Duisburg-Hüttenheim, die besonders vom Wegzug der ausländischen Arbeiter*innen betroffen war. Diese hatten die hohen Rückkehrprämien des zentralen Arbeitgebers Mannesmann angenommen: die Firma bot den ausländischen Arbeitern nicht nur zwei zusätzliche Monatslöhne, wenn sie nicht erst bis zum 30. Juni 1984 unterschrieben (dem letzten Tag, an dem das Gesetz wirksam sein sollte), sondern bereits im Januar ihre Arbeitsplätze aufgaben. Besonderer Druck wurde durch betriebsinterne Sprachtests aufgebaut, die vorgeblich dazu dienen sollten, den Reüssierenden eine höher qualifizierte Tätigkeit anzubieten. Doch zugleich fürchteten jene, die den Test nicht bestanden, die Arbeit zu verlieren (Hunn, 2005, 480–482). So wuchs der Druck, die Rückkehrprämie vorzeitig anzunehmen. Den durch das Bundesgesetz und die Firmenstrategie zum Abbau von Personal herbeigeführten Exodus aus Duisburg-Hüttenheim fotografierten Vollmer und Kraemer, als sie im Jahr 1984 türkische Familien kurz vor ihrer Abreise in leereräumten Wohnungen besuchten (Abb. in *At Home*, 2012, 42, 43, 163). Nur noch die Tapeten erzählen von einem abgeschlossenen Lebensabschnitt. Vollmers Fotografie

Abb. 5: Manfred Vollmer, Duisburg, Rückkehrhilfegesetz, Februar 1984, in: Vollmer, M., *Mein Revier. Ein Vierteljahrhundert im Bild. Das Ruhrgebiet von 1965 bis 1989*, Essen 2012, S. 120.

Von überfüllten Archen: Migration und Flucht im Bild der Schiffspassage

Dass Europa von Geflüchteten überflutet wird, sie an den Außengrenzen stranden und den Kontinent wie eine Lawine überrollen, gehört zum inzwischen etablierten und durchaus kritisierten öffentlichen Sprachgebrauch. Medial verbreitete Bilder von überfüllten Schiffen und verzweifelte Gekenterten begleiten diese textlichen Zuschreibungen. Sie betonen, dass Geflüchtete nicht nur im Überfluss zu „uns“ kommen, sondern auch überflüssig sind. Interessant ist aber, dass überfüllte Boote und verirrte Archen auch dann zur visuellen Beschreibung von Flucht, Asyl und Migration eingesetzt werden, wenn Auswanderung oder Flucht gar nicht auf Wasserwegen von statten gehen. Beispielhaft sind Karikaturen oder Titelbilder deutscher Magazine und rechtsextreme Propagandaplakate aus den frühen 1990er Jahren, die sich der Rhetorik „Das Boot ist voll“ bedienen und damit auf die

Arbeitsmigration jener Jahre abzielen.⁴ Gerade Migranten und Asylsuchende aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa, die ab Ende der 1980er Jahren einen großen Teil der Asylantragsteller stellten, kamen über Land. Dennoch wurde ihr Dasein als dauerhafte grenzverletzende Seefahrt visualisiert.

Obleich die wenigsten Arbeitsmigrant*innen tatsächlich mit dem Schiff in die Bundesrepublik gekommen sein dürften, findet sich im medial verbreiteten Bild der überfüllten Arche bereits in den 1970er Jahren ein schlagkräftiges Zerrbild von Einwanderung. Unweigerlich verbunden mit diesen Bildern für Flucht, Migration und Asyl war die Furcht vor einer apokalyptischen Überschwemmung Deutschlands und Überschwemmung in Gestalt flüchtender Menschen. Diese bildlichen Formulierungen für Migration und Flucht schüren Ängste, indem sie auf einem archaischen Bildvokabular basieren, das auf christlichen und antiken Vorbildungen basiert. Die biblische Arche wie auch die Irrfahrten des Odysseus stehen für ein zunächst zielloses und planloses Fahren. Wenn die Arche auf die Gefahr der katastrophalen Sintflut reagiert, so muss Odysseus einerseits den Gefahren des Meeres und seiner Gestalten (Sirenen) trotzen, andererseits ist er ein Kriegsherr, der selbst Unglück und Tod bringt. Die Kontinuität medialer Visualisierungen der historischen Arbeitsmigration und der heutigen Fluchtbewegungen im Bild des überfüllten Schiffes zeigt aufschlussreich, dass nicht unbedingt ein reales Reisemittel abgebildet werden muss, sondern auf einer Metaebene Ängste und Gefahren heraufbeschworen werden.

Auf die gefährlichen Überwasserfahrten der Geflüchteten vom afrikanischen Kontinent reagieren bildende Künstler, indem sie reale Erfahrungen und deren nachrichtliche Überlieferungen in komplexe künstlerische Arbeiten übersetzen. Denn statt die überfüllten Schiffe zu einfachen Zeichen der Flucht zu erheben, wie es viel zu häufig in vielen Medienbildern geschieht, finden Künstler*innen wie Dieter Huber oder Kader Attia poetische und politische künstlerische Translationen für die Routen und Passagen der Geflüchteten.⁵ Beide verwenden ähnliche Titel für ihre Arbeiten: Hubers *Mare Morto* (2011) und Attias *La Mer Morte* (2015) umkreisen das todbringende Mittelmeer, das zugleich Ort der Überfahrt wie auch ein Grab für zahlreiche Geflüchtete geworden ist. Beide widmet sich den Spuren dieser Flucht mit tragischem Ausgang. Während in Attias Installation gebrauchte Kleidungsstücke auf dem Boden verteilt sind und die Assoziation an angeschwemmte Textilien Ertrunkener evozieren, ist Hubers *Mare Morto* ein reines Fotoprojekt. Es ist in drei Kapitel mit jeweils 33 Fotografien unterteilt: *Mare Morto*

4 Vgl. die Beispiele bei Oltmer, 2015, S. 115–117.

5 Im Katalog zur Ausstellung *Streamlines* (Kat. Hamburg 2016) finden sich zahlreiche künstlerische Projekte, die sich mit Menschen- und Warenströmen über Wasser beschäftigen.

zeigt zerstörte Boote von Geflüchteten (Abb. 6), *Refugees* widmet sich individuellen Fund- und Beweisstücken der Flucht, während *Stranded* gestrandete Schiffe ins Bild holt, die teilweise repariert und erneuert wurden. Die aufgetürmten Wracks mit den ineinander verkeilten Relikten – Holz, Plastik und Textilien – steht stellvertretend für die zerstörten Hoffnungen und Träume der Menschen, aus denen Müll, Zerstörtes und Vergessenes wird. Auf den süditalienischen Inseln, die Huber besuchte, fand er zahlreiche dieser Spuren. Wasser, Boote und Textilien verbinden alle drei Kapitel des Zyklus. Dabei stehen die Funde und Relikte auch ein für die verdrängten Ereignisse, denn bereits seit Jahrzehnten versuchen Menschen, ihre Heimat über das Mittelmeer zu verlassen. Die Schriftstellerin Maxi Obexer nahm sich in ihrem Theaterstück *Das Geisterschiff* (2007) eines Schiffsunglücks von Weihnachten 1996 an, als 283 Geflüchtete vor der Südküste ertranken. Obwohl Fischer nach Wochen Leichenteile in ihren Netzen fanden, ignorierte die Küstenwache den Vorfall – die Körper wurden ins Meer zurückgeworfen. Erst nach Jahren wurde die Katastrophe publik und wurde dennoch von der italienischen Regierung geleugnet. Obexers Stück weist in eine Zeit zurück, als Grenzübertritte über Wasser noch nicht auf der Agenda der Politik und der Medien standen. Erst die sogenannte Flüchtlingskrise vom Spätsommer 2015 rückte mit einem Schlag eine längst etablierte Fluchtstrecke in den Blick. So lässt sich von einer verspäteten Erfahrung im Bewusstsein der Öffentlichkeit sprechen und eine vorgeblich neue Krise, die keine ist. Auch Hubers Fotoprojekt entstand bereits 2011 und zeigt Motive, die sich ohne Weiteres auch auf gegenwärtige Ereignisse wie etwa den Untergang eines Schiffs mit 700 Geflüchteten im April 2015 oder mit 400 vermuteten Toten im April 2016 beziehen lassen.⁶ Huber wählte für seine Aufnahmen die Form des Rundbildes; der kreisrunde Ausschnitt verweist auf das Bullauge wie auf das Fernrohr und damit auf das Sehen und Zeigen.⁷ Damit verweist Huber mit den Mitteln der Kunst auf das Übersehene, Ignorierte und Vergessene. Er macht die Spuren der Migrationsrouten an ihren Tatorten sichtbar und entreißt sie damit dem Lauf der Zeit. Im einem metaphorischen Sinne bläst er den Sand von den Planken, Kleidern und Schiffskörpern, der diese Relikte zu überdecken droht.

---

6 <http://www.sueddeutsche.de/news/politik/migration-bis-zu-700-tote-fluechtlinge-nach-schiffsunglueck-befuerchtet-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-150419-99-03483>; <http://www.br.de/nachrichten/mittelmeer-unglueck-fluechtlinge-100.html> [7. 7. 2016].

7 Die Referenz auf das Bullauge und Fernrohr formuliert Dieter Huber in seinem Vorwort zu seinem Buch *Mare Morto* (Huber, 2011, 4).

Abb. 6: Dieter Huber, *Mare Morto I*, in: Huber, D., *Mare Morto. Refugees. Stranded.* Bielefeld 2011, S. 13.

Bibliografie

- At Home. Der Blick durchs Schlüsselloch. Wohnen im Ruhrgebiet – gesehen durch die Kunst* (Hg. Dunkmann, N., Vogt, C.), Oberhausen 2012.
- Augé, M., *Nicht-Orte* (1992), München 32012.
- Berger, J. et al., *A Seventh Man*, London 1975.
- Berger, J. et al., *Arbeitsemigranten. Erfahrungen/Bilder/Analysen*, Reinbek bei Hamburg 1976.
- D'Amato, G., Die politisch-rechtlichen Bedingungen, in: *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch* (Hg. Chiellino, C.), Stuttgart 2007 (2. Aufl.), S. 18–34.
- Dietert, A., Einwanderung aus der Türkei nach Hamburg, in: *Begegnungen – İlişkiler. Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart* (Hg. Dawletschin-Linder, C., Dietert, A.), Hamburg 2010, S. 156–223.
- Fremde Heimat. Eine Geschichte der Einwanderung aus der Türkei* (Hg. Eryılmaz, A. et al.), Essen 1998.
- Eryılmaz, A. et al., 50 Jahre Migration aus der Türkei. Ein historischer Rückblick, in: *Geteilte Heimat. 50 Jahre Migration aus der Türkei. Paylaşılan Yurt* (Hg. Eryılmaz, A., Lissner, C.), Essen 2011, S. 34–43.
- Herbert, U., *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge*, Bonn 2003.
- Huber, D., *Mare Morto. Refugees. Stranded*, Bielefeld 2011.
- Hunn, K., „Nächstes Jahr kehren wir zurück...“ *Die Geschichte der türkischen „Gastarbeiter“ in der Bundesrepublik*, Göttingen 2005.
- Oltmer, J., *Migration im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2013 (2. Aufl.).
- Oltmer, J., Politisch verfolgt? Asylrecht und Flüchtlingsaufnahme in der Bundesrepublik, in: *Immer bunter. Einwanderungsland Deutschland* (Hg. Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland), Bonn 2015, S. 107–123.
- Ören, A., Bahnhoflar – Bahnhöfe, in: *Anadil. Yurtdışındaki türklerin yazın ve sanat dergisi* 1/1, 1980, S. 2.
- Projekt Migration* (Hg. Eryılmaz, A.), Köln 2005.
- Streamlines. Ozeane, Welthandel und Migration*, Hamburg 2016.
- Terkessidis, M., *Migranten*, Hamburg 2000.
- Vogt, C., Heimat liegt im Auge des Betrachters. Wohngefühle im Ruhrgebiet, in: *At Home. Der Blick durchs Schlüsselloch. Wohnen im Ruhrgebiet – gesehen durch die Kunst* (Hg. Dunkmann, N., Vogt, C.), Bielefeld 2012, S. 59–66.

Vollmer, M., *Mein Revier. Ein Vierteljahrhundert im Bild. Das Ruhrgebiet von 1965 bis 1989*, Essen 2012.

Yano, H., Migrationsgeschichte, in: *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch* (Hg. Chiellino, C.), Stuttgart, Weimar 2007 (2. Aufl.), S. 1–17.

Burcu Dogramaci

Prišli, da ne bi ostali: podobe prihoda kot vizualne reprezentacije migracij

Ključne besede: migracije, podobe prihodov in odhodov, gostujoči delavec, emigracija/imigracija, fotografija

Podobe odhodov in prihodov so tesno povezane z imigracijo in emigracijo. Številne zgodovinske fotografije na primer prikazujejo turške »gastarbajterje«, ki v šestdesetih letih 20. stoletja zapuščajo Istanbul in prihajajo v München. Te dokumentarne fotografije zaznamujejo železniške postaje, vlaki, ljudje s kovčki, nered, radovednost in strah. Podobe prenatrpanih železniških postaj so krožile v medijih in migracije prevajale v popotovanje brez prihoda v ciljnih deželah – reprezentativni simbol je postal kovček, pogosto razstavljen na razstavah o migracijah. Ekvivalent tem podobam prihoda so bile v osemdesetih letih preteklega stoletja fotografije turških »gostujočih delavcev«, ki zapuščajo Nemčijo, ko so jim izplačali visoke denarne nagrade, če so zapustili deželo. Fotografi, kot na primer Brigitte Kraemer in Manfred Vollmer, so spremljali družine med odhodom od doma. Članek zgodovinske fotografije primerja s sodobnimi medijskimi reprezentacijami prihajajočih beguncev ter se sprašuje o razlikah in podobnostih. Ali obstaja podobje, ki obsega različna tranzitivna stanja imigracij? Kakšna pripisovanja formulirajo te slike? Ali lahko umetnost proizvede nasprotno podobe?

Burcu Dogramaci

Coming, but not Staying: Pictures of Arrivals as Visual Representations of Migration

Keywords: migration, images of arrivals and departures, guest workers, emigration/immigration, photography

Images of departure and arrival are closely linked to immigration and emigration. Numerous historical photographs show, for example, Turkish “guest workers” leaving Istanbul and arriving in Munich in the 1960s. Railway stations, trains, people with suitcases, disorder, curiosity and fear characterize these documentary photographs. Images of crowded train stations circulated in the media and translated migration as a journey without arrival in the target countries – the journey finding its representative symbol in the suitcase, often exhibited in migratory exhibitions. Counterparts to these arrival images were photographs from the 1980s, as Turkish “guest workers” received high return premiums when they left Germany. Photographers such as Brigitte Kraemer or Manfred Vollmer accompanied families during their exodus from their homes. This essay compares the historical photographs with contemporary media representations of arriving refugees and asks about differences and analogies: Is there an overarching imagery for the transitive state of immigration? What formulates the shots? And is art able to produce counter images?

Nike Kocijančič Pokorn, Iva Jevtič, Jaka Čibej

»Nočem biti odvisna«: Ali javne prevajalske in tolmaške storitve res negativno vplivajo na aktivno vključenost migrantov v državo gostiteljico?

Ključne besede: prevajanje in tolmačenje za skupnost, prosilci za mednarodno zaščito, migracije, mobilnost, inkluzija, integracija, jezikovna politika, prevodni režim

DOI: 10.4312/ars.10.2.47-62

1 Uvod

Pričujoči članek bo prikazal, kako se v določenih političnih okoljih govori o migracijah in kakšne posledice ima tak diskurz na konkretno obravnavo migrantov in njihovo oskrbo. Prispevek ponuja premislek o upravičenosti določenih političnih pozicij, ki omogočajo ali kratijo nudenje prevajalskih in tolmaških storitev migrantom v državi gostiteljici, ter poziva k premisleku in preoblikovanju obstoječih jezikovnih politik in ideologij, ki določajo, v kolikšni meri priseljencem pomagamo s to vrsto jezikovne podpore. Z raziskavo dejanske rabe različnih jezikovnih strategij prosilcev za mednarodno zaščito v Azilnem domu Vič v Ljubljani bomo poskušali odgovoriti na politične trditve, da nudenje prevajalske in tolmaške podpore onemogoča uspešno integracijo migrantov, ker naj bi ta podpora zmanjševala motivacijo migrantov za učenje jezika države gostiteljice. Raziskava je del projekta MIME,¹ ki poskuša izoblikovati politično relevantne predloge ter določiti jezikovne politike in strategije, ki dosegajo kompromis med nasprotujočimi si težnjami po mobilnosti in inkluziji v večjezikovni Evropi (Grin in dr., 2015).

V prispevku bomo najprej določili temeljne koncepte in politični diskurz, ki prevajanje in tolmačenje vidi kot zapreko, ki zavira uspešno integracijo migrantov. Nadaljevali bomo s predstavitvijo metodologije raziskave v azilnem domu v Ljubljani ter opisali eksperimentalni del raziskave, ki mu bosta sledila predstavitev rezultatov kvantitativne in kvalitativne raziskave ter zaključek.

1 Raziskava, katere delne izsledke objavljamo v tem članku, je bila financirana s strani sedmega raziskovalnega okvirnega programa EU (FP7/2014–2018) v okviru interdisciplinarnega projekta št. 613344 (MIME – Mobilnost in inkluzivnost v večjezični Evropi (Mobility and Inclusion in Multilingual Europe)).

2 Definicije temeljnih pojmov in prevodni režim v Združenem kraljestvu

V prevodoslovju v zadnjih dveh desetletjih opazimo vedno večje zanimanje za prevajanje in tolmačenje za skupnost (PTS): pregled znanstvenih člankov, ki so bili objavljeni na to tematiko od leta 1998 do 2012 (Vargas Urpi, 2012), kaže, da so se raziskovalci osredotočali na raznolike teme: od diskurzne analize in taksonomije diskurznihih označevalcev v tolmačenem govoru, prek vrednotenja kvalitete prevajanja in tolmačenja, do določanja značilnosti prevajanja in tolmačenja v posebnih kontekstih (npr. na sodišču, v azilnem postopku, policijskih zaslišanjih, zdravstveni oskrbi, izobraževanju in v postopkih centrov za socialno delo). Sodobnejši prispevki na tem področju se posvečajo tehnološkimi pripomočkom za prevajanje in tolmačenje za potrebe skupnosti, specifični terminologiji in glosarjem, ki so izdelani za te namene, zgodovini PTS, specifičnim kompetencam, ki jih potrebujejo prevajalci in tolmači na tem področju, izobraževanju prevajalcev in tolmačev za PTS, deontološkim in etičnim problemom PTS ter pogojem dela in profesionalizaciji PTS. Ta povečan interes je gotovo posledica dejstva, da se v zadnjih letih številne države, ki prej niso imele izkušnje z migranti, soočajo z vedno številnejšo večjezično migracijo, ki povzroča tudi številne družbene probleme. V tem članku se bomo uvrstili med tiste raziskave, ki ugotavljajo, v kolikšni meri določena jezikovna politika vpliva na prevodni režim določene države (npr. Ozolins, 2010), tj. na določeno prevodno teritorialno politiko, ki jo oblasti uporabljajo za komunikacijo s svojim večjezičnim prebivalstvom (Meylaerts, 2011a) ter na ta način spodbujajo ali ovirajo inkluzijo priseljencev in mobilnost prebivalcev.

Z uporabo pojma »mobilnost« želimo označiti realnost, ki je kompleksnejša od tega, kar ponavadi označujemo s pojmom »migracije«, in sicer želimo zajeti premike ljudi, ki izhajajo iz več kot ene države in so namenjeni v več kot eno ciljno državo, ki v različnih okoljih ostajajo različno dolgo, ki lahko vzdržujejo (še posebej s pomočjo tehnologije) neposreden stik z okoljem, iz katerega izhajajo, in zato zanje prehod v novo jezikovno okolje ni tako radikalen in je reverzibilen (Grin in dr., 2014, 9). S pojmom »inkluzija« pa zaznamujemo sprejemanje ali pripadnost različnim skupinam, in sicer od tradicionalnih skupin, ki se lahko izkažejo z državljanstvom, do skupin, ki so bolj prehodnega značaja in so vezane zgolj na kraj bivanja ali na določeno dejavnost (npr. delo, študij), in sicer tako, da so ustvarjeni pogoji, ki vsem članom skupnosti omogočajo dostop do vseh pomembnih vidikov družbenega udejstvovanja: na primer, da jim je omogočen dostop do socialnega varstva in političnega udejstvovanja, kvalitetnega izobraževanja, primarnega zdravstvenega varstva, enakopravnega sodelovanja v sodnih postopkih itd. V govoru političnih struktur se izraz inkluzija pogosto zamenjuje z izrazom integracija.

Pojem »jezikovna politika« bo tu uporabljen v pomenu »jezikovnega teritorialnega režima«, tj. skupka zakonskih določb, ki urejajo rabo jezika v izobraževalnem sistemu in javni komunikaciji v pravnem in političnem okolju ter določajo rabo jezika v medijih in administraciji (Meylaerts, 2011b, 745). Del vsake jezikovne politike je prevodna politika, saj uravnavanje rabe jezika v družbi nujno vodi do določitve, kdo ima pravico do prevodnih in tolmaških storitev v družbi. Te določitve se odražajo tudi v zakonskih določbah, ki lahko odredijo prevodno in tolmaško podporo v izobraževanju, sodnem sistemu, političnih institucijah, medijih in administraciji. Preprosteje povedano: država izoblikuje jezikovni in prevodni režim, ki določa, katere jezike se lahko oz. se mora uporabljati in prevajati ali tolmačiti v določenem prostoru in v določenih institucionalnih okvirih.

Jezikovne politike posameznih držav nihajo med zasledovanjem ideala zagotavljanja popolne večjezikovnosti in popolne enojezikovnosti. Prva možnost v čisti obliki ni vzpostavljena v nobeni državi, ker bi zagotavljanje popolne institucionalne večjezikovnosti z obvezo prevajanja in tolmačenja za vse jezike za vse prebivalce predstavljalo preveliko finančno breme za državo (prim. Ertl, Pöllabauer, 2010). Na drugi strani pa tudi ne najdemo popolnoma monolingvalnih držav, saj so tudi tiste države, ki se načeloma odločajo za vzpostavitev enojezikovnosti v državnem okviru (na primer Francija, Japonska ipd.), primorane vzpostaviti sistem jezikovne podpore priseljencem, kadar ti stopajo v stik s sodstvom, državno administracijo ali javnim zdravstvenim sistemom (Meylaerts, 2011b, 749–750).

Vsaka jezikovna in prevodna politika posamezne države, ki se načeloma odloča za demokratične procese odločanja, se ob migracijah sooča s problemom, kako se odzvati na prisotnost tujejezičnih prebivalcev in jim omogočiti inkluzijo v družbo. Vključevanje tujejezičnih prebivalcev namreč predstavlja breme za javne finance, saj v določenih kontekstih neizogibno poveča stroške za prevodne in tolmaške storitve. Dejanski izračuni stroškov za te storitve nam niso znani: še najbolj natančno jih beležijo v Združenem kraljestvu, kjer so mediji poročali, da so stroški za prevajanje in tolmačenje v javnem sektorju leta 2005 znašali 100 milijonov funtov (Easton, 2006), leta 2008 so narasli na 110 milijonov funtov (Schäffner, 2009, 169), leta 2013 pa so znašali 140 milijonov funtov (Iredale, 2014). V teh letih je britanska politika preoblikovala jezikovni in prevodni režim ter se začela zavzemati za omejevanje prevajalskih in tolmaških storitev, namenjenih priseljencem, zato ni presenetljivo, da zadnji podatki kažejo na znižanje stroškov, in sicer naj bi leta 2014 v Združenem kraljestvu za te storitve porabili »le« 100 milijonov funtov (Beckford, Adams, 2015).

Ne samo zaradi razmeroma visokih stroškov, namenjenih prevajanju in tolmačenju, državne uprave (še v večji meri pa mediji in javno mnenje) vedno pogosteje podpirajo

ukrepe, ki ukinjajo ali omejujejo prevodno in tolmaško pomoč priseljencem, in sicer zaradi mnenja, da večjezičnost in večkulturnost, ki ju prevajanje in tolmačenje po njihovem mnenju ohranjata, ne spodbujata, temveč celo ovirata priseljence pri tem, da bi se naučili in uporabljali jezik države gostiteljice. To stališče opaža Schuck v Združenih državah Amerike (Schuck, 2009, 162, 170), Schäffner pa v Združenem kraljestvu. Schäffner v svoji natančni analizi novinarskega diskurza o prevajanju v Združenem kraljestvu leta 2009 ugotavlja, da se s poudarjanjem visokih stroškov za prevajalske in tolmaške storitve ter izpostavljanjem primerov priseljencev, ki ne znajo angleško, javno mnenje in uradna politika konsolidirata v podpori enojezične jezikovne politike. Tako je, na primer, leta 2007 laburistična britanska ministrica za skupnosti in državno upravo Ruth Kelly zapisala, da nudenje prevajalskih in tolmaških storitev zmanjšuje potrebo migrantov po učenju angleščine in s tem ovira proces integracije (glej Schäffner, 2009, 101). To stališče so povzeli številni mediji in ga podprli tudi z izjavami priseljencev. BBC-jev novinar Mark Easton (2006) tako poroča, da je neka poljska gradbena inženirka Agneska, ki v Britaniji živi že tri leta in še vedno ne zna angleško, sedaj povrh vsega še nezaposlena in prosi za podporo, za kar pa potrebuje tolmača. Ko jo novinar vpraša, ali bi se naučila angleško, če ne bi imela na voljo tolmača, Agneska odgovori: »Absolutely, yes.« (»Seveda, da.«) Podobno stališče zavzamejo tudi bangladeški sogovorniki. Novinar navaja izjavo neke bangladeške ženske, da so prevajalske in tolmaške podpore škodljive: »Ko nam poskušate pomagati, nam v resnici škodujete.«² Neka druga ženska še pristavi, da bi moral obstajati zakon, ki bi zahteval obvezno učenje angleščine, saj mnogi možje ženskam ne dovolijo, da bi nemoteno komunicirale z okolico. Prevajanje in tolmačenje tako v tem diskurzu postaneta celo podpora zaslužnjevanju žensk (ibid.).

Ta negativni odnos do prevajanja in tolmačenja ni strankarsko specifičen, saj je preživel tudi zamenjavo vlade: v konzervativno-liberalni vladi je zelo podobno stališče do prevoda zavzel Eric Pickles, minister za skupnosti in državno upravo. Ta je leta 2013 v pisnem sporočilu britanskemu parlamentu zapisal, da »prevajalske storitve nenačrtno, a škodljivo vplivajo na integracijo, saj v nekaterih migrantskih skupnostih zmanjšujejo potrebo po učenju angleščine«. To stališče je ohranil do konca svojega mandata. Leta 2015 so časopisi poročali, da je zaradi večjih izdatkov za prevod izjavil naslednje: »Navodila, ki sem jih dal, so bila kristalno jasna – občine denarja davkoplačevalcev ne smejo več trošiti za prevode v tuje jezike. Prevod ljudem onemogoča, da bi se integrirali v britansko družbo. Če ne znajo govoriti angleško, ne morejo uspeti v življenju. To samo pokaže, kako politična korektnost naredi več škode kot koristi«³ (Beardmore, 2015; Beckford, Adams, 2015).

2 »When you are trying to help us, you are actually harming us,« she says.«

3 »The guidance I've issued is crystal-clear – councils should stop wasting taxpayers' money by translating into foreign languages. Translation holds people back from integrating into British society.

Čeprav se je prevodoslovna skupnost na trditve o »škodljivosti prevoda« zgodaj načelno odzvala (prim. Schöffner, 2008, 2009; Pym, 2014) in opozorila na neutemeljena stališča, ki so nekritično podpirala dominantno enojezično jezikovno politiko, zanemarila večjezikovno stvarnost sodobne britanske družbe in se na koncu še materializirala v političnih usmeritvah, ni podala nobenih dejanskih in preverljivih podatkov, s katerimi bi jih lahko dokončno zavrnila. Christina Schöffner je tako prevodoslovno skupnost pozvala, naj izvede »obsežne raziskave dejanskih situacij, v katerih priseljenci komunicirajo brez ali pa s pomočjo prevajalcev in tolmačev« (2009, 119). Raziskava, opisana v tem članku, odgovarja na ta poziv in poskuša odgovoriti na vprašanje, ali nudenje prevajalskih in tolmaških storitev res zmanjšuje potrebo migrantov po učenju jezika države gostiteljice.

3 Metodologija in izbira vzorca

Podatke za raziskavo smo zbirali na podlagi intervjujev s stanovalci⁴ iz azilnega doma v Ljubljani, ki prosilcem za mednarodno zaščito nudi nastanitev, brezplačne tolmaške in prevajalske storitve v času izvajanja postopka za pridobitev azila ter različne dejavnosti, kot so tečaji slovenščine, športne dejavnosti in ustvarjalne delavnice. Prosilci za mednarodno zaščito so bili izbrani zato, ker je to edina skupina priseljencev, ki jim država zagotavlja strokovno tolmaško podporo, kar pomeni, da imajo vsi izkušnjo s tolmačenim sporazumevanjem, obenem pa je to tudi edina skupina priseljencev, ki jim država zastoj omogoča obiskovanje tečaja slovenščine. Pravico do udeležbe v brezplačnem tečaju slovenskega jezika in kulture ureja 103. člen, tolmačenje postopka za mednarodno zaščito pa 6. člen *Zakona o mednarodni zaščiti* (2016), ki določa, kdo lahko tolmači v azilnem postopku (zahtevajo potrdilo o znanju jezika, izjavo o nesodelovanju z oblastmi države, katere jezik je tolmačen, ter dokaze o nekaznovanosti oz. neudeleženosti v kazenskem postopku), in zagotavlja, da so stroški za tolmačenje pokriti iz sredstev ministrstva za notranje zadeve.

Azilni dom lahko sprejme približno 200 prosilcev, v drugi polovici leta 2014, ko smo opravili večino intervjujev, pa je bilo v njem nastanjenih skupno 65 oseb. 9 oseb je bilo mladoletnih in jih zato v raziskavo nismo vključili, preostalih 56 oseb pa je prihajalo iz vzhodne Evrope (29 %), Afrike (22 %), z Bližnjega vzhoda (20 %), bivše Jugoslavije (18 %), Azije (9 %) in Južne Amerike (2 %). Na podlagi podatkov o geografski sestavi populacije smo izoblikovali vzorec in posneli skupno 21 intervjujev z 19 prosilci za azil iz vseh štirih najbolj zastopanih regij v takratni populaciji: 3 iz

---

If they can't speak English, they're not going to get on in life. This shows how political correctness does more harm than good.«

4 V članku je uporabljena moška oblika, ki velja za oba spola.

Afrike (Nigerija, Kamerun in Alžirija), 3 iz bivše Jugoslavije (Kosovo ter Bosna in Hercegovina), 10 z Bližnjega vzhoda (Sirija, Irak, Iran in Afganistan) in 3 iz vzhodne Evrope (Ukrajina). Na ta način smo zajeli vsa največja krizna območja. Z dvema posilcema⁵ nam je leta 2015 uspelo opraviti tudi ponovitveni intervju, s katerim smo želeli preveriti, ali je v času njunega bivanja prišlo do morebitnih sprememb v rabi komunikacijskih strategij.

4 Rezultati raziskave

Intervjuji so večinoma potekali v angleščini (štirje v slovenščini, dva v srbohrvaščini in eden v francoščini ob pomoči tolmačke), trajali pa so približno 15–25 minut. Vsebovali so 48 vprašanj, sestavljeni pa so bili iz kvantitativnega in kvalitativnega dela.

Vsi intervjuvanci so bili pred intervjujem seznanjeni z namenom raziskave in so podpisali soglasje za znanstveno uporabo posnetih intervjujev. Intervjuje smo nato transkribirali, anonimizirali in analizirali, najpomembnejše rezultate pa predstavljamo v nadaljevanju.

4.1 Kvantitativni del

Pri kvantitativnem delu so intervjuvanci s pomočjo izpraševalca izpolnili vprašalnik, s katerim smo zbrali nekatere demografske podatke: spol in starost intervjuvanca, dosežena stopnja izobrazbe in število let šolanja, država bivanja med tretjim in desetim letom starosti, država bivanja dve leti pred prihodom v Slovenijo, znanje jezikov ter raba jezikov v različnih situacijah in z različnimi sogovorniki (npr. katere jezike govorijo s starši, s partnerjem, z otroki ipd.).

Med 19 intervjuvanci je bilo 11 moških in 8 žensk, starih od 19 do 55 let, a je bila večina intervjuvancev v svojih dvajsetih ali tridesetih letih: povprečna starost je bila 30 let, mediana 27 let, standardni odklon pa 8 let.

Po izobrazbeni strukturi so 3 intervjuvanci (16 %; iz Kameruna, Nigerije in Afganistana) dosegli osnovnošolsko izobrazbo, 7 pa jih je doseglo srednješolsko (39 %) in 9 visokošolsko oz. univerzitetno (45 %; 5 z Bližnjega vzhoda in 2 iz Ukrajine). Šolali so se od 5 do 17 let, v povprečju pa 11,5 leta (mediana je 12 let, standardni odklon pa 4 leta).

Kot jezik, ki ga najlažje uporabljajo, so intervjuvanci navedli arabščino (6 intervjuvancev), ruščino (3 intervjuvanci), kurdijščino (2 intervjuvanca), albanščino

---

5 Velike večine intervjuvancev eno leto po prvem intervjuju ni bilo več v azilnem domu.

(2 intervjuvanca), dari (2 intervjuvanca) ter bosanščino, francoščino, ibo in perzijsčino (po 1 intervjuvanec).

Do izvedbe intervjuja so intervjuvanci v Sloveniji bivali v povprečju 8,5 meseca: najmanj 1 teden, največ pa 5 let. Poudariti je treba, da jih je bila polovica v Sloveniji manj kot dva meseca. Mediana je 2 meseca, standardni odklon pa 15 mesecev, in sicer zaradi treh intervjuvancev, ki so tu že dalj časa: 20 mesecev (Afganistan M19), 3 leta (Ukrajina Ž42) in 5 let (Afganistan M22).

Podatki kažejo, da je vzorec precej uravnotežen po spolu, po starosti pa zajema predvsem mlajšo generacijo v dvajsetih in tridesetih letih, ki je povečini dosegla srednješolsko ali univerzitetno izobrazbo. Tudi z vidika jezikovne strukture je vzorec z 9 različnimi jeziki precej raznorodn.

4.2 Kvalitativna analiza

Kvalitativni del intervjuja je bil sestavljen iz odprtih vprašanj, ki so zadevala predvsem intervjuvančev odnos do jezikov (npr. ali obstaja jezik, ki se ga ne bi želel učiti, četudi bi bile učne ure brezplačne; ali obstaja jezik, ki ga sicer govori, a nerad uporablja) ter načine, s katerimi razrešuje komunikacijske težave, ko naleti na sogovornika, s katerim se ne more sporazumevati v svojem maternem jeziku. Pri načinih razreševanja komunikacijskih težav smo se osredotočali na pet glavnih strategij: rabo *lingue france* (npr. angleščine, francoščine ali srbohrvaščine), pomoč prevajalca ali tolmača (bodisi uradnega bodisi neuradnega), medrazumevanje, tj. sporazumevanje, kjer vsak izmed sogovornikov uporablja svoj jezik, jezika pa sta si ponavadi sorodna (npr. ruščina in slovenščina), rabo spletnih orodij za strojno prevajanje (npr. Google Prevajalnik) ali spletnih slovarjev ter rabo slovenščine, tj. dominantnega jezika države gostiteljice. Intervjuvanci so pri vsaki od navedenih strategij na lestvici od 1 (*nikoli*) do 5 (*vedno*) ocenili, kako pogosto jo uporabljajo, in po možnosti navedli konkretne situacije, v katerih so komunikacijske težave razrešili z uporabo določene strategije. Posebno pozornost smo namenili vlogi prevajalskih in tolmaških storitev v njihovem življenju, intervjuvanci pa so odgovorili tudi na nekaj vprašanj v zvezi z učenjem slovenščine (npr. ali so že obiskovali brezplačne tečaje slovenščine v azilnem domu oziroma, če niso, ali bi si to želeli).

Intervjuje smo razdelili v dve skupini: v prvo smo uvrstili tiste, ki so nastali, ko so bili intervjuvanci v Sloveniji od nekaj tednov do 7 mesecev, v drugo pa tiste, ki so nastali z intervjuvanci, ki so v Sloveniji bivali več kot 7 mesecev, in dva ponovna intervjuja, kar pomeni, da prvo skupino sestavlja 15, drugo pa 5 intervjujev.

Zaradi prostorskih omejitev se bomo v tem prispevku osredotočili zgolj na nekaj vprašanj, ki se neposredno vežejo na motivacijo učenja jezika države gostiteljice.

4.2.1 Intervjuji z osebami, ki so v državi gostiteljici 7 mesecev ali manj

V to skupino se je uvrstilo 15 intervjuvancev. V Tabeli 1 so prikazani odgovori na naslednja vprašanja:

- Ali se vam zdi pomembno znati jezik države, v kateri živite?
- Ali ste od prihoda v Slovenijo obiskovali brezplačni tečaj slovenščine?
- Ali bi želeli obiskovati brezplačni tečaj slovenščine?

Drugo vprašanje je bilo zastavljeno, ker so tečaji slovenščine v azilnem domu organizirani ciklično, kar pomeni, da se nekateri prosilci ne morejo takoj vključiti v tečaj in morajo počakati, da se potekajoči tečaj izteče in začne nov cikel.

Tabela 1: Intervjuji z osebami, ki so v Sloveniji 7 mesecev ali manj.

Šifra	Izobrazba	Čas bivanja v Sloveniji (v mesecih)	Ali je znanje jezika države gostiteljice pomembno?	Ali ste se udeležili tečaja slovenščine?	Ali bi se želeli udeležiti tečaja slovenščine?
Alžirija M23	S	3	NE	DA	NE
Bosna Ž27	S	4	DA	NE	DA
Kamerun Ž28	O	1	DA	NE	DA
Irak M35	S	1	DA	NE	DA
Kosovo M34	S	3	DA	DA	DA
Nigerija Ž28	O	7	DA	DA	DA
Sirija Ž27	U	2	DA	NE	DA
Sirija M55	S	2	DA	NE	DA
Ukrajina M23	U	7	DA	DA	DA
Iran M30	U	2	DA	NE	DA
Irak Ž23	U	0,25	DA	NE	DA
Irak M27	U	0,5	DA	DA	DA
Kosovo M33	U	0,5	DA	NE	DA
Sirija Ž26	U	1	DA	NE	DA
Sirija M33	S	1	DA	NE	DA

O – osnovnošolska, S – srednješolska, U – univerzitetna.

Na vprašanje, ali se jim zdi pomembno znati jezik države, v kateri živijo, je skupno 14 intervjuvancev odgovorilo pritrdilno. Izjema je bil Alžirija M23, ki je menil, da je dovolj že znanje angleščine, ki jo je opredelil kot mednarodni jezik, ki ga govorijo povsod. Kljub temu mnenju se je udeležil tečaja, ker mu je ta razbil monotonost bivanja v azilnem domu. Ostalih 14 intervjuvancev je svoj odgovor utemeljilo na

različne načine, ki pa jih je mogoče strnjeno povzeti v željo po sporazumevanju in stiku z ljudmi. Izpostavili so na primer, da se zlasti s starejšimi ljudmi ne morejo pogovarjati v angleščini, s tega vidika pa so poudarili tudi razliko med urbanim in ruralnim okoljem. Irak M27 pravi:⁶

»Velikokrat sem šel ven in spraševal starejše ljudi, a niso znali angleško. Mislim, da samo mlajše generacije govorijo angleško. Zato se je bolje naučiti slovensko.«⁷

Obenem izpostavi, da se odnos ljudi spremeni, če govorimo njihov jezik:

»Vsakič, ko grem ven, me ljudje gledajo takole.

Kaj to pomeni, takole?

Kot neznanca, kot tujca. Če govoriš slovensko, je boljše. Ljudje mislijo, da si od tu, in si mislijo ... Ne vem ... Ne morem pojasniti. Vsakič, ko grem ven, vzamem nahrbtnik. Boljše je, če mislijo, da sem turist, in me ne gledajo takole.«⁸

Zavedajo se tudi, da je znanje slovenščine zelo pomembno pri iskanju zaposlitve in medosebnih odnosih. Izpostaviti je vredno tudi njihovo željo po neodvisnosti, saj je po njihovem mnenju mnogo lažje in bolj praktično znati jezik ter se v vsakdanjem življenju (v trgovini, pri zdravniku ipd.) sporazumevati sam. Ukrajina Ž26 pravi:

»Ali se vam zdi pomembno govoriti jezik dežele, v kateri živite?

Ja.

Zakaj pa?

Zakaj ... Ker je pomembno. Zato ker ... To je zame bolj udobno.

Na kakšen način?

Potem si bolj ... independent. Samostojen, neodvisen.«

Intervjuvance smo tudi vprašali, ali so od prihoda v azilni dom že obiskovali brezplačni tečaj slovenščine. 5 jih je tečaj že obiskovalo – od teh je en intervjuvanec (Kosovo M34) tečaj nehal obiskovati, ker se mu ni zdel dovolj zanimiv, eden (Irak M27) pa je izpostavil, da ga obiskuje, a se mu zdi bolj učinkovito, če se uči sam (npr. z gledanjem televizijskih oddaj s slovenskimi podnapisi):

---

6 Z nezaznamovano pisavo je naveden govor intervjuvanca, z ležečo pa govor izpraševalca. Simbol »...« zaznamuje premoški govorca. Citati so podani v slovenščini, v opombi pa je dodan izvornik, če je intervju potekal v drugem jeziku.

7 »I went out many times and I asked older people and they couldn't speak English. So I think only the younger generations speak English. So it's better to learn Slovenian.«

8 »Every time I go out, people look at me like this.
What does that mean, like this?
As a stranger, a foreigner. If you speak Slovene, it's better. People think that you're from here, and they think about you ... I don't know ... I can't explain it. Everytime I go out, I take my backpack. It's better if they think I'm a tourist and don't look at me like this.«

»Brezplačni tečaj? Osnovni tečaj? Ja, rad bi šel, a ne maram tečajeve in takih stvari, rad bi se učil sam. To je zame lažje. [...] Ne, na primer, sinoči sem gledal film v angleščini, ki je bil preveden v slovenščino. Nekdo v filmu je rekel 'thanks' in 'hvala'.«⁹

Preostalih 10 tečaja še ni obiskovalo, a so vsi izrazili željo, da bi to radi storili čim prej. Poudariti je treba, da je teh 10 intervjuvancev v azilnem domu stanovalo v povprečju le 1,5 meseca (od 1 tedna do 7 mesecev, polovica mesec dni ali manj). Intervjuvanka Bosna Ž27, ki je bila v azilnem domu 4 mesece, je povedala, da bi tečaj že začela obiskovati, a ima otroke in je tečaj zanjo časovno neugoden. Tečaj je obiskoval tudi intervjuvanec Alžirija M23, ki je menil, da slovenščine ne potrebuje, ker zadošča že znanje angleščine – tečaja pa se je udeležil kot dodatne dejavnosti, s katero je zapolnil svoj prosti čas.

4.2.2 Intervjuji z osebami, ki so v državi gostiteljici več kot 7 mesecev

S to skupino smo intervjuje opravili, ker smo želeli izvedeti, ali se odnos do dominantnega jezika države gostiteljice spremeni z daljšim časom bivanja. Dva intervjuvanca smo ponovno intervjuvali po nekajmesečnem premoru, z ostalimi prvotnimi intervjuvanci pa ponovnih razgovorov žal nismo mogli opraviti, saj jih ni bilo več v azilnem domu: nekateri so dobili negativno odločbo in so morali zapustiti državo, drugi pa so odšli sami in se je za njimi izgubila sled. Iz tega vzroka smo opravili dva dodatna intervjuja s prosilcema za mednarodno zaščito, ki sta prvotno bivala v azilnem domu, nato pa izkoristila možnost bivanja izven doma. Ta skupina intervjuvancev je predstavljena v Tabeli 2.

Tabela 2: Intervjuji z osebami, ki so v Sloveniji več kot 7 mesecev.

Šifra	Izobrazba	Čas bivanja v Sloveniji v času intervjuja v mesecih
Afganistan M19	O	20
Ukrajina M23 P	U	10
Iran M30 P	U	4,5'
Ukrajina Ž42	S	36
Ukrajina Ž26	U	10
Afganistan M22	U (študent)	60

* Čeprav je bil intervjuvanec Iran M30 v času drugega intervjuja v Sloveniji manj kot 7 mesecev, smo se odločili, da ga kot ponovitveni intervju vključimo v drugo skupino, skupaj z intervjuvanci, ki so tu dalj časa.

9 »Free lessons? Basic lessons? Yeah, I would like, but I don't like classes and stuff like that, I want to learn by myself. It's easier for me. [...] No, for example, last night I was watching a TV movie in English, translated to Slovene. Someone in the movie said thanks, and 'hvala'.«

Iz teh intervjujev bomo predstavili odgovore na naslednje vprašanje: »Če bi imeli možnost pri vseh uradnih zadevah v Sloveniji uporabljati tolmača, bi se kljub temu želeli učiti slovensko? Zakaj?«

Vsi razen enega intervjuvanca so intervju opravili v slovenščini, kar je zelo jasen pokazatelj njihove motivacije za učenje slovenščine. Intervjuvanec Iran M30, ki je v času intervjuja v Sloveniji bival šele en mesec in pol, v času ponovitvenega intervjuja pa slabih 5 mesecev, je kljub temu izrazil zelo močno željo, da bi se naučil slovensko, saj bi se rad sporazumeval z okolico:

»Tu v Ljubljani ljudje znajo angleško, v majhnih mestih pa znajo samo slovensko. Z njimi ne morem govoriti angleško. Ključnega pomena je, da se naučim slovensko.«¹⁰

Tudi drugi intervjuvanci so poudarjali pomembnost slovenščine, in sicer predvsem zato, ker jim ta po njihovem mnenju omogoča večjo samostojnost. Ukrajina Ž42 pravi: »Nočem biti odvisna.« Podobno tudi Afganistan M19 meni, da je slovenščina pomembna:

»Ker živim tukaj in se moram naučiti. Ne učim se samo zaradi uradnih opravkov, ampak tudi za vsakdanje življenje.«

Za Ukrajino M23, s katerim smo opravili ponovitveni intervju, pa znanje jezika države gostiteljice predstavlja še več, in sicer, kot pravi sam: »Bolj svoboden bi bil.« Najkompleksnejši odgovor na to vprašanje je podal Afganistan M22, ki v Sloveniji biva že 5 let. Znanje slovenščine se mu zdi pomembno, ker mu omogoča hitrejšo integracijo:

»Zato ker se ti odprejo vrata, ki ti omogočajo hitrejše napredovanje oz. integriranje v družbi, kjer živiš. In mislim, da je to tudi vpljudno s strani enega tujca, da to naredi, zaradi tega, ker živi v tistem okolju oz. v tisti državi, in to pokaže neko spoštovanje, da se ti trudiš za njihov jezik.«

Obenem je na ta način omogočeno, da se izognemo tolmaču, ki kot posrednik pogosto ne prenese tistega sporočila, ki ga govorec želi podati:

»To sem opazil večkrat, da prevajalci, večina teh prevajalcev ni zmožna dojeti tega, kar ti hočeš razumeti ... Ali ne znajo razumeti ali ne znajo, kaj jaz vem ... Ali ti ne moreš tako razložiti, kot si želiš, ane. Potem pač pride do pomanjkanja informacij, ko pride do tretje osebe.«

---

10 »Here in Ljubljana, people know English, but in small towns, people just know Slovene. I can't speak English with them. It's vital to learn Slovene.«

Sklep

Pričujoča raziskava je poskušala odgovoriti na vprašanje, ali jezikovna podpora v obliki prevajanja in tolmačenja, ki jo država nudi nedavnim priseljencem, zmanjšuje motivacijo te populacije za učenje dominantnega jezika države. Raziskavo smo izvedli na skupini prosilcev za mednarodno zaščito, torej na skupini nedavnih priseljencev v Slovenijo, ki ji, na eni strani, država omogoča tolmaško in prevodno podporo v uradnih postopkih (in postopkih v zdravstvenem varstvu) ter ji obenem, na drugi strani, omogoča udeležbo na brezplačnih tečajih slovenskega jezika in kulture. Zanimalo nas je, ali tolmaška podpora dejansko zmanjšuje željo po učenju slovenščine.

Rezultati raziskave odnosa prosilcev za mednarodno zaščito v azilnem domu na Viču v Ljubljani do učenja slovenščine kažejo, da se migranti, ki jim je v azilnem postopku omogočena tolmaška podpora in so tako seznanjeni s takim načinom jezikovne podpore, kljub temu zavedajo pomembnosti znanja dominantnega jezika države gostiteljice. V nasprotju s predvidevanji zagovornikov enojezikovnosti v državnem okviru migranti v tolmaški in prevodni podpori ne vidijo najidealnejše in najbolj zaželjene jezikovne strategije. Nasprotno, mnogi izražajo nelagodje ob tem, da jim pri komunikaciji pomaga posrednik, ki mu pogosto ne zaupajo, da v resnici prenese vse, kar bi želeli povedati sogovorniku v tolmačenem sporazumevanju. Stalno podporo tolmačenja in prevajanja zavračajo tudi zato, ker jim onemogoča popolno samostojnost in neodvisnost ter zaželeni neposredni stik z okolico.

Ob tem je treba dodati, da se intervjuvanci zavedajo, da je tolmačenje in prevajanje kljub vsemu pomembno v visoko tveganih situacijah, kot so na primer sodni postopki, azilni postopek, bolnišnična oskrba in postopki centrov za socialno delo, kjer je natančnost izraza pomembna, lahko celo usodna, in sicer predvsem v prvih fazah bivanja v državi gostiteljici. Eden izmed intervjuvancev (Afganistan M22) tako opiše, kdaj je potreboval tolmače in prevajalce:

»Največ je bilo na začetku, ko nisem znal slovenskega jezika. Večinoma sem to rabil pri uradnih postopkih, kar se tiče intervjujev, kar se tiče drugih obveznosti. Tudi pri zdravstvenih storitvah, recimo pri zdravniku pa to, sem vedno rabil nekoga, ki zna razlagat to, kar sem hotel povedati.«

V teh visoko tveganih situacijah je kakovostna tolmaška in prevajalska podpora migrantom, ki so ravnokar prispeli v državo, morda celo bolj v interesu države gostiteljice, saj na ta način, kot kažejo raziskave (Lindhholm, M. in dr., 2012; John-Baptiste, A., Naglie, G., Tomlinson, G. in dr., 2004), zmanjša stroške za zdravstveno oskrbo in zagotovi pravičnost sodnih postopkov (Hertog, 2015). Zato toliko bolj preseneča, da nekatere države, kot je na primer Nemčija, razmišljajo o ukinitvi

brezplačne tolmaške podpore nedavnim migrantom v zdravstvenem varstvu (Anthony, 2016).

Na osnovi raziskave lahko torej zaključimo, da je ustrezno izoblikovana jezikovna in prevodna politika eden izmed odločilnih dejavnikov, ki neposredno vpliva na procese inkluzije v ciljno družbo. Raziskava je pokazala, da je osnovne kompromise mogoče doseči, saj prevajalska in tolmaška podpora migrantov ne ovira pri učenju dominantnega jezika države gostiteljice, temveč predstavlja komplementarne korake do neodvisnosti priseljencev in njihove uspešne inkluzije v jezikovno in ekonomsko skupnost države gostiteljice.

Literatura

- Anthony, T., Keine Dolmetscher für Flüchtlinge beim Arzt: Wenn der Arzt den Patienten nicht versteht..., *Tagesschau.de*, 6. julij 2016, www.tagesschau.de/inland/integrationsgesetz-125.html [20. 7. 2016].
- Beardmore, E., Sheffield Council blasted for spending £700,000 on translation, *The Star*, 18. februar 2015, <http://www.thestar.co.uk/news/sheffield-council-blasted-for-spending-700-000-on-translation-1-7111386> [18. 7. 2016].
- Beckford, M. in dr., How you pay £100m a year to aid immigrants who can't speak English: Shock figures reveal huge sums spent on translators by police, councils and hospitals, *The Mail on Sunday*, 10. januar 2015, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2904814/Shock-figures-reveal-huge-sums-spent-translators-police-councils-hospitals.html#ixzz4EgEp7yFq> [18. 7. 2016].
- Easton, M., Cost in Translation, *BBC NEWS*, 12. december 2016, http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/6172805.stm [18. 7. 2016].
- Ertl, A. in dr., Training (Medical) Interpreters—the Key to Good Practice. MedInt: A Joint European Training Perspective, v: *The Journal of Specialised Translation* 14, 2010, http://www.jostrans.org/issue14/art_ertl.php [18. 7. 2016].
- Grin, F. in dr., Mobility and Inclusion in Multilingual Europe: A Position Paper on the MIME Project, 2014, <http://www.mime-project.org/resources/MIME-POSITION-PAPER-V4> [18. 7. 2016].
- Hertog, E., Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council on the Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings: transposition Strategies with Regard to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings, v: *MonTi* 7, 2015, str. 73–100.
- Iredale, T., £140m bill for public sector translation, *BBC NEWS*, 28. januar 2014, <http://www.bbc.com/news/uk-england-25933699> [18. 7. 2016].

- Meylaerts, R., Translation policy, v: *Handbook of Translation Studies 2* (ur. Gambier, Y., van Doorslaer, L.), Amsterdam, Philadelphia 2011a, str. 163–168.
- Meylaerts, R., Translational justice in a multilingual world: an overview of translational regimes, v: *Meta* 56/4, 2011b, str. 743–757.
- MIME, <http://www.mime-project.org/>, 2015 [18. 7. 2016].
- O'Rourke, B. in dr., "Top-down" or "bottom-up"? Language policies in public service interpreting in the Republic of Ireland, Scotland and Spain, v: *Interpreting and translating in public service settings* (ur. de Pedro Rico, R. in dr.), Manchester 2009, str. 33–51.
- Ozolins, U., Factors that Determine the Provision of Public Service Interpreting: Comparative Perspectives on Government Motivation and Language Service Implementation, v: *The Journal of Specialised Translation* 14, 2010, http://www.jostrans.org/issue14/art_ozolins.php [18. 7. 2016].
- Pickles, E., *Translation into foreign languages*, 2013, <https://www.gov.uk/government/speeches/translation-into-foreign-languages> [18. 7. 2016].
- Pym, A., "Languages for integration or mobility?" Plenary speech at *Translating Cultures: A Symposium*, the UK Arts and Humanities Research Council, 2014, <http://translating.hypotheses.org/415> [18. 7. 2016].
- Schäffner, C., Behindert übersetzung die Integration?, v: "Meine Sprache grenzt mich ab...". *Transkulturalität und kulturelle übersetzung im Kontext von Migration* (ur. Vorderobermeier, G., Wolf, M.), Dunaj 2008, str. 169–188.
- Schäffner, C., Does Translation Hinder Integration?, v: *Forum* 7/1, 2009, str. 99–122.
- Schuck, P. H., "Immigrants' Incorporation in the United States after 9/11: Two Steps Forward, One Step Back", v: *Bringing Outsiders In: Transatlantic Perspectives on Immigrant Political Incorporation* (ur. Hochschild, J., Mollenkopf, J.), London 2009, str. 158–175.
- Vargas Urpi, M., State of the art in Community Interpreting Research: Mapping the Main Research Topics, v: *Babel* 58/1, 2012, str. 50–72.
- Zakon o mednarodni zaščiti, *Uradni list RS*, št. 22/2016, 25. 3. 2016, <https://www.uradni-list.si/1/content?id=125808> [20. 7. 2016].

Nike Kocijančič Pokorn, Iva Jevtič, Jaka Čibej

»Nočem biti odvisna«: Ali javne prevajalske in tolmaške storitve res negativno vplivajo na aktivno vključenost migrantov v državo gostiteljico?

Ključne besede: prevajanje in tolmačenje za skupnost, prosilci za mednarodno zaščito, migracije, mobilnost, inkluzija, integracija, jezikovna politika, prevodni režim

Prispevek se sprašuje o upravičenosti določenih političnih ukrepov, ki odrekajo zagotavljanje prevajanja in tolmačenja migrantom, ter zagovarja nove pristope k jezikovni in prevodni politiki, in sicer prek raziskave, ki je bila zasnovana kot odziv na trditve, da prevajalske in tolmaške storitve ovirajo integracijo nedavnih priseljencev. Raziskava je bila izvedena na skupini prosilcev za mednarodno zaščito v azilnem domu v Ljubljani. Najprej smo zbrali podatke o jezikovnem ozadju vseh stanovalcev azilnega doma v avgustu 2014 (56 stanovalcev iz 19 različnih držav), nato pa sestavili reprezentativno skupino 18 prosilcev za mednarodno zaščito na podlagi njihovega maternega jezika in jih razdelili na dve skupini glede na čas bivanja v Sloveniji v času intervjuja (krajše ali daljše obdobje). Kvantitativne podatke o jezikovnih profilih smo zbrali z vprašalnikom, kvalitativne pa s pomočjo polstrukturiranih intervjujev, izvedenih v letu 2014, in dveh ponovitvenih intervjujev v letu 2015. Nato smo kvalitativno analizirali transkripcije vseh posnetih intervjujev, pri čemer smo se osredotočali na jezikovne in komunikacijske rešitve na različnih stopnjah migrantovega življenja v državi gostiteljici. Rezultati kažejo, da je osnovne kompromise mogoče doseči, saj so prevajalske in tolmaške storitve komplementarni koraki do neodvisnosti in kot take ne ovirajo učenja dominantnega oz. nacionalnega jezika države gostiteljice, temveč ga podpirajo.

Nike Kocijančič Pokorn, Iva Jevtič, Jaka Čibej

**“I don’t want to be dependent”:
Does Public-Service Translation and Interpreting
Provision Impede the Inclusion of Migrants
in the Host Country?**

Keywords: public service interpreting and translation, asylum seekers, migration, mobility, inclusion, integration, language policy, translation regime

By challenging some of the existing political claims regarding translation and interpreting provision to migrants, the article argues for new approaches in language policies related to translation and interpreting services. The research attempts to respond to the claims that translation and interpreting impedes integration of recent immigrants by conducting a quantitative and qualitative research among a group of asylum seekers settled in a detention centre in Ljubljana, Slovenia. First, we gathered data on the structure and language profiles of all the residents in the detention centre in August 2014 (56 residents from 19 different countries); then a representative group of 18 asylum seekers in terms of their first language was selected and put into 2 groups based on their length of stay in Slovenia at the time of their interview (shorter vs. longer periods). A questionnaire was used to gather quantitative data on the language profiles, while the qualitative data was obtained through semi-structured interviews in 2014 and two repeat interviews in 2015. A narrative analysis of the transcriptions of all recorded interviews was made, focusing on different languages and communication solutions in different stages of a migrant’s life in the host country. The results show that basic trade-offs are possible: translation and interpreting are complementary steps to independence, which assist rather than impede acquisition of the dominant, i.e. national language, of the host country.

Janja Vollmaier Lubej

Sodobna ukrajinska migrantska problematika v luči evromajdanskih protestov in vojne

Ključne besede: evromajdan, Ukrajina, notranje razseljene osebe, vojni begunci, ekonomski migranti, posledice vojne, patriotizem.

DOI: 10.4312/ars.10.2.63-78

1 Čas majdana in odzivi nanj

Vidnejši sodobni ukrajinski pisatelj, pesnik, esejist in prevajalec Jurij Andruhovič (1960) je leta 2006 prejel nagrado leipziškega knjižnega sejma za evropsko razumevanje.¹ V svojem govoru s pomenljivim naslovom *Evropa – moja nevroza* je izpostavil izjavo ukrajinskega klasika Ivana Franka (1856–1916): »Tudi mi smo Evropa.« Andruhovič problematizira to Frankovo predpostavko, ki je po toliko letih še kako aktualna. Zanj je to »osamljen klic v temi«, potreba po ponovitvi te izjave pa je v današnji resničnosti še vedno prisotna (Andruhovič, 2006). Vključevanje ukrajinske družbe v Evropo in evropsko priznavanje ukrajinske evropskosti se tako uresničuje že stoletja, ne da bi se zares uresničilo. Andruhovičev glas je eden redkih, ki opozarja na absurda dejstva, med katera sodi na primer neovirano gibanje oziroma potovanje Ukrajincev po Evropi. Sprašuje se, ali se Evropa boji sebe in drugih ter ali je njena vrednota nesposobnost za spremembe. Številni najsodobnejši dogodki, kot so na primer priključitev Krima Rusiji, vojna na vzhodu države in migrantska problematika, ter odzivi nanje pričajo o tem, da se je Evropa že zdavnaj odpovedala osnovnim človekovim pravicam in da je še bolj kakor prej vzpostavila trdno mejo med Vzhodom in Zahodom. Evropske vrednote, za katere so si prizadevali evromajdanski protestniki,² so obrnile hrbet prav tem ljudem, ki so se borili zanje. Tako je danes Ukrajina priča veliki politični, gospodarski in humanitarni krizi. Ta je v javnih diskurzih, kjer prevladujejo patriotske teme, vojna in korupcija, vse premalo poudarjena.

Najsodobnejša ukrajinska zgodovina je zaznamovana s tragičnimi dogodki iz leta 2013, ko so ljudje v evromajdanskem gibanju množično protestirali, tudi s smrtnimi žrtvami, na Trgu neodvisnosti (Majdanu nezaležnosti) v Kijevu, kjer je bilo mogoče

1 Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung.

2 Evromajdan označuje proteste proti vladajoči eliti in korupciji, ki jih je povzročila Janukovičeva zavrnitev podpisa pridružitvenega sporazuma med Evropsko unijo in Ukrajino.

opaziti »majhno zrcaljenje Evrope« (Plahonin, 2016, 26), »revolucijo srednjega razreda, meščanstva proti postsovjetskemu sistemu nekega oligarhičnega kvazifevdalizma« (Rjabčuk, 2014a, 153), in v drugih večjih ukrajinskih mestih, da bi izrazili svoje nestrinjanje z Janukovičevim zavračanjem ukrajinskega približevanja Evropski uniji. Jasno pa je, da je bil to le en in ne osrednji vzrok za množične demonstracije. Po razpadu Sovjetske zveze je namreč Ukrajina kot nova, neodvisna država »postala žrtev nekdanje nomenklature, ki je sanjala o nacionalni neodvisnosti in se hkrati za to ni nikoli borila« (Rjabčuk, 2014a, 153). V državi je prišlo do stagnacije, frustracije in dramatičnega razpada družbe (prav tam). Država je v času Janukovičevega vladanja postala oligarhija (Snyder, 2014, 132), a opozoriti je treba, da je temu zelo podobna tudi danes, potem ko je bil na demokratičnih volitvah po demonstracijah izvoljen Petro Porošenko, čokoladni kralj in lastnik off-shore podjetij. Ukrajina namreč tudi pod njegovim vodstvom tone v vse večje gospodarske in politične težave. Čas Janukovičevega predsednikovanja je bil čas »brutalnega in ciničnega« (Maljarčuk, 2014, 82), neomejeno je vladalo »načelo močnejšega« (prav tam). Janukovič »ni bil vzrok, temveč le posledica razpada ukrajinske družbe, njene apoteoze« (Maljarčuk, 2014, 83). Po množičnih protestih, ki so odraz naveličanosti nad dolgotrajno *neumeščenostjo* države, ki predstavlja t. i. »sivo cono med postsovjetsko avtokracijo na vzhodu in demokratičnimi sosedi na zahodu« (Rjabčuk, 2014b), se Ukrajina ni približala Evropi in tudi ni prišlo do pomembnejših premikov v to smer, saj ukrajinska politika ni izvedla za to potrebnih reform. Država pa se ob tem še vedno sooča s korupcijo, brezposelnostjo in nizkimi dohodki, zaradi česar številni ljudje tonejo v vse večjo revščino in brezizhodnost.

Ni nezanimljivo, da je evrorevolucijo sprožil Mustafa Najem, musliman, Afganistanec (Snyder, 2014, 134), ki se mu je kmalu pridružilo na milijone ljudi različnih nacionalnosti in veroizpovedi. Ko so se miroljubni protesti sprevrgli v nasilje, je bila skupaj s številnimi žrtvami pokopana tudi ideja, za katero so se protestniki zavzemali. Ljudje, ki so verjeli v evropske vrednote in se zavijali v evropske zastave, so kmalu spoznali, da »evropsko ozvezdje na hrbtih ne napoveduje nič več kot razočarana pričakovanja imaginirane Evrope« (Miščenko, 2014, 22).

2 Evropa v Ukrajini in Ukrajina v Evropi

V času majdana in po njem so se pojavili številni humanistični odzivi ter razprave o njegovih vzrokih in posledicah, nastalo je ogromno najrazličnejših besedil na to temo oziroma se je uresničil »besedilni produkcijski stroj« (K. R., 2014, 203), saj so se vzpostavili številni blogi, pojavile so se objave na socialnih omrežjih, članki, reportaže itd. (prav tam), v katere se je vključilo mnogo ukrajinskih in tujih

intelektualcev, kulturnikov in umetnikov. Predvsem so se številni avtorji ukvarjali z vprašanjem evropskosti v ukrajinski družbi in nasprotno, z vprašanjem o Ukrajini v Evropi, ter tudi s sovjetskimi ostalinami v neodvisni ukrajinski državi in njihovimi posledicami.

Evropa se je (in se v veliki meri še) do ukrajinske politične krize obnašala ignorantsko, sanjaško, sanjavo: »Zaprla je oči. [...]. Ko se zbudi, se ne spominja več svojih sanj, ne razume, da Ukrajina ni več oddaljeno obrobje, temveč prizorišče dramatičnih evropskih sprememb« (Miščenko, 2014, 36). A Ukrajina sama se v zadnjih letih v resnici ni približala Evropi, o čemer s kritično ostrino piše že omenjeni Andruhovič: »Smo v resnici dosegli uspehe? Si to resnično zaslužili? Je pri nas več svobode? Ali smo preprosto pričakovali, da nam ga [vstop v Evropo, op. a.] bodo kar poklonili?« (Andruhovič, 2015a, 201). In dodaja: »Nobeni licemerski podpisi nekakšne pogodbe ne bodo rešili naše usode, samo mi jo lahko rešimo« (prav tam).

Veliko je bilo odzivov ukrajinskih in tujih intelektualcev na vojno, diktatorstvo Viktorja Janukoviča, proteste in njihove žrtve. Eden takih odzivov je odprto pismo Jurija Andruhoviča, od tujih pa je vredno izpostaviti poziv intelektualcev, med drugim Aleša Debeljaka, Slavoj Žižka, Adama Zagajewskega, Adama Michnika, Andrewa Arata itn., v katerem je jasno poudarjena misel, da ne smejo obrniti hrbta Ukrajini. Zavedajo se morebitnega diktatorskega režima v državi, ob tem pa poudarjajo, da ni prepozno, da bi Ukrajinci to spremenili. Zaradi demokracije je treba podpreti in krečiti neodvisnost in pluralnost medijev v Ukrajini. Nasprotovanje nekdanji ukrajinski vladi ter poziv k ukinitvi brezzakonja in nasilja nad ljudmi je izrazil tudi ukrajinski odbor PEN-a (Flood, 2014). Maja 2014 se je v Kijevu odvijala odmevna mednarodna konferenca z naslovom *Ukraine: Thinking Together*, na kateri so ugledni intelektualci, med drugim Timothy D. Snyder, Slavenka Drakulić, Bernard-Henri Lévy, Paul Berman idr., predstavili evropsko preteklost Ukrajine, Ukrajino v evropski resničnosti, balkansko vojno in vlogo intelektualcev v njej ipd. Potem ko Jurij Andruhovič v že omenjenem pismu predstavi delovanje nekdanje diktatorske oblasti, poda nekaj humanističnih prepričanj, kot sta vztrajanje pri protestih zaradi nestrinjanja z življenjem v državi, »ki se je spremenila v vseživljenjski zapor« (Andruhovič, 2014), ter zavračanje nasilja, ki se je razvilo iz sprva miroljubnih protestov, pri čemer je bila »zakonita osnova« za takšno ravnanje ustvarjena v parlamentu, kjer se je izvršila »primitivna kršitev vseh pravil postopkov in volitev, dejansko pa ustave same« (prav tam). Zaradi zagovarjanja evropskih vrednot so bili njihovi zagovorniki kaznovani z mučenjem in izginotji, v Ukrajini se je s tem zgodil »velik zločin proti človeštvu«. Andruhovič jasno poudari, da so protestniki branili »evropske vrednote za odprto družbo s svojo krvjo« (prav tam). Najbolj tragično je, da se v ukrajinski družbi ni veliko spremenilo in da so žrtve ostale le še mit dovčerajšnje preteklosti. Ne le to, zdi se, da se vedno znova ciklično

vzpostavlja krogotok krute zgodovine, o čemer na primer piše poljski intelektualec in urednik Adam Michnik (2014) ob primeru Krima. Utemeljite za njegovo priključitev Rusiji primerja z utemeljitvijo nacističnega režima, v okviru katere je Adolf Hitler »ognjevito izražal zaskrbljenost za dobrobit svojih rojakov, ki živijo pod tujo oblastjo« (prav tam).

Andrej Kurkov, prav tako pomemben ukrajinski pisatelj, je v obdobju protestov pisal dnevnik o življenju med revolucijo, ki je izšel tudi v nemškem, angleškem in francoskem prevodu. Prepričan je, da je Evropa »zapustila Ukrajino« (Flood, 2014), pri čemer je izpostavil, da državi hrbta nista obrnili le Litva in Poljska. Izrazil je tudi humanistično prepričanje, da »tisti, ki streljajo prvi, nikoli ne berejo knjig. Politiki zelo malo berejo. V Rusiji in Ukrajini še zlasti ne« (Soban, 2014).

O resnični oddaljenosti med Evropo in Ukrajino prča izjava: »Ukrajina in Evropa sta mesečnika, med katerima nenadoma stoji povsem drugačen schengenski zid« (Miščenko, 2014, 36). Skrajna ignoranca v odnosih Evropske unije do Ukrajine se je zelo jasno pokazala ob protestih, na kar opozarja novinar Branko Soban:

Evropska unija je v odnosih s Kijevom doslej zamudila vse, kar se je zamuditi dalo. Oranžna revolucija pred desetimi leti je bila imenitna priložnost, da Bruselj s konkretnimi ponudbami Ukrajino vendarle spodbudi k temeljitim političnim in gospodarskim reformam. Toda Bruselj ni ponudil ničesar. (Soban, 2014).

Izkazalo se je, da se po evromajdanu ni zgodil noben, ne družbenopolitični ne kulturni premik, ne pomik k evropskim vrednotam, in dogajanje po tragičnih dogodkih lahko strnemo z izjavo uglednega novinarja Andrija Plahonina: »Kakor prej smo Evropejci le v besedah, kar zadeva uresničevanje izrečenega, pa se le malo razlikujemo od vzhodnih sosedov« (2016, 26).

3.1 Posledice protestov – notranje razseljene osebe

Množični protesti, ki so se zavzemali za evropske vrednote, so povzročili ne le številne smrtne žrtve, ki jih je ukrajinski javni diskurz poimenoval *nebeška stoterica*, in še vedno trajajočo vojno na vzhodu države, temveč tudi poudarjanje nacionalne identitete, ukrajinsčine, kulturne dediščine in kulture v najširšem smislu, ne le znotraj Ukrajine, temveč tudi zunaj njenih meja, kar se kaže v obuditvi ukrajinske diaspore (Düvell, Lapšina, 2015). Zlasti pa se je ob tragičnih dogodkih znova in jasno vzpostavilo temeljno vprašanje o vlogi in pomenu Ukrajine v Evropi (in nasprotno) ter obuditev tragičnih dogodkov sovjetske preteklosti, ko je režim prisilno deportiral krimske Tatare. Zelo podobno, le v veliko manjšem obsegu, se to dogaja tudi danes, po priključitvi Krima Rusiji. Po podatkih je 20.000 Krimčanov prisilno zbežalo v

notranjost Ukrajine, 17.000 pa je razseljenih oseb znotraj Krima (Düvell, Lapšina, 2015). OVSE jasno piše, da so bili krimski Tatari prisiljeni v preselitev, in sicer zaradi velikega strahu pred represijo, vključno z zmanjšano pravico do zborovanja, izobraževanja, nasilniških izginotij, preganjanj aktivistov ... (Düvell, Lapšina, 2015). Protesti so prav tako izzvali premišljevanja o težavah in izzivih sodobne Ukrajine, ki se sooča z »endemično korupcijo« (Düvell, Lapšina, 2015) in trajno ekonomsko krizo. Pričujoči prispevek pa se podrobneje ukvarja s še eno posledico poosamosvojitvene in pomajdanske Ukrajine, to je z migracijami tako znotraj države kot zunaj njenih meja.

Po podatkih iz leta 2015 je bilo notranje razseljenih oseb okoli 1,3 milijona, 60 % je žensk in otrok (Rössler, 2016), 900.000 pa je bilo tistih, ki so migrirali prek ukrajinskih meja, v glavnem v Rusijo in Belorusijo (Düvell, Lapšina, 2015). Začetni val notranjih migracij je potekal v zahodnem delu Ukrajine, nato pa so se begunci ustalili znotraj Doneške, Luganske in Harkovske regije, prihajali so tudi v Kijev. Regije na vzhodu države so končni cilj 80 % vseh razseljenih oseb (Jaroszewicz, 2015). Več predstavnikov nevladnih organizacij poroča o pomanjkljivi državni pomoči notranjim migrantom ter o težavah oziroma diskriminaciji pri iskanju stanovanja in zaposlitve (Rössler, 2016). Po drugi strani je mogoče opaziti, da je odnos ljudi do notranje razseljenih na splošno pozitiven ali nevtralen (prav tam). Zaznati pa je mogoče tudi nekatere predsodke, s katerimi smo se srečevali ob zadnjih migracijah Sircev, ko se je domala povsod širil neutemeljen strah nehumane, nestrpne družbe. Tudi v ukrajinski družbi so občutja glede notranje razseljenih oseb ambivalentna. Moškim na primer namenajo obtožbe, da bi se morali vrniti in se bojevati za ukrajinsko državo (Rössler, 2016). Izmed vseh notranje razseljenih oseb so največ neodobranja deležni Romi, ki so jih sicer negativno sprejemali že prej, tj. pred politično krizo v državi (Rössler, 2016). Vredno pa je poudariti, da se na migracijsko in politično krizo odzivajo tako civilne pobude kot tudi kulturne organizacije. V Kijevu se je problematiki pomajdanskih notranjih migracij posvetil festival dokumentarnega filma Docudays 1, na katerem je bilo predstavljenih več kot 90 filmov na teme človekovih pravic, migracij, pravičnosti, vojne in miru (Rössler, 2016). Umetnost je hotela preseči stisko, a takšnih odzivov ni bilo zelo veliko.

Organizacijski komite dokumentarnega filma v Kijevu je izrazil skrb zaradi notranje razseljenih oseb in poudaril, da se je »država [...] znašla v iluziji, da se bodo ljudje znašli sami. Notranje razseljene osebe pa živijo v iluziji, da se bodo kmalu vrnile v domače kraje in tam živele kot prej« (Rössler, 2016). V nadaljevanju ostro obsodijo pasivnost države, pomanjkljive programe za vključevanje beguncev ipd. (prav tam). Na neodzivnost in neorganiziranost države pri pomoči notranje razseljenim osebam opozarjajo tudi novinarji, prostovoljci in mednarodne organizacije. Nekateri ukrajinski

mediji³ so se ukvarjali z migrantsko problematiko, pri čemer so večinoma opozarjali na težave in nesprejetost migrantov ter na neodzivnost države. Predstavljali so zgodbe notranje razseljenih oseb in njihove glasove. Na spletnem portalu Ukraine today so novinarji posneli krajše reportaže, intervjuje ipd. Opozarjajo na posttravmatski stres pri demobiliziranih moških in na posledice nezdravljenih travm. Ukvarjajo se s številnimi notranje razseljenimi osebami, ki so zbežale s Krima oziroma konfliktnih območij na vzhodu Ukrajine, z njihovimi finančnimi težavami in birokratskimi zapleti (Moroz, Vinogradova, 2015). Več kot jasno je, da vlada s svojo pomanjkljivo politiko ne pomaga beguncem na novo zgraditi njihovih življenj, in videti je, da je država pri tem povsem odpovedala. Tega se zavedajo tudi sami begunci. Na primer, Irina Magricka, prav tako begunka iz Donecka, je za Radio Free Europe / Radio Liberty »kritizirala Kijev zaradi neizpolnenih obljub in zanikanja naraščajočega problema z notranje razseljenimi osebami« (Ukraine Refugee Crisis, 2015). Dalje, UNHRC ocenjuje, da se država ne zna soočiti s krizo. Poudarjeno je tudi, da ukrajinsko begunsko krizo zahodni mediji v luči množičnih migracij iz Bližnjega vzhoda in Afrike ignorirajo (Ukraine Refugee Crisis, 2015). Ni nepomembno izpostaviti, da situacijo rešujejo humanitarne, dobrodelne, neprofitne in nevladne organizacije, ki trdijo, da »Evropa z ignoriranjem ukrajinske bede kot mesečnik vstopa v humanitarno katastrofo, ki lahko hitro uide izpod nadzora« (Ukraine Refugee Crisis, 2015).

Največje žrtve vojne so otroci. Zaradi vojne se je povečalo število otrok, nastanjenih v sirotišnicah oziroma centrih. Za otroke zaradi pomanjkanja sredstev ni ustrezno poskrbljeno v nobenem pogledu (hrana, namestitve, psihosocialna pomoč itd.) (Ukraine's Forgotten Children, 2015). Sirotišnice so prenapolnjene, pomagajo jim prostovoljci, primanjkuje jim državnih sredstev in nimajo denarja niti za hrano.

V vojno je po ocenah vpletenih več kot pet milijonov ljudi, od tega 1,7 milijona otrok (Unicef Deputy representative in Ukraine, 2015). Kakšno sporočilo dajemo tem otrokom, njihovi in tudi naši prihodnosti? Rudi Luchmann, predstavnik UNICEF-a za Ukrajino, je prepričan, da se v vsakdanjih novicah ne sliši otrok, razseljenih znotraj Ukrajine. Gre za »nespoštovanje otrokovih pravic« (Unicef Deputy representative in Ukraine, 2015). Notranje razseljeni se počutijo osamljene in zapuščene, preveva jih občutek, da so nanje vsi pozabili. Dokumentarni film *Returning Home* avtorja Stanislava Jasinskega iz leta 2015 podaja resnično podobo žrtev vojne ter posebno pozornost namenja zapuščenim in osamljenim otrokom. Tako je torej videti, da so

---

3 Osrednji ukrajinski mediji, na primer časopisa *Den* in *Gazeta*, ukrajinski spletni portal Ukraine Today, prispevki Radia Free Europe ter prispevki tujejezičnih objav (Ukraine Refugee Crisis, Rössler, UNHRC itn.) predstavljajo problematiko notranje razseljenih oseb in opozarjajo na pomanjkljivo vladno pomoč ter ignoranco ukrajinske države do njihovih travm. Mediji se bodisi osredinjajo na posamezne zgodbe bodisi problematiko razširjajo in poglobljajo ter nastopajo v vlogi demokratičnega glasu utišanih in zapuščenih.

ob majdanu in vojni sicer nastala številna besedila, odzivi, pogovori in konference vidnejših ukrajinskih in drugih intelektualcev, kulturnih delavcev, politologov in novinarjev, medtem ko se s posledicami vojne, zlasti s prisilnimi migracijami znotraj in zunaj države, še posebno pa z otroki in drugimi ranljivimi skupinami, omenjeni odzivi niso veliko ukvarjali. Problem t. i. prekomernega poročanja o vojni in pomanjkljivega poročanja o humanitarni krizi so izpostavili tudi avtorji knjižice *Understanding information and communication needs among IDPs in Eastern Ukraine. Trapped in a propaganda war. Abandoned. Frustrated. Stigmatized* (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 11), ki je izšla februarja 2015. Na naslovnici je predstavljena lokalna prostovoljna skupina Srce Slovjanska, ki nudi hrano in pomoč notranje razseljenim osebam v Svjatogorsku v Doneški regiji. Mesto nudi dom okoli 9.000 notranje razseljenim osebam (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 12). Fotografija ponazarja, kako je država povsem odpovedala; če ne bi bilo ljudi, ki ves teden požrtvovalno iščejo in prosijo za hrano, da bi jo razdelili razseljenim osebam, bi te poleg izgubljenega dostojanstva ostale še brez zadostitve osnovnih življenjskih potreb. Poleg pomanjkljivega financiranja s strani države ter pomanjkanja informacij pri pridobivanju pomoči je mogoče čutiti tudi socialne napetosti, stigmatiziranje in diskriminacijo (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 5), notranje razseljeni pa se zaradi države in vlade, ki se do njihovega položaja obnašata ignorantsko, počutijo zapuščene, travmatizirane in šokirane (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 9). »Posebno zaskrbljujoč dejavnik je globoko zakoreninjen občutek ‚zapuščeni notranje razseljenih oseb, ki čutijo, da jim vlada ne pomaga« (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 6–7). Država ne samo, da zanje ne poskrbi v dovoljšnji meri, temveč jim otežuje in celo onemogoča uresničevanje državljanskih pravic – leta 2015 jim na primer ni omogočila udeležbe na lokalnih volitvah, kar je v demokratični družbi posebej alarmantno. Dalje, »država je od decembra 2014 na območjih, ki jih nadzirajo proruski uporniki, znižala financiranje javnega sektorja, prav tako pa je tam odstranila bankomate in prekinila druge finančne storitve« (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 9). Nič nenavadnega, da so razseljene osebe zmedene in celo ujete v okoliščine, saj jim je poleg naštetega onemogočen prosti prehod na območjih, ki niso pod vladnim nadzorom: za to potrebujejo posebno dovolilnico (prav tam). Mediji se, z nekaterimi izjemami (gl. opombo 3), osredinjajo na vojno in patriotske uvodnike, le malo pa se ukvarjajo s »humanitarno krizo in njenimi posledicami« (Ouintanilla, Parafeniuk, Moroz, 2015, 11–12). Glede na vse omenjeno je mogoče reči, da se sodobna obravnava ukrajinske situacije obsežno posveča predzgodbi, zgodovini in razvoju protestov, veliko je bilo izrečenega o vzrokih in posledicah (po)majdanske situacije, toda le malo besed je bilo izgovorjenih o ukrajinski migrantski problematiki, ki je tudi del teh posledic.

Leta 2014 so države Evropske unije prejele 14.000 ukrajinskih vlog za status begunca, vključujoč 2.318 vlog na Poljskem. Istega leta je 859.000 Ukrajincev imelo potrđdilo o prebivališču v Evropski uniji (Jaroszewicz, 2015). Glede na EASO je Ukrajince, ki iščejo mednarodno zaščito, mogoče razdeliti na dve skupini, in sicer na 1) posameznike, ki bežijo iz tistih vzhodnih delov države, ki ostajajo zunaj vladnega nadzora; 2) posameznike, ki se izmikajo vojaški obveznosti (Jaroszewicz, 2015, 3).

3.2 Vzroki za ekonomske migracije

Da je stanje v državi resnično skrb vzbujajoče, lahko razberemo iz zapisa že omenjene mlade pisateljice Tanje Maljarčuk (1983), potem ko je v svojem zadnjem prispevku pred selitvijo na Dunaj prepotovala dva tisoč kilometrov in na tej poti Ukrajince spraševala o ukrajinski neodvisnosti. Ni je presenetilo, da si ljudje niso predstavljali takšne Ukrajine, kakršna je danes, temveč spoznanje, da je njena domovina kot »gnusna rana, s strtimi ljudmi, ki ne poznajo lastne preteklosti in ne verjamejo v prihodnost« (Maljarčuk, 2014, 84). O težki situaciji Ukrajine beremo tudi v prispevku Michaela Mayerja Resendeja (2016), ki tematizira nepripravljenost ukrajinske politike, da bi odpravila anomalije v skorumpirani družbi. Sprva poudari, da »preoblikovanje Ukrajine ni enostavno« (2016) in da »celo v času miru to prenavljanje zoper oligarhični sistem pomeni težak napor« (prav tam). Četudi je mogoče opaziti nekaj pomikov v to smer, znaki katerih so na primer prenovljena, nepodkupljiva policija, protikorupcijski uradi⁴ in reformirani »industrijski monstrem«, kot je Naftogaz (prav tam), ni mogoče zaznati nobenih premikov pri eni od potrebnih reform, tj. decentralizaciji moči oz. vzpostavitvi učinkovite javne uprave (prav tam). Čeprav se kaže korak k izboljšanju na primeru sodne reforme, avtor prispevka poudari, da je uzakonjene reforme v Ukrajini težko uresničiti v praksi, kar je dokaz, da gre pri (ne)sprejetju za politično voljo (prav tam). Pomembno je poudariti, da se po majdanu ni zgodilo veliko, še več, država oziroma sodstvo je blokiralo preiskavo o pokolu na majdanu, prav tako ni bil preiskan požar v sindikalni stavbi v Odesi, kjer je maja 2014 umrlo več kot štirideset proruskih antimajdanskih protestnikov (Rössler, 2016). Vendar lahko razjasnitev teh majdanskih dogodkov, za katero se zavzema odvetnik Pavel Dikan, usmerja k pozitivnemu preišljanju o prihodnosti ukrajinske države in tudi omenjenega odvetnika predstavlja kot najsodobnejši ukrajinski glas, spremembo, ki vodi tudi k spremembi sistema (Rössler, 2016). Zaradi trenutno vse težjega življenja v domovini, nizkih dohodkov, brezposelnosti in brezizhodnosti iz tega položaja pa se številni Ukrajinci in Ukrajinke odločajo za preselitev v druge države. V več kot dvajsetih letih je Ukrajina postala država z eno največjih diaspor na svetu, ki obsega pet do šest milijonov ljudi (Düvell, Lapšina, 2015), pri čemer se

4 Ki pa jim zakon onemogoča preiskovati predsednika Porošenka, zato so imeli ob razkritjih panamskih dokumentov, v katerih se je znašel ukrajinski predsednik, zvezane roke.

je množični val migracij začel po osamosvojitvi. A ta trend še ni upadel, saj je po podatkih število Ukrajincev v več kot dveh desetletjih (1991–2015) upadlo za dobrih devet milijonov (iz 52 na 42,9 milijona) (Düvell, Lapšina, 2015). Po majdanu, leta 2014, je mogoče opaziti povečano število Ukrajincev, ki so migrirali v Rusijo, leto kasneje pa je opazen porast migracij na Poljsko (Jaroszewicz, 2015). V prvi polovici leta 2015 je imelo veljavno prebivališče na Poljskem 400.000 Ukrajincev (prav tam). Začasne migracije na Poljsko postajajo vse bolj popularna rešitev iz revščine in nestabilnosti v Ukrajini (Jaroszewicz, 2015). Predvojne ekonomske migracije lahko razdelimo v dve obdobji, prvo obdobje je med letoma 2005 in 2008, ko je v tujini delalo 1,5 milijona Ukrajincev, pretežno v Rusiji, Italiji in na Češkem, medtem ko je v drugem obdobju, tj. med letoma 2012 in 2014, prišlo do porasta ukrajinskih delavcev v Rusiji in na Poljskem (Jaroszewicz, 2015). A to so statistični podatki, ki največkrat ne upoštevajo posameznika ter njegove osebne tragedije. Ob tem tudi ni mogoče zaslediti poglobljene in temeljite razprave o ljudeh, ki na primer na ukrajinsko-poljski meji čakajo kot drugorazredni državljani Neevrope, da bi vstopili v obljubljeni državo, ki jim kot *velika dobrotnica* nudi delo za dvesto, tristo dolarjev, nečloveške pogoje za bivanje ipd.

3.3 Ekonomske migracije in njihove posledice

Z množičnimi migracijami, ki jih doživlja sodobna Ukrajina, z ekonomskimi migracijami,⁵ ki po podatkih obsegajo okoli dva do tri milijone ljudi (*The Economics*), pri čemer 3,4 % ukrajinskega prebivalstva dela v tujini, 25 % Ukrajincev pa po podatkih iz leta 2012 v tujini dela ilegalno (Malinovska, 2006), se vzpostavljata vsaj dve posledici oziroma dva kompleksna problema ukrajinske družbe. To sta pomanjkljiva oskrba starejših in zapuščeni otroci. Mnogokrat namreč prvi skrbijo za svoje vnuke in nadomeščajo starše, četudi bi sami potrebovali pomoč in nego. Ukrajinski otroci so tradicionalno skrbeli za ostarele starše, saj v državi ni institucionaliziranega varstva starejših, ob sodobnih ekonomskih migracijah pa starejši niso deležni niti te pomoči (Malinovska, 2006). Opazimo torej trend, ko se je v novem tisočletju »nacionalna država odpovedala svojemu dolgu do nacije in namesto družbi blaginje pot odprla neoliberalnemu principu individualne odgovornosti za lastno ekonomsko in socialno usodo« (Vidmar Horvat, 2013, 177).

Za zapuščene otroke, prepuščene starim staršem ali sorodnikom, ima lahko odsotnost enega ali obeh staršev kljub izboljššanemu finančnemu stanju

5 Opazen porast delavskih migracij se kaže na Poljskem, zlasti zaradi jezikovne in kulturne podobnosti (Jaroszewicz, 2015, 5) ukrajinskih migrantov. Na Poljskem je veliko povpraševanje po delavcih v kmetijstvu in v zasebnih gospodinjstvih. Trend naraščanja števila delavskih migrantov je opazen zaradi preprostih in brezplačnih postopkov pri pridobivanju delovnega dovoljenja (prav tam). Podatki iz oktobra 2015 kažejo, da naj bi bilo ukrajinskih imetnikov potrtil o prebivališču na Poljskem 52.000, medtem ko je ilegalnih priseljencev okoli 300.000–500.000 (Jaroszewicz, 2015, 5).

družine dolgoročne psihosocialne posledice in travme (Janovič, 2015). Otroci iz transnacionalnih družin so tudi bolj dovzetni za mladostniško prestopništvo, prekupčevanje z ljudmi, izkoriščanje ipd. (Janovič, 2015). S tem ko odsotni starši za odtujene otroke in svoje domove skrbijo z nakazili iz tujine, obenem povzročajo še večjo neenakost, državi pa omogočajo, da ne uresničuje svojega osnovnega cilja, tj. poskrbeti za svoje državljane ter za njihovo zdravstveno, socialno in izobraževalno dobrobit (Janovič, 2015). Recepcija takšnih migracij je v javnem in zasebnem diskurzu različna, in ker je v ospredju materialna varnost, se zdi, da je takšno stanje običajno in so se nanj vsi vpleteni privadili. Za žensko-mater je odločitev za ekonomsko migracijo težja, čeprav jo širša družba sprejema, »če je to premikanje povezano z ekonomskimi, socialnimi ali emotivnimi potrebami kolektiva; kadar torej intimno materinstvo prenese na raven javnega materinjenja za skupnost« (Vidmar Horvat, 2013, 173). Ker ženska-mati prinaša v dom denar, ker njeno žrtvovanje »simbolizira univerzalno materinsko skrb za otroka, ki mu mora poiskati boljše življenje« (prav tam), je njeno delo tako zasebno kot javno pozitivno sprejeto, četudi je v vseh drugih pogledih njena odločitev deležna »javne graje« (Vidmar Horvat, 2013, 176). Veliko ukrajinskih migrantk opravlja delo negovalk ali gospodinj in tako postajajo »transnacionalne matere« (Vidmar Horvat, 2013, 176), ki predstavljajo novo figuro v obdobju na prelomu tisočletja, zlasti v letih 2004 in 2007 (prav tam). Vendar se pri migrantkah vzpostavlja dvojna krivda, postkolonialne feministične teorije namreč poudarjajo, da migrantke doživljajo dislokacije, ki so prevelike, »da bi jih lahko ohranile v skupni vezi pripadanja ženskemu svetu« (Vidmar Horvat, 2014, 21). Po R. S. Parreñas obstajajo štiri osnovne dislokacije: izguba polnega državljanstva, bolečina ločitve od družine, kontradiktorna razredna mobilnost in nepripadanje (prav tam). Matere migrantke so »pogosto soočene z očitki, da ne upoštevajo dovolj potreb svojih otrok, čeprav trdo delajo ravno za njihovo ekonomsko in čustveno dobrobit. [...] Phoenix (2011) na podlagi intervjujev ugotavlja, da so transnacionalne matere pogosto podvržene občutku krivde, ki jim ga nalaga okolica, pa tudi lastni otroci« (Učakar, 2014, 182).

Pretrajljivo je, da v Ukrajini prva ločitev otroka in starša traja od dveh do petih let, prav tako pa je skrb vzbujajoč podatek o vse pogostejših trajnih migracijah oziroma trajno odsotnih starših (Malinovska, 2006). Ob zavedanju, da je prihodnost države odvisna predvsem od mladih, njihovih kvalitiet, znanj, svetovnega nazora in humanističnih stališč, so lahko posledice ekonomskih migracij staršev za posamezno družbo izrazito negativne. Sočasno postaja naraščajoč fenomen trgovina z belim blagom, ki so ga v veliki meri deležne ženske, prodane kot spolne sužnje v Zahodno Evropo, na Balkan in Bližnji vzhod (Malinovska, 2006).

4 Zaključek

V prispevku so predstavljeni vzroki in posledice sodobnih ukrajinskih notranjih in zunanjih migracij, pri čemer se besedilo osredinja na pojmovanje ukrajinske stvarnosti v kontekstu evropskosti oziroma obratno. Opazimo lahko, da številna besedila oziroma odzivi na naj sodobnejše proteste, ki so se zgodili v Kijevu in drugih ukrajinskih mestih, podajajo ravno omenjeni vidik premišljanj, medtem ko se z migrantsko problematiko ne ukvarja veliko avtorjev. Prav tako je premalo opozarjanja na nedelovanje državne migrantske politike, ki notranje razseljenim osebam ne nudi dovolj pomoči, po drugi strani pa se v državi krepi patriotizem, poudarjanje nacionalne identitete kot rešitve vseh težav, s katerimi se država sooča. Zdi se, da se na ta način vsi odmikajo od resnične humanitarne katastrofe in gospodarske krize. V proevropskem zahodnem delu Ukrajine je mogoče na vsakem koraku opaziti številne ukrajinske in evropske zastave oziroma simbole, razširile so se trgovine z narodnimi oblačili, višivankami, ki jih ljudje nosijo ne samo ob posebnih priložnostih. Prav tako se je zgodil proces dekomunizacije, številne ulice in mesta so preimenovali (npr. Leninovo ulico v Ulico Johna Lennona, Dnipropetrovsk v Dnipro), podrli Leninove kipe ipd. Oblast in njeni prebivalci se torej aktivno borijo proti vsemu, kar spominja na sovjetsko preteklost, s čimer se kažeta močna želja in težnja po evropski prihodnosti. A vse omenjeno ne bo rešilo opisanih težav, s katerimi se soočajo tako ekonomski kot vojni begunci oziroma notranje razseljene osebe. V ukrajinskem medijskem diskurzu pogrešamo razprave, prispevke in članke, ki bi s kritično distanco odločno opozarjali na vse večjo humanitarno katastrofo in nasprotovali nedelujoči državi. Pot do pravne, pravične in socialne Ukrajine je še zelo dolga, hkrati pa je osamljen ukrajinski klic, »tudi mi smo Evropa«, še naprej preslišan in utišan.

Literatura

- Andruhovič, J., Evropa – moja nervoza, 2006, <http://www.signandsight.com/features/670.html> [23. 6. 2016].
- Andruhovič, J., Open Letter from Ukrainian Writer Yuri Andrukhovych, 24. januar 2014, <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/1061-open-letter-from-ukrainian-writer-yuri-andrukhovych> [10. 6. 2016].
- Andruhovič, J., Iz cimi?! Ne duzhe in hotilosja, v: Andruhovič, J., Tut pohovani Fantomas, Brusturiv 2015a, str. 199–201.
- Andruhovič, J., Taka bezcinnna zagroza, v: Andruhovič, J., Tut pohovani Fantomas, Brusturiv 2015b, 224–226.

- Düvell, F., Lapšina, I., The EuroMaidan Protests, Corruption, and War in Ukraine: Migration Trends and Ambitions, 15. julij 2015, <http://www.migrationpolicy.org/article/euromaidan-protests-corruption-and-war-ukraine-migration-trends-and-ambitions> [1. 6. 2016].
- Flood, A., Ukraine “abandoned” by Europe, says novelist Andrey Kurkov, *The Guardian*, 24. januar 2014, <https://www.theguardian.com/books/2014/jan/24/ukraine-europe-abandoned-andrey-kurkov-union-protesters> [13. 6. 2016].
- Janovič, L., Children Left Behind: The Impact of Labor Migration in Moldova and Ukraine, 2015, <http://www.migrationpolicy.org/article/children-left-behind-impact-labor-migration-moldova-and-ukraine> [1. 6. 2016].
- Jaroszewicz, M., The migration of Ukrainians in times of crisis. *Centre for Eastern Studies* 187, 19. oktober 2015, str. 1–8. http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_187.pdf [1. 6. 2016].
- Jasinski, S., Returnig Home, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=7wXPilrmS2w> [1. 6. 2016].
- K. R., Spremna beseda, v: *Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht* (ur. Andruhovič, J.), Berlin 2014, str. 203.
- Магрицька, І., Для держави переселенці – це «зникли безвісти», Radio Svoboda, 10. avgust 2015, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27167448.html> [25. 6. 2016].
- Malinowska, O., Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy, 1. januar 2006, <http://www.migrationpolicy.org/article/caught-between-east-and-west-ukraine-struggles-its-migration-policy> [1. 6. 2016].
- Maljarčuk, T., Mehr als einer, v: *Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht* (ur. Andruhovič, J.), Berlin 2014, str. 81–89.
- Mayer-Resende, M., Ukraine fatigue in spreading in Europe, 24. maj 2016, <http://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/ukraine-fatigue-is-spreading-in-europe/> [4. 6. 2016].
- Michnik, A., The Specter of the Kiev Maidan is Haunting the Offices of the Kremlin, 3. marec 2014, <https://newrepublic.com/article/116832/adam-michnik-ukraine-might-be-beginning-putins-end> [14. 6. 2016].
- Miščenko, K., Ein schwarzer Kreis, v: *Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht* (ur. Andruhovič, J.), Berlin 2014, str. 21–37.
- Moroz, K., Vynogradova O., Ukraine’s IDP Crisis Worsens as Local Attitudes Harden, 2015, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/ukraine-s-idp-crisis-worsens-as-local-attitudes-harden> [18. 6. 2016].

- ОСТАПОВЕЦЬ, Г., ШУМІЛІН, О., «Тисячі вулиць отримали нові назви. Жодних протестів не було», *Gazeta UA*, 5. februar 2016, http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_tisyachi-vulic-otrimali-novi-nazvi-zodnih-protestiv-ne-bulo/674340 [12. 6. 2016].
- Plahonin, A., Velikomalorosija, *Den*, 25.–26. marec 2016, str. 26.
- Quintanilla, J., Parafeniuk, O., Moroz, V., *Understanding information and communication needs among IDPs in Eastern Ukraine. Trapped in a propaganda war. Abandoned. Frustrated. Stigmatized*, februar 2015, http://www.internews.org/sites/default/files/resources/Internews_IDPS_EasternUkraine_2015-02-11.pdf [1. 6. 2016].
- Rjabčuk, M., Dreizehn schlimmere Orte auf der Welt, v: *Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht* (ur. Andruhovič, J.), Berlin 2014a, str. 149–158.
- Rjabčuk, M., Zerstörte Illusionen, 2014b, <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/zerstorte-illusionen/> [1. 6. 2016].
- Rössler, M., Ukraine: Eine Woche Kiew, 26. maj 2016, <http://www.civic-forum.org/de/artikel/ukraine-eine-woche-kiew> [6. 6. 2016].
- Soban, B., Evromajdan. Čas je, da Viktor Janukovič za vselej odide na smetišče zgodovine. *Delo*, 24. januar 2014, <http://www.delo.si/mnenja/komentarji/evromajdan.html> [17. 6. 2016].
- Snyder, T., Die Ukraine hinter dem Schleier der Propaganda, v: *Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht* (ur. Andruhovič, J.), Berlin 2014, str. 131–139.
- ТІЛЬНОВА, І., Декомунізація. Як на практиці?, *Den*, 23. junij 2015, <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/dekomunizaciya-yak-na-praktyci> [10. 6. 2016].
- Učakar, T., Dom, domovina in identiteta: priseljenka v slovenskem prostoru, v: *Ženske na poti, ženske napoti: migrantke v slovenski nacionalni imaginaciji* (ur. Vidmar Horvat, K.), Ljubljana 2014, 169–225.
- Ukraine's "Forgotten Children": Ukrainian orphanages struggle to care for those displaced by war, *Ukraine Today*, 18. oktober 2015, <http://uatoday.tv/society/ukraine-s-lsquo-forgotten-children-ukrainian-orphanages-struggle-to-care-for-those-displaced-by-war-515413.html> [13. 6. 2016].
- Ukraine Refugee Crisis: Europe sleepwalking into humanitarian disaster, *Ukraine Today*, 10. avgust 2015, <http://uatoday.tv/society/ukraine-refugee-crisis-europe-sleepwalking-into-humanitarian-disaster-472447.html> [19. 6. 2016].
- UNICEF deputy representative in Ukraine about children of war, *Ukraine Today*, 11. junij 2015, <http://uatoday.tv/society/unicef-ukraine-deputy-representative-talks-about-children-of-war-in-estern-ukraine-436984.html> [18. 6. 2016].

Vidmar Horvat, K., *Zamišljena mati: spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja*. Ljubljana 2013.

Vidmar Horvat, K., Ospoljenje mej in teorije nacionalizma, v: *Ženske na poti, ženske napoti: migrantke v slovenski nacionalni imaginaciji* (ur. Vidmar Horvat, K.), Ljubljana 2014, str. 17–36.

Janja Vollmaier Lubej

Sodobna ukrajinska migrantska problematika v luči evromajdanskih protestov in vojne

Ključne besede: evromajdan, Ukrajina, notranje razseljene osebe, vojni begunci, ekonomski migranti, posledice vojne, patriotizem

Članek se osredinja na ekonomske in politične begunce iz Ukrajine, ki se zaradi želje po boljšem življenju množično izseljujejo iz domovine, drugi pa so se zaradi vojne na vzhodu države prisiljeni razseljevati na varna območja znotraj nje. Članek predstavlja vzroke in posledice tovrstnih migracij zlasti z vidika humanističnih prepričanj, kakršna vidnejši ukrajinski literarni avtorji in avtorice podajajo v svojih esejih, premišljevanjih in zapisih (Jurij Andruhovič, Andrej Kurkov, Tanja Maljarčuk idr.), predvsem ob vprašanju evropskosti Ukrajine oz. ukrajinski (ne)prisotnosti v Evropi. Članek zanima tudi odslikava te problematike v javnem diskurzu, saj se zdi, da so te teme redkeje prisotne v primarnem smislu, poudarjeni pa so vzroki, ki so (tudi) privedli do današnje situacije: vprašanje nacionalnosti in identitete ter poudarjanje patriotizma.

Janja Vollmaier Lubej

Contemporary Ukrainian Migration Problems in a Light of Euromaidan's Protests and War

Keywords: Euromaidan, Ukraine, internally displaced people, war refugees, economic migrants, consequences of war, patriotism

The present article focuses on the great numbers of economic and political Ukrainian migrants who have been migrating because of their desire for a better life or who have, forcibly, been internally displaced because of the war in eastern Ukraine. The article presents the reasons for and the consequences of the aforementioned migrations as evinced in the humanistic beliefs reflected in the essays, considerations and diary entries of esteemed Ukrainian writers (Jurij Andruhovič, Andrej Kurkov, Tanja Maljarčuk, etc.) – especially as have been observed in the light of Europeanism in Ukraine and the Ukrainian (non)-presence in Europe. The article is also interested in how this problematic is reflected in public discourse. It appears that the topic is less present in the primary sense, while emphasis is laid on the causes that led to the present situation: the question of nationality, identity, and the stressing of patriotism.

Mirjam Milharčič Hladnik

Doživljanje »begunske krize« skozi intervencijo v javni diskurz: mi kot Drugi v zgodovinski perspektivi slovenskega izseljenstva in integracijskih praks

Ključne besede: »begunska kriza«, konstrukcija Drugega, moralna panika, migracije, integracijske prakse

DOI: 10.4312/ars.10.2.79-92

Uvod

Pojem »begunska kriza« je skovanka, ki se je v javnem diskurzu pojavila poleti 2015. Pojavila se je v povezavi s slovenskim »nacionalnim« prostorom zaradi napovedi Madžarske 17. junija 2015, da bo na meji s Srbijo postavila 175 kilometrov dolgo ograjo ter tako zaustavila številne migrante in begunce, ki so vstopali na njeno ozemlje. Treba je poudariti, da se intenzivno ukvarjanje z »begunsko krizo« v Sloveniji ni pojavilo ob množičnih prihodih migrantov in beguncev na italijanske otoke v zadnjih petnajstih letih in prav tako ne pred napovedjo Madžarske o postavitvi ograje, ko so se množice beguncev in migrantov že mesece premikale po tako imenovani balkanski poti. Čeprav gre za sosednji državi, so bili tako italijanski otoki kot madžarsko-srbska meja dovolj oddaljeni, da javnega diskurza v Sloveniji nikoli ni preplavila resna skrb glede smiselnosti evropske in slovenske migracijske politike.¹ Intenziven, kompleksen javni medijski, politični in strokovni diskurz se je na »begunsko krizo« osredotočil šele takrat, ko so množice migrantov prišle blizu slovenskemu »nacionalnemu« prostoru.

Najprej je alarmantni diskurz sprožilo predvidevanje, da se bo zaradi madžarske ograje smer njihove poti preusmerila proti Hrvaški in Sloveniji, potem pa ga je povzročalo dejansko množično prihajanje migrantov in beguncev na slovensko mejo od septembra 2015 dalje. Madžarska je mejo s Srbijo zaprla 20.

---

1 V zadnjih dvajsetih letih je neopazno potekal postopek zavračanja ljudi, ki so v Sloveniji prosili za status mednarodne zaščite. Podatki dokazujejo, da je bila stopnja pozitivno rešenih prošelj od leta 1995 do leta 2015 manj kot 2-odstotna, v zadnjih desetih letih 5,5-odstotna, v zadnjih petih letih pa 11-odstotna. Glej spletno stran Ministrstva za notranje zadeve: http://www.mnz.gov.si/si/mnz_zavvas/tujci_v_sloveniji/statistika [1. 7. 2016].

septembra, prvi begunci in migranti so prišli na slovensko mejo 17. septembra 2015. Mesec dni pozneje, 17. oktobra, je Madžarska zaprla tudi mejo s Hrvaško in tako imenovana balkanska pot je bila v Avstrijo in Nemčijo dokončno preusmerjena preko Slovenije. V tem času se začne javni diskurz oblikovati kot izraz moralne panike, ki kulminira v naslednjih mesecih: najprej ob velikem številu ljudi, ki prečkajo Slovenijo, potem ob postavljanju ograje na meji s Hrvaško od 11. novembra dalje, nazadnje pa ob napovedih Avstrije februarja 2016, da bo zmanjšala dnevni sprejem migrantov iz Slovenije. Z zaprtjem balkanske poti 18. marca 2016 se je intenzivno in alarmantno javno obravnavanje »begunske krize« tako nenadno, kot se je začelo, tudi končalo.²

Prispevek bo prikazal osnovno temo intervencije, ki sem jo kot raziskovalka izbrala v svojih številnih javnih nastopih in medijih. Od začetka krize jeseni 2015 do zaprtja balkanske poti spomladi 2016, ko je bila potreba po pojasnjevanju potekajočih dogodkov velika, smo bili k pojasnjevanju v javnosti in medijih povabljeni tudi poznavalci in poznavalke migracij. To je bila velika novost, saj smo sodelavci Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU v marginalnem položaju, tako kot je v javnem prostoru marginalizirana tema migracij, ki je večje pozornosti deležna le ob medijsko razvpitih in »alarmantnih« dogodkih.³ Številni poznavalci z Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Mirovnega inštituta ter drugih raziskovalnih in strokovnih institucij so intenzivno sodelovali v javnih razpravah. Osebno sem sodelovala ali pisno prispevala svoje mnenje na štiriindvajsetih dogodkih oziroma medijskih straneh in oddajah. V svojih javnih intervencijah sem dosledno in brez izjeme naslavljala dva sklopa strahov, ki sta prevladovala v javnem diskurzu: tistega o valovih in nepreglednih množicah ljudi, ki grozijo, da bodo preplavili našo deželo in kontinent, ter tistega o množicah Drugih, drugačnih in čudnih, ki jih ne bo mogoče integrirati na ravni Evrope in Slovenije. Za tak način oziroma zavračanje teh dveh sklopov predpostavk sem se odločila zato, da bi vztrajnemu ponavljanju sumničenj in obtožb glede beguncev in migrantov v kontekstu ogroženosti naroda in države zoperstavila prav tako ponavljajoče se informacije o lastnih izkušnjah migrantstva in begunstva slovenskega in evropskega prostora. Vsaka intervencija je vsebovala podatke o (slovenskem) izseljenstvu in begunstvu, izkušnji, ki je potlačena in izrinjena iz kolektivnega spomina, nacionalne zgodovine, kulture in šolskega sistema, ter podatke o integraciji migrantov in beguncev, ki na ravni Slovenije poteka zadnjih petindvajset let (v sklopu skupne države Jugoslavije vsaj od začetka 70. let 20. stoletja), na ravni Evropske unije pa zadnjega pol stoletja. Tudi potlačevanje teh izkušenj in ignoriranje teh dejstev je javnemu diskurzu jeseni leta 2015 omogočilo

2 Za analizo medijskega in javnega diskurza v Sloveniji od začetka »begunske krize« do konca leta 2015 gl. Bajt (2016) in Pajnik (2016).

3 Tak primer je izjava Angele Merkel iz leta 2010, da je multikulturalizem v Nemčiji mrtev.

vpeljavo alarmantnega pojma »begunska kriza«, ki sem se mu poskusila zoperstaviti s poudarjanjem slovenskih in evropskih migracijskih zgodovinskih dejstev in integracijskih praks.

Moralna panika in konstrukcija Drugega

Pri odločitvi za opisani način intervencije sem izhajala iz ugotovitve, da se lahko alarmantni diskurz o migracijah v javnem prostoru nezaustavljivo širi zaradi slabega poznavanja in razumevanja migracij tako v slovenskem kot evropskem prostoru. Za nepoznavanje so trije razlogi. Prvi je dejstvo, da se o migracijah v šolskem sistemu na vseh stopnjah ničesar ne naučimo, ker niso vključene v kurikule; drugi je dejstvo, da migracije ne ustrezajo prevladujoči metanaraciji nacionalne zgodovine in kulture, ki temelji na mitološki čistosti naroda in homogenosti kulture; tretji pa izhaja iz opisane reakcije na aktualne probleme migracijske politike, ko se samo ob najbolj drastičnih primerih prihoda migrantov in beguncev na nacionalne meje sproži javni diskurz, ki postavi strogo ločnico med nas, ki smo »od tu od vedno«, in njih, ki so množični vsiljivci ter poosebljajo grozečo nevarnost.

Ahistorična interpretacija migracij temelji na konstruktivni razločevanju med nami, »normalnimi«, ki naj bi bili večno sedentarni in ukoreninjeni, ter drugimi, ki se premikajo, so izkoreninjeni, mobilni in nezaustavljivi ter predstavljajo odstopanje od normalnosti in torej že po definiciji ustrezajo profilu Drugega, drugačnega, nenormalnega. S konstrukcijo Drugega je odprta pot javni imaginaciji, ki lahko vanj projicira vse, kar je potrebno, da je lahko dehumaniziran in uporabljen za javni diskurz ogroženosti, nevarnosti in moralne panike. Termin moralna panika uporabljam v pomenu, ki ga je definiral Stanley Cohen:

stanje, epizoda, oseba ali skupina oseb, definirana kot grožnja socialnim vrednotam in interesom; množični mediji njihove značilnosti predstavljajo na stiliziran in stereotipen način; moralne barikade upravljajo uredniki, škofi, politiki in drugi desno razmišljujoči ljudje; družbeno akreditirani strokovnjaki ponujajo diagnoze in rešitve; pojavijo se načini reševanja oziroma se (pogosteje) zatekajo k njim; stanje potem izgine, ponikne ali razpade in postane vidnejše (Cohen 2011, 1).

Avtor je v uvodu k tretji izdaji knjige (koncept moralne panike je utemeljil že leta 1972) med sedem sodobnih predmetov moralne panike uvrstil tudi begunce in iskalce azila, ki so v splošno razpravo o priseljevanju v Veliki Britaniji in vsej Evropi vključeni že od devetdesetih let prejšnjega stoletja. To še toliko bolj velja za Slovenijo, in sicer zaradi nastanka in formiranja nacionalne države v izrazito nacionalističnem političnem in javnem diskurzu. Moralne panike so namreč, kot v omenjenem

uvodu pravi Cohen, »kondenzirani politični boji za nadzor nad sredstvi kulturne reprodukcije« (prav tam, xliv).

Moralna panika je v Sloveniji bolj ali manj izrazita skozi celotno obdobje samostojne države od 1991 dalje: najprej so bili njen predmet begunci iz jugoslovanskih vojn, pozneje »Neslovenci«, »izbrisani« in iskalci azila. Vendar ni to nič izjemnega. Za evropski prostor je Homi Bhabha že leta 1993 preroško napovedal razvoj strahu in panike pred migranti. V obdobju optimističnih napovedi razvoja evropskega prostora kot prostora sodelovanja, odprtosti in tolerantnosti je zagovarjal drugačno razumevanje prihodnosti:

Ne dvomim, da bo rasizem postal – da že postaja – hujši pod vplivom thatcherizma, sodobnega konservativnega etosa, pa tudi evropske trdnjave, ki bo okrepila svoje meje in celo, kot vidite v Nemčiji in delih Italije, sprožila izjemno paranojo pred tistimi, ki so zunaj trdnjave, pred tistimi, ki so »plenilci«, iskalci dela, tatovi delovnih mest iz tretjega sveta, begunci, ki se hočejo izmuzniti skozi meje. Smo v zelo problematičnem položaju s popolnoma novim diskurzom paranoje, ki se pojavlja na obrobju Evrope prav v času, ko nas hočejo prepričati, da bodo znotraj Evrope propustne meje, nova prijaznost in novo tovarištvo (Bhabha, 1993, 194).

Migranti in begunci so lahek plen kreatorjev rasizma in moralnih panik tudi zaradi omenjenega nepoznavanja migracij v zgodovini nacionalnega in evropskega prostora ter njihove odločilne vloge pri kreiranju sestave prebivalstva znotraj držav in naddržavnih entitet. Odsotnost teme migracij v nacionalnem šolskem in kulturnem sistemu lahko razumemo v funkciji konstrukcije nacionalne identitete, kot jo razlaga Anthony D. Smith. Najpomembnejša funkcija nacionalne identitete je po Smithu socializacija članov v državljane in pripadnike naroda, ki jo izvaja obvezni, standardizirani, množični šolski sistem, preko katerega državna oblast upa, da bo nacionalno predanost in posebno, homogeno kulturo privzgojila z dejavnostjo, ki jo pod vplivom nacionalističnih idealov kulturne avtentičnosti in enotnosti večina režimov izvaja z veliko energije (Smith, 1991, 16).

Druga funkcija je ustvarjanje družbene vezi med posamezniki preko kreiranja skupnih vrednot, simbolov in navad, ki sestavljajo skupno nacionalno dediščino. Tretja funkcija nacionalne identitete pa je način, kako posamezniki najdejo odgovor na vprašanje, kdo sem. Ta način vzpostavlja razmerje med nacionalnim in nenacionalnim delom posameznikove identitete, kar je najpogostejši element človekove identitete, zlorabljen za politične cilje nacionalnih projektov (prav tam, 17). Iz tega opisa je jasno, zakaj v procese formiranja nacionalne identitete od 19. stoletja dalje ni mogoče umestiti koncepta migracij, mobilnosti in mešanosti, ampak zgolj koncept

»čistosti« – kulture, identifikacije, lojalnosti, identitete, dediščine in jezika. V okviru znanstvenega razumevanja sveta, ki se je v 19. in 20. stoletju spojilo z nacionalnimi in nacionalističnimi koncepti državnosti in državljanstva, je prevladal model »čistosti« kot absolutno načelo organiziranja družbe in države, ki še vedno ni presežen. Še več, še vedno ga ogroža poznavanje in razumevanje zgodovinskih dejstev migracijskih tokov, ki že stoletja povzročajo mešanje ljudi, kulturne in jezikovne stike ter hibridiziranje identitet (Sedmak, 2011; Štih, 2010).

Slovensko izseljenstvo, begunstvo in prebežništvo

V svojih intervencijah v javni prostor sem se interpretiranja in analiziranja »begunske krize« vedno lotila z opozarjanjem na izkušnje migrantstva in begunstva v slovenskem in evropskem prostoru. Na javnost sem se obrnila s predlogom, naj se vsak spomni subjektivnih, osebnih, intimnih, družinskih, sorodstvenih, krajevnih, lokalnih in nacionalnih zgodb o migracijah v slovenskem in evropskem prostoru. Poleg premisleka o migrantskih zgodbah pa nam že same številke in geografski diagrami migracijskih smeri v novejši zgodovini najbolj nazorno pokažejo, kako množični in dolgotrajni so bili valovi in pritoki slovenskih in evropskih izseljevanj, begunstva in prebežništva, ki so »butali« ob obale in »preplavljali« države na drugih celinah, pa tudi znotraj evropskega kontinenta. Iz Evrope se je po grobih ocenah v obdobju od sredine 19. do sredine 20. stoletja v Severno in Južno Ameriko, Avstralijo in Afriko izselilo 55 milijonov ljudi. Razlogi so bili osebni, družinski, predvsem pa politični in ekonomski. V Evropi so vladali revščina, lakota in brezizhodnost, verska ter ideološka nestrpnost in pogromi, razmere pa so še zaostrovale dolgoletne vojne ter posledice revolucij in povojnih maščevalnih obračunavanj. V začetku 20. stoletja, ko je imelo slovensko etnično ozemlje 1.200.000 prebivalcev, se je samo v Združene države Amerike izselilo okoli 200.000 ljudi. V popisu prebivalstva leta 1910 je za svoj materni jezik slovenščino izbralo 183.000 priseljencev v ZDA (Drnovšek, 1999, 13). V prvem desetletju 20. stoletja je bilo priseljevanje v ZDA največje prav iz avstro-ogrskega cesarstva. Slovenci so bili del množičnega izseljevanja iz osrednje in vzhodne Evrope, ki je predstavljalo »največjo in najnovejšo skupino priseljencev na prelomu stoletja« (Gabaccia, 2002, 142). Privlačni smeri slovenskega izseljevanja sta bili tudi Argentina in za krajše obdobje Brazilija (Kalc, 2002).

Med prvo svetovno vojno je bila iz zahodnega dela slovenskega naselitvenega prostora izseljena večina prebivalstva. Begunstvo je v Evropi dobilo, kot navaja Petra Svobljak, biblične razsežnosti. Iz vojnih območij na zahodni in vzhodni fronti so bile pregnane oziroma poslone v begunstvo desetine milijonov ljudi. Soška fronta je povzročila begunstvo prebivalstva v notranjost avstro-ogrskega cesarstva in Italije.

Avtorica navaja, da je bilo med vojno v notranjost avstrijske monarhije pregnanih okoli pol milijona beguncev, od tega 65.000 slovenskih beguncev iz avstrijskega primorja, v notranjost Italije pa okoli 12.000 slovenskih beguncev (Svoljšak, 2016, 15). Približno 15.000 slovenskih medvojnih beguncev se ni hotelo vrniti na svoje domove, ki so zaradi novozačrtanih meja razpadlega cesarstva po vojni ozemeljsko pripadli Italiji. Zaradi ruske revolucije, razpada večnacionalnih imperijev in nastanka novih nacionalnih držav, v katerih naj bi živeli mitološko »čisti« narodi, je begunstvu med vojno sledilo množično begunstvo več kot 10 milijonov ljudi po njenem koncu, ki so ostajali razseljeni še deset let po končani vojni (prav tam, 17).

Po prvi svetovni vojni in množičnem begunstvu prebivalstva se je nadaljevalo slovensko izseljevanje v Argentino. Nadaljevale so se tudi množične migracije žensk iz goriških vasi v egiptovska mesta, ki so se začele ob koncu 19. stoletja. Po približnih ocenah naj bi v začetku 20. stoletja v Egiptu živelo okrog 5000 slovenskih deklet in žensk, ki so opravljale različna dobro plačana gospodinjska in skrbstvena dela. Odhajale so tudi slamnikarice, pletilke slamnikov, iz območja Domžal in Mengša (Drnovšek, 2003). Med svetovnjima vojnama so moški odhajali delat v belgijske, francoske in nemške rudnike in tovarne. Posebej močno je bilo izseljevanje iz Primorske po priključitvi tega dela ozemlja Italiji leta 1918. Ocenjuje se, da je zaradi fašistične politike iz Julijske krajine prebegnilo ali se izselilo okoli 100.000 Slovencev in Hrvatov (Kalc, 2002, 41). Mnogi so ilegalno prestopili takratno mejo med Italijo in Jugoslavijo.

V času druge svetovne vojne je bilo po ocenah Damirja Josipoviča z ozemlja današnje Slovenije (prisilno) deportiranih okrog 100.000 ljudi. V to številko vključuje tudi »slovenske Jude in slovensko nemško govorečo skupnost (skupaj 15.000)« (Josipovič, 2015, 147–148). Leta 1945 je zaradi političnih nazorov čez mejo v Avstrijo prebegnilo 17.000 Slovencev, ki so dobili mednarodni status razseljenih oseb, »displaced persons«. Po večletnem bivanju v avstrijskih begunskih taboriščih so jim zatočišče ponudile predvsem Argentina, Združene države Amerike, Kanada in Avstralija (Vodopivec, 2006, 309–311).

Množično razseljevanje se je po letu 1945 nadaljevalo v vsej Evropi, saj so bili, podobno kot po koncu prve svetovne vojne, milijoni beguncev brez domov ali držav še desetletje po koncu druge svetovne vojne. Zaradi izgonov prebivalstva, deportiranih ljudi, ki se niso imeli kam vrniti, preganjanja, množičnih preselitev in bega pred maščevalnimi poboji je bilo preseljevanje tako množično, da velja desetletje po letu 1945 za največje migracijsko gibanje prebivalstva v zgodovini evropskega kontinenta. V Sloveniji se je razseljevanje, izseljevanje in prebežništvo dogajalo med drugim na Goriškem in v Posočju ter ob Obali. Nevenka Troha navaja, da so ohranjeni delni podatki za okraj Gorica, »iz katerega je v letu 1947 pobegnilo oziroma se odselilo

1814 ljudi, nato pa do sredine leta 1951 še 880« (Troha, 2000, 264). Do januarja 1947 se je za preselitev prijavilo 25 odstotkov družin na Breginjskem, v Brdih je bilo več kot 300 izselitev, iz župnije Gornje Polje se je izselilo »10 družin domačinov, nekaj iz Ročinja in Volč, veliko tudi iz hribovskih vasi na Kambreškem« (Troha, 2010, 435). Iz obalnih mest in njihovega zaledja se je v desetih letih po koncu druge svetovne vojne izselilo več kot 90 odstotkov italijanskega prebivalstva. Nevenka Troha ocenjuje, da se je od leta 1945 do leta 1958 iz koprskega okraja izselilo 25.062 oseb (Troha, 2000, 261).

V obdobju od leta 1955 do konca sedemdesetih let so se evropski migranti z juga in jugovzhoda Evrope množično selili v severno Evropo: v Nemčijo, Francijo, Belgijo in na Švedsko. Nemčija je prvi sporazum o »gastarbeiterjih«, gostujočih delavcih – danes bi rekli ekonomskih migrantih –, sklenila z Italijo leta 1955. Sledili so sporazumi s Španijo, Grčijo, Turčijo, Portugalsko in leta 1968 z Jugoslavijo, katere del je bila do leta 1991 tudi Slovenija. Iz Slovenije so se po letu 1968 v Nemčijo izseljevali tisoči delavcev in njihovih družin ter postali del milijonskega preseljevanja prebivalstva iz južnih in jugovzhodnih delov na sever Evrope. V zadnjih letih se Slovenci ponovno izseljujejo. V nobenem letu po osamosvojitvi se iz Slovenije ni izselilo toliko mladih slovenskih državljanov, starih od 15 do 29 let, kot leta 2012, ko jih je odšlo 1570 – največ v Nemčijo, Avstrijo in na Hrvaško. Anton Gosar je leta 1978 ocenil, da v Združenih državah Amerike živi približno 400.000 slovenskih izseljencev oziroma njihovih potomcev, v Kanadi pa približno 40.000. V Južni Ameriki živi največ Slovencev in njihovih potomcev v Argentini, in sicer okrog 30.000, v Avstraliji pa okrog 20.000. Okrog leta 1980 je v Nemčiji živelo približno 60.000 Slovencev, v Avstriji okoli 35.000, v Franciji in Beneluksu okrog 20.000, v Veliki Britaniji 7000 ter na Švedskem okrog 6000 (Gosar, 1978). Močno izseljevanje je zadnjih sto let potekalo tudi v jugoslovanskem prostoru, kjer se je po popisu prebivalstva leta 1991 za slovensko narodno pripadnost opredelilo 34.464 ljudi (Josipovič, 2014, 124).

Primeri dobrih praks integracije otrok migrantov v Sloveniji

V času »begunske krize« je za razvoj strahu in panike pred migranti prevladujoč javni diskurz uporabljal metafore vode: valov, poplav, pritokov in tokov; kriminala: teroristi, goljufi, lažnivci; ter grozeče nevarnosti: nezaustavljive množice, boleznin epidemije. Prihajajoči migranti in begunci so bili interpretirani kot naravna katastrofa in varnostna grožnja. Zato je bilo tudi vprašanje njihove (potencialne) integracije v slovensko in evropsko družbo zastavljeno v kontekstu naraščajoče nestrpnosti, poudarjenega sovražnega govora in prevladujočega varnostnega diskurza. V svojih

intervencijah v javni prostor sem vprašanje, kako bo mogoče »tolikšno« število migrantov integrirati v slovenski in evropski prostor, naslavljala z zgodovinskimi in sodobnimi primeri integracijskih praks. Izhajala sem iz zgoraj navedenih podatkov o migracijah kot ključnem dejavniku mešanja ljudi ter premisleka, ki ga definiram kot zrcalno razumevanje migrantstva. Gre za to, da slovensko izseljenstvo in priseljenstvo v Slovenijo proučujemo z enakimi metodološkimi in konceptualnimi pristopi: tako imenovani »naši« izseljenci so tudi priseljenci nekam drugam in priseljenci v Slovenijo so izseljenci od nekod drugod. Za vse pa veljajo enaki motivi migriranja – ustvariti bolj kakovostno ali varnejše življenje zase in za svoje otroke – in enaka pot do cilja: socialna vključenost oziroma integracija. Primeri integracije slovenskih izseljencev v naseljitvenih okoljih so številni in ne izključujejo sočasnega ohranjanja kulturne identitete na vseh celinah sveta, od Združenih držav Amerike do Švedske (Lukšič Hacin, 2001; Milharčič Hladnik, 2004; Repič, 2006; Vižintin, 2016).

Kljub prevladujočemu prepričanju, ki ga je dogajanje v času »begunske krize« še utrdilo, namreč da živimo v prostoru z naraščajočim rasizmom in odporom do migrantov, raziskave prikazujejo kompleksnejšo sliko. Ocenjuje se, da v Evropski uniji živi 12 milijonov tako imenovanih evropskih muslimanov, ki so se priselili v času razpadanja francoskega in britanskega kolonialnega imperija, v obdobju bilateralnih sporazumov o »gostujočih delavcih« in v zadnjih nekaj desetletjih, ko so se evropske države iz držav izseljevanja spremenile v države priseljevanja. Skupaj z množicami ekonomskih migrantov iz držav južne in jugovzhodne Evrope v države severne Evrope od šestdesetih let 20. stoletja dalje ter migrantov iz drugih delov sveta so ustvarili kulturno, jezikovno, versko in etnično mešana prebivalstva in okolja. Težko si je predstavljati, da se v zadnjih petdesetih letih v Veliki Britaniji, Franciji, Nemčiji, Avstriji, Švedski, Belgiji, Italiji in drugje ne bi razvile na vseh področjih uspešne integracijske prakse, ki so omogočile, da evropske družbe ostajajo ekonomsko in socialno varne in ugodne za življenje ter da pripadajo gospodarsko razvitemu in bogatemu delu sveta.

Integracija oziroma vključevanje priseljencev je po letu 1960, v obdobju »gostujočih delavcev«, pomenila predvsem vključevanje v trg dela in, selektivno, v sistem države blaginje. Ko je postalo jasno, da se »gostujoči delavci« ne bodo vrnili domov, temveč so se jim pridružile družine, so integracijske politike začele vključevati vsa področja vsakdanjega življenja, predvsem kulturno, politično in izobraževalno. Romana Bešter integracijo opiše kot dvo- ali večsmeren proces obojestranskega prilagajanja priseljencev in večinske družbe:

V procesu integracije priseljenci postanejo aktivni in enakopravni udeleženci socialnih, ekonomskih, pravnih, političnih in kulturnih odnosov in procesov v državi sprejemnici, pri čemer je vsakemu zagotovljena možnost izražanja in ohranjanja njegove lastne kulture, vere in etnične pripadnosti. Integracijski

model temelji na medkulturnem (interkulturnem) pristopu, ki dopušča ohranjanje različnih kulturnih in etničnih identitet, vendar posameznikov ne obravnava primarno kot člane etničnih ali kulturnih skupin. Poudarek je na kulturni raznolikosti družbe kot celote in večplastnosti kulturnih identitet posameznikov, ki sestavljajo družbo in posamezne etnične skupine (Bešter, 2007, 118).

Različne raziskave so pokazale, da tudi v Sloveniji obstaja mreža institucij, organizacij in posameznikov, ki delujejo na različnih področjih integracije priseljencev.⁴ Po vsej Sloveniji delujejo ljudje, ki se kot učitelji, mladi aktivisti, člani nevladnih organizacij, zaposleni v knjižnicah in na ljudskih univerzah, študenti prostovoljci in strokovnjaki trudijo na različnih področjih integracije. Premislek akterjev, ki na ta način delujejo v lokalnih okoljih, izhaja iz prepričanja, da je sožitje raznolikih kultur možno kot nova kakovost medčloveških odnosov. Lahko bi trdili, da skupine ljudi in posamezniki delujejo v smeri integracijskih praks ter prehitvajo institucije in njihov ekskluzivizem, ki ga velikokrat spodbujata dnevna politika in njena medijska pokritost. Med številnimi primeri naj omenim primere dobrih praks integracije otrok migrantov in njihovih staršev, ki so jih razvili na osnovni šoli Koper, na osnovni šoli Matije Čopa in Jakoba Aljaža v Kranju, na osnovnih šolah v Idriji, Slovenj Gradcu, Mariboru, na osnovni šoli Livada v Ljubljani ter na I. gimnaziji Maribor. Integracijske prakse v lokalnem okolju že desetletja izvajajo v Društvu za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto, Družinskem in mladinskem centru Cerklje, na Ljudski univerzi v Kopru in v številnih knjižnicah po Sloveniji, na primer v knjižnicah Kranj, Izola, Piran ter v knjižnici Kamnik, kjer so pred kratkim odprli oddelek s knjigami v jezikih prebivalcev kamniške občine, katerih prvi jezik ni slovenščina. Pri takšnih praksah gre za bistvo integracije, kjer je poudarjena, kot pravi Natalija Vrečer, »dvosmernost procesa, saj integracija pomeni, da se ne prilagajajo državi sprejema samo priseljenci, temveč da so tudi nosilci kultur znotraj države sprejema pripravljeni sprejeti na novo prispele priseljence in se od njih učiti« (Vrečer, 2007, 35). Najbolj znan primer dobre integracijske prakse je iz Socialnega centra Rog v Ljubljani, kjer se dogajajo intenzivna srečavanja in medsebojno učenje migrantov, beguncev in iskalcev azila, tako odraslih kot otrok in družin, ter pripadnikov družbe sprejema.⁵ Člani različnih družbenih gibanj ter različnih skupin migrantov in beguncev so v prostorih Roga razvili ne le integracijsko prakso kot dvosmeren proces, temveč ob njej tudi identiteto upora. Integracijsko prakso želijo preseči z opozarjanjem na to, da je integracija premalo,

4 Med njimi sta raziskava *Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo* (www.medkulturni-odnosi.si) in projekt *Izboljšanje usposobljenosti strokovnih delavcev za uspešnejše vključevanje učencev in dijakov priseljencev v vzgojo in izobraževanje* (<http://www.medkulturnost.si/dobre-prakse/>).

5 Njihova spletna stran z najavami dogodkov: <http://www.njetwork.org/Socialni-center-Rog> [15. 11. 2016].

saj lahko zavaja in zakriva splošno socialno izkoriščanje in sistemsko diskriminacijo migrantov in beguncev v slovenskem in evropskem prostoru.

Zaključek

Sodobne družbe in njenih fenomenov – vključno s sodobnimi migracijami in »krizo beguncev« – ne moremo razumeti brez poznavanja zgodovine migracij, ki pa se jih zaradi »metodološkega nacionalizma« največkrat niti ne zavedamo. To je znanstveno proizvedena in reproducirana predpostavka, po kateri je narod-država-družba »naravna« politična in družbena forma sodobnega sveta; da je nacionalna država (zaprta) posoda družbenih procesov – kulture, umetnosti, znanosti, razvoja tehnike in tehnologije; ter da so ti teritorialno zamejeni znotraj ahistoričnega prostora nacionalne države s homogenim narodom in enotnim jezikom (Wimmer, Glick Schiller, 2002). S takšnim vseobsegajočim spontanim, a dejansko privzgojenim in naučenim mišljenjem lahko prekinemo tako, da delegitimiziramo, kar je razumljeno kot samoumevno, dekonstruiramo, kar se kaže kot neuničljivo, in denaturaliziramo, kar je videti kot večno, kot pravi Abdelmalek Sayad. Avtor opozarja, da so prav migracije »subverzivni faktor, ker razkrijejo skrito resnico in najgloblji temelj socialnega in političnega reda nacionalne države« (Sayad, 2004, 281). Skrita resnica in najgloblji temelj nacionalnih držav so njihova etnično nehomogena, kulturno divergentna, jezikovno pestra in versko raznovrstna prebivalstva, ki so nastala skozi dolgo zgodovino migracij in mobilnosti ljudi in – kar je ključno – na ta način še vedno nastajajo. Prav zaradi subverzivnosti izbrane teme so bile opisane intervencije v javni prostor toliko bolj učinkovite. Načrtno ignoriranje govora o »begunski krizi« in vztrajanje pri ozaveščanju o evropski in slovenski zgodovini izseljevanja, prebežništva in begunstva kot osnove za vsako razpravo o »begunski krizi« je vsakokrat povzročilo začudenje in čudenje. Intenzivno izseljevanje in begunstvo iz evropskega in slovenskega prostora, včasih celo »bibličnih razsežnosti«, temelji na zgodovinskih dejstvih in številkah, ki sprožajo procese spominjanja na osebne, družinske, sorodstvene in hkrati širše migracijske zgodbe. Spominjanje in razmislek pa sta prvi korak k dojetanju »begunske krize« izven diskurza ogroženosti in moralne panike, v širšem zgodovinskem kontekstu formativnih procesov sodobne evropske in slovenske družbe.

Literatura

- Bajt, V., Anti-Immigration Hate Speech in Slovenia, v: *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015* (ur. Kogovšek Šalomon N., Bajt, V.), Ljubljana 2016, str. 51–62, http://www.mirovni-institut.si/wpcontent/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf [15. 11. 2016].

- Bešter, R., Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik, *Razprave in gradivo* 53–54, 2007, str. 116–138.
- Bhabha, H., Between Identities, Homi Bhabha interviewed by Paul Thompson, v: *Migration & Identity. Memory and Narrative Series* (ur. Benmayor R., Skotnes A.), Oxford, New York 1994, str. 183–199.
- Cohen, S., *Folk Devils and Moral Panics. The creation of the Mods and Rockers*, Oxon, New York 2011.
- Drnovšek, M., Slovenians in the USA, *Slovenia Weekly*, Special Edition, junij 1999, str. 13.
- Drnovšek, M., Emigration of Slovene Women: A Short Historical View, *Dve domovini / Two Homelands* 17, 2003, str. 29–46.
- Gabaccia, D., *Immigration and American Diversity. A Social and Cultural History*, Oxford 2002.
- Gosar, A., Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino, v: *Izseljeništvó naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978, str. 144–159.
- Josipovič, D., Preseljevanje Slovencev med jugoslovanskimi republikami in poselitveni vzorec po letu 1945, v: *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost* (ur. Žitnik Serafin, J.), Ljubljana 2014, str. 119–135.
- Josipovič, D., Slovenski otroci v migracijskih statistikah jugoslovanskega prostora: od migracij družin do »pionirskih migracij«, v: *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje* (ur. Žitnik Serafin, J.), Ljubljana 2015, str. 145–156.
- Kalc, A., in dr., *Poti in usode, Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*, Koper 2002.
- Lukšič Hacin, M., *Zgodbe in pričevanja. Slovenci na Švedskem*, Ljubljana 2001.
- Milharčič Hladnik, M., Ohranjanje etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v Združenih državah Amerike, *Dve domovini / Two Homelands* 19, 2004, str. 121–140.
- Pajnik, M., Migration in the Mirror of the Mediatized Anti-politics, v: *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015* (ur. Kogovšek Šalomon N., Bajt, V.), Ljubljana 2016, str. 63–72, http://www.mirovni-institut.si/wpcontent/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf [15. 11. 2016].
- Repič, J., »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*, Ljubljana 2006.
- Sayad, A., *The Suffering of the Immigrant*, Cambridge 2004.
- Sedmak, M., Kultura mešanosti: Družbeno in politično prepoznavanje socialne kategorije mešanih ljudi. *Annales, Series Historia et Sociologia* 21/2, 2011, str. 261–274.

- Smith, A. D., *National Identity*, London 1991.
- Svoljšak, P., Begunstvo – nedokončana zgodba, v: *Begunci, Slovenski begunci s soške fronte* (ur. Beguš, I., Klavara, M.), Nova Gorica 2016, str. 8–17.
- Štih, P., Migracije in oblikovanje kompleksnega kulturnega prostora med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom v srednjem veku, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Štih, P., Balkovec, B.), Ljubljana 2010, str. 59–77.
- Troha, N., Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40/1, 2000, str. 255–268.
- Troha, N., Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno ljudski republiki Sloveniji, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Štih, P., Balkovec, B.), Ljubljana 2010, str. 432–446.
- Vižintin, M. A., Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih, *Dve domovini / Two Homelands* 43, 2016, str. 157–172.
- Vodopivec, P., *Zgodovina Slovencev od Pohlinove slovnice do osamosvojitve*, Ljubljana 2006.
- Vrečer, N., *Integracija kot človekova pravica, Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*, Ljubljana 2007.
- Wimmer, A., Glick Schiller, N., Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences, *Global Networks* 2/4, 2002, str. 301–334.

Mirjam Milharčič Hladnik

Doživljanje »begunske krize« skozi intervencijo v javni diskurz: mi kot Drugi v zgodovinski perspektivi slovenskega izseljenstva in integracijskih praks

Ključne besede: »begunska kriza«, konstrukcija Drugega, moralna panika, migracije, integracijske prakse

V Sloveniji je tako imenovana begunska kriza trajala od oktobra 2015 do marca 2016, ko se je balkanska pot zaprla. Javni diskurz je imel v tem obdobju značilnosti moralne panike, ki je izbruhnila ob napovedi madžarske vlade, da bo zaprla mejo s Srbijo in Hrvaško, kar je množice migrantov prisililo na pot do »Nemčije« preko Slovenije, in naenkrat potihnila ob zaprtju balkanske poti. Subjektivno doživljanje obdobja intenzivnega javnega interesa za migracije avtorica opiše preko svojih številnih intervencij v javni prostor. V njih je naslavljala dva sklopa strahov, tistega o valovih in nepreglednih množicah ljudi, ki prihajajo; in tistega o Drugih, ki jih ne bo mogoče integrirati na ravni Evrope in Slovenije. Obe intervenciji sta vsebovali zgodovinske podatke o slovenskem izseljenstvu in begunstvu, izkušnji, ki je potlačena in izrinjena iz kolektivnega spomina, nacionalne zgodovine in kulture ter iz šolskega sistema, ter podatke o integraciji migrantov in beguncev, ki v Sloveniji poteka zadnjih 25, v Evropski uniji pa zadnjih 50 let. Opozarjanje na lastne izkušnje migracij in begunstva v evropskem in slovenskem prostoru v javni diskurz vpelje razmislek o formiranju etnično, versko, jezikovno in kulturno raznolikih ter mešanih prebivalstev in družb, primeri integracijskih praks pa razmislek o tem, da so prav te prakse evropskim družbam omogočile, da so postale in ostale ekonomsko in socialno stabilne in varne.

Mirjam Milharčič Hladnik

Experiencing the “refugee crisis” through the Intervention into the Public Discourse: Us as the Others in the Historical Perspective of Slovenian Emigration and Integration Practices

Keywords: “refugee crisis”, moral panic, construction of the Other, migrations, integration practices

In Slovenia the so called refugee crisis lasted from October 2015 to March 2016, when the Balkan route was closed. The public discourse in this time had the characteristic of moral panic; it abruptly started when the Hungarian government closed the border with Serbia and Croatia, forcing masses of migrants to take the route to “Germany” via Slovenia, and as abruptly ended with the closure of the Balkan route. The subjective experience with the period of intense public interest in migration is described through many interventions by the author, who happened to be one of the many experts who were asked to comment on the “refugee crisis”. Each intervention was intentionally the same, and addressed the same two clusters of public fears: first, the masses of migrants and refugees as a natural disaster that would destroy “everything”, and, second, the impossibility of integration of masses of migrants into European and Slovenian societies. Each intervention insisted, first, on the forgotten historical facts about the intense migrations that have been a crucial part of the formations of Europe’s ethnically, religiously, linguistically and culturally diverse and mixed populations and societies, and, second, on the forgotten facts about the recent successful integration practices that have evolved in Europe and Slovenia in the past fifty years and enabled them to become and remain economically and socially stable and safe.

Inigo Bocken

Die nomadische Reise der Theorie: Michel de Certeaus Theorie der Alltäglichkeit und die neuzeitliche Mystik

Schlüsselwörter: Alltäglichkeit, Gesellschaftskritik, Zentrum und Marge, Nomadische Mystik, Theorie

DOI: 10.4312/ars.10.2.93-107

Migration ist nicht nur eine soziale Realität. Sie scheint ebenso eine Figur zu sein, die einige Wesenszüge der modernen Kultur überhaupt freilegt und die sogar für ein Wirklichkeitsverhältnis steht, das wir als solches nur mit der Moderne verbinden, oder – um es noch anders zu sagen –, die etwas über die moderne *conditio humana* aussagt, wie sie seit der frühen Neuzeit auch unsere Zeit noch prägt. Für den Historiker, Psychoanalytiker und Kulturwissenschaftler Michel de Certeau (1925–1986) ist die Bewegung der Migration als unaufhörliche Bewegung von einem Standpunkt zu einem anderen fast symbolhaft für das Verständnis des religiösen Bewusstseins der Moderne, in der die traditionelle Fassung des Christentums ihre Selbstverständlichkeit hat aufgeben müssen. Doch diese unaufhörliche Bewegung des Verlassens des Mittelpunktes und das Sich-Wieder-Auffinden in der *Marge* ist nicht nur charakteristisch für das Verständnis des Religiösen – viel mehr scheint dieser Verlust der Selbstverständlichkeit paradigmatisch zu sein für die Art und Weise, wie alle gesellschaftlichen Praktiken sich in einer modernen Kultur, die so geprägt ist von der Dominanz einer bestimmten technokratischen Rationalität der Kontrolle, verhalten. Dieser Beitrag möchte aufzeigen, wie der Historiker und Kulturtheoretiker Michel de Certeau *Migration* als Folge einer technokratischen Rationalitätsfigur betrachtet und dabei nicht nur negativ als *Verlust eines Zuhause-Seins* versteht, sondern auch Möglichkeiten erkennt, sie als positive Figur einer Gesellschaftskritik zu verstehen. Seine diskursanalytische Betrachtungsweise sieht in der Gestalt des Reisenden und des Nomadentums ein Paradigma für den Widerstand des Menschen im Alltag gegen die Allgegenwärtigkeit der technokratischen und ökonomischen Vernunft. Zugleich versteht Certeau seine Theorie des Reisens als eine Kritik an den dominanten sozialwissenschaftlichen Methoden des ausgehenden 20. Jahrhunderts. Dabei greift er zurück auf die Erfahrung der Mystiker der frühen Neuzeit, die er als Historiker der Spiritualität gründlich erforscht hat. Im ersten Teil dieses Beitrags wird

Certeaus Theorie der Alltäglichkeit (*L'invention du quotidien*, 1980) vorgestellt, und zwar als eine neue kulturwissenschaftliche Disziplin und als eine Theorie, in der die Bewegung vom einen Standpunkt zum anderen eine Art Gesellschaftskritik, genauer eine Kritik an den herrschenden Sozialwissenschaften, darstellt. Im zweiten Teil wird diese Theorie vor dem Hintergrund der Geschichte der neuzeitlichen Mystik beschrieben, wie sie in *La fable mystique (Mystische Fabel, 1984)* entfaltet wird, als eine Geschichte der Bewegung zwischen Standpunkten, als ein ständiges Verlassen des Mittelpunktes. Im Schlussteil werden einige weiterführenden Perspektiven skizziert, die die Relevanz dieser Theorie für das Verständnis der Migration in den Kulturwissenschaften erläutern können.

1 Der Standpunkt der Alltäglichkeit

Michel de Certeau fand mit seiner Theorie des Alltäglichen bzw. des Alltagslebens anfangs vor allem in den USA großen Anklang und erreichte erst in den letzten Jahren auch in Europa das Zentrum der intellektuellen Debatte. Gerade deshalb soll hier von Michel de Certeau die Rede sein, weil in seinem Werk das Reisen eine so entscheidende Rolle spielt – die Bedeutung der Bewegung vom Mittelpunkt zur Peripherie und umgekehrt. Diese Bedeutung ist, wie hier näher gezeigt wird, so ausschlaggebend, dass sie auch seine Auffassung des Verhältnisses von Theorie und Praxis bestimmt. Genauer formuliert ist die Erfahrung des Standpunktwechsels ausschlaggebend für die Einsicht in die Möglichkeiten und Grenzen der Theorie in Hinsicht auf die Praxis. Wenn Michel de Certeau so interpretiert wird, dass der theoretische Standpunkt mit einem Reiseführer vergleichbar ist, dann wird auch die kritische Bedeutung dieser Auffassung für unsere Zeit deutlich. Leben wir doch in einer Zeit, in der meist unbeholfen nach einem Standpunkt gesucht wird, von dem aus das Ganze der Wirklichkeit bedeutungsvoll wird. Die Unbeholfenheit ist nicht frei von Gefahren, denn sie verleitet zu einem voreiligen Begreifen von Wirklichkeiten, die eigentlich unsere Einsicht übersteigen. Und damit sind nicht nur die großen Ideologien des zwanzigsten Jahrhunderts gemeint, die ihre Unbeholfenheit mit der Ausrottung ganzer Bevölkerungsgruppen kompensierten, sondern auch die schleichende Allmacht der einseitigen und allzu einfach einleuchtenden ökonomischen Modelle oder der allgegenwärtige Hang zur Kontrolle und Erfassung, der durch die digitale Entwicklung noch verstärkt wird – um nur einige Beispiele zu nennen für die Tendenz, der Unbeholfenheit einer Theorie ‚von oben herab‘ – ‚the view from nowhere‘ (wie Thomas Nagel es so treffend ausdrückte) – nicht ins Auge sehen zu wollen.¹

---

1 Vgl. Thomas Nagel, *The View from Nowhere*.

Die gefährliche Unbeholfenheit einer Theorie kommt auch weniger dramatisch in der weit verbreiteten Erfahrung zum Ausdruck, dass Organisationen in einer zunehmend komplexer werdenden Wirklichkeit die Komplexität mit zunehmenden Regulierungen bekämpfen, in denen autonome Entscheidungen eine immer weniger relevante Rolle spielen. Gleichzeitig kann die paradoxe Entwicklung beobachtet werden, dass gerade aufgrund derselben Komplexität ein zunehmender Ruf nach Kreativität und Selbstständigkeit im Umgang mit diesen Regeln und Codes zu vernehmen ist. Alles muss geregelt werden – von oben herab –, während zugleich autonome und kreative Positionen notwendig sind. Es scheint unmöglich zu sein, den eigenen Standpunkt einzunehmen und sich zugleich dem System zu unterwerfen. Dieses Paradox, das unsere Kultur kennzeichnet, ist nicht aussichtslos, aber es verlangt nach einer Neupositionierung des theoretischen Bewusstseins, des Verhältnisses zwischen Theorie und Praxis, einer erneuten Reflexion über den Standpunkt von oben herab, über den *view from nowhere*. Die Frage ist deshalb, wie man sich zwischen diesen Standpunkten bewegen kann, ohne den eigenen Standpunkt loslassen zu müssen – genau die Frage also, die mit *Migrationsprozessen* verbunden ist. Innere Emigration gehört zu den Denkfiguren, die sich in der Neuzeit entwickelt haben, doch ist diese historische Gestalt nur eine Variation der Suche nach Standpunkten, von denen aus man kreativ mit der Wirklichkeit umgehen kann. Im Folgenden soll aufgezeigt werden, dass Certeaus Theorie der Alltäglichkeit als eine Suche nach Orten verstanden werden kann, von denen aus ein Individuum sich den herrschenden Diskursen entziehen kann, ohne gleich von der Gesellschaft losgelöst zu sein.

Dieses Problem kann im Rahmen des vorliegenden Aufsatzes nicht ausführlicher behandelt werden. Aber es bildet den Hintergrund für die Weise, in der die Theorie-Auffassung von Michel de Certeau behandelt werden soll und die mit dem Begriff eines Reiseführers angedeutet wird. Denn die Bedeutung seiner Theorie des alltäglichen Lebens als theoretische und kulturelle Herausforderung ist bis heute – ungeachtet der intensiven Rezeption in den amerikanischen *cultural studies* – nicht ausreichend erkannt worden.²

Im Folgenden wird zuerst auf Certeaus Alltagstheorie und auf die Weise, in der hier die Perspektive des ‚*gemeinen Menschen*‘ im Zentrum steht, eingegangen. Vor allem soll gezeigt werden, welchen *Platz* die Theorie für Certeau einnimmt. Anschließend wird auf Certeaus Studie über die Mystik in der frühen Neuzeit (sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert) eingegangen, die den Hintergrund für Certeaus Kulturtheorie bildet. Mit einigen Betrachtungen über den Theoretiker als Reisenden wird der Artikel schließlich abgerundet.

---

2 Vgl. Ian Buchanan, *Michel de Certeau – Cultural Theorist*, S. 2.

2 L'homme ordinaire – der gemeine Mensch

In seinem 1980 erschienen Buch *L'invention du quotidien 1: Arts de faire* (*Die Erfindung des Alltäglichen*, besser bekannt unter dem Untertitel: *Arts de faire/Kunst des Handelns*) untersucht Certeau die den alltäglichen Praktiken eigene Kreativität, die sich den herrschenden wissenschaftlichen und kulturellen Diskursen entzieht. Die zentrale Gestalt des Buches ist der ‚gemeine Mann‘ (gemeint sind auch die Frauen), der ‚Held des Alltags‘, dessen Perspektive dem modernen und zeitgenössischen theoretischen Bewusstsein fast völlig äußerlich bleibt.³ Certeau zufolge ist gerade der Ausschluss dieser Perspektive kennzeichnend für die moderne Rationalität, die von Beherrschungsstrategien und disziplinierenden Diskursen geprägt ist. Zwar ist das Leben des Alltags schon längst Gegenstand (sozial)wissenschaftlicher Forschung und theoretischer Betrachtung, doch immer wieder – und allmählich öfter – werden die alltäglichen Praktiken als anonyme Strukturen, Funktionen und Diskurse beschrieben, die Individuen bestimmen und sogar hervorbringen. Der ‚gemeine Mann‘ erscheint in diesen Analysen und Beobachtungen vor allem als das dunkle, unbekannte ‚Andere‘ der Diskurse.⁴ Obwohl die neuzeitliche Theorie von sich selber behauptet, sich primär an der *Praxis* zu orientieren, verhält sie sich dennoch als ein Betrachter von außen, der letztendlich einen panoptischen Überblick über die Bahnen der kulturellen und gesellschaftlichen Praktiken anstrebt und für sich beansprucht. Certeau kritisiert die Grundtendenzen in den Kultur- und Sozialwissenschaften, die die konkreten Praktiken sozusagen ausschließen und eine Betrachtungsweise von außen einnehmen. Auch Michel Foucault, der sich so intensiv der Analyse der Disziplinierungsstrategien und Praktiken gewidmet hat, entkommt dieser Reduktion nicht ganz.⁵ Denn fast alle wissenschaftlichen Analysen der kulturellen Praktiken umgehen die Perspektive des ‚gemeinen Menschen‘, indem sie ihn nur als passiven Teilnehmer beschreiben, der zur Anpassung verurteilt ist. Auch wenn Certeau auf den ersten Blick theoretisch mit Foucault verwandt zu sein scheint, wirft er ihm dennoch vor, sich so sehr auf die Unumgänglichkeit der Machtdispositive konzentriert zu haben, dass er nicht mehr in der Lage gewesen sei, die eigene Kreativität des regen Alltags zu thematisieren – ein Auge zu haben für die Art und Weise, auf die Menschen, die den Diskursen unterworfen sind, mit diesen umgehen, darauf reagieren und sich der panoptischen Kontrolle der technokratischen Modernität entziehen.

Certeau ist nicht so sehr daran interessiert, neue Wege zu finden, um die soziologische oder kulturelle Figur des *gewone man* (ordinary man, gemeinen

---

3 Vgl. Michel de Certeau, *L'invention du quotidien. Tome 1: Arts de faire*, S. 7 und weiter.

4 *Ibid.*, S. 1.

5 *L'invention du quotidien*, S. 22.

Menschen, l'homme ordinaire) zu begreifen. Vielmehr will er eine Theorie entwickeln, die sich auf die Grenzen und Peripherien der herrschenden Diskurse richtet. Dort ist es nämlich, wo sich die interessanten und kreativen Geschehnisse innerhalb einer Kultur ereignen, wie Certeau bereits in einer früheren Schrift gesagt hatte, die 1974 unter dem Titel *La culture au pluriel* publiziert wurde.⁶

Gewiss: Der gemeine Mensch bleibt still und anonym – Teil der Masse – und in diesem Sinne liegt Certeaus Verständnis dieser Figur ganz auf einer Linie mit den modernen sozialwissenschaftlichen Theorien des zwanzigsten Jahrhunderts. Was diese Theorien Certeau zufolge jedoch nicht sehen, ist die Tatsache, dass ‚gemeine Menschen‘ im alltäglichen Leben kreative Weisen des Handelns und Tuns entwickeln, die sich dem Blick dominanter Diskurse entziehen, auch, wenn sie sich in ihnen abspielen und in ihnen handeln.

Genau an dieser Stelle führt Certeau seinen berühmten *consument* ein. Der Konsument ist nichts anderes als der *jedermann* unserer Zeit und es ist unverkennbar, dass ein leicht ironischer Unterton anklingt, wenn Certeau über einen Konsumenten spricht. Ist doch der Konsument in einer kapitalistischen Gesellschaft gerade der passive Verbraucher dessen, was ihm von tonangebender Seite angeboten wird. Nach Certeau ist es jedoch nötig, die unerwartete Kreativität des Konsumenten zu verstehen. Das ist es schließlich, wovon *L'invention du quotidien* handelt: die niemals endende Kreativität im Handeln des Konsumenten, der seinen eigenen Weg geht, unkontrollierbar für jede Instanz, was auch immer unternommen wird, um eine Kontrolle einzurichten und zu gewährleisten.⁷

Die Konsumenten – das heißt Kunden des Supermarkts, Fernsehzuschauer, Bürger, die spazieren gehen in von Ingenieuren geplanten Parkanlagen. Certeaus Interesse gilt der Art und Weise, in der Konsumenten mit den organisierten Systemen spielen. Sie sind kreativ im Finden von Schleichwegen, Querstraßen, Abkürzungen. Sie bleiben zwar an die vorgegebene Struktur gebunden, sie können nicht ohne weiteres ihren Standpunkt verlassen, aber sie können sehr wohl die Spielräume finden, die ihr Standpunkt anbietet.

Die neue Wissenschaft, die Certeau in seinem Buch anstrebt, will gerade ein gut geübtes Auge entwickeln für diese verborgene Kreativität von unten her, die sich an den Peripherien abspielt – eine Kreativität, die nicht länger die Kreativität des autonomen und beherrschenden modernen Subjekts ist. Es handelt sich um eine Kreativität, die abhängig ist von den bestehenden geplanten Systemen und Diskursen; gleichwohl ist auch sie eine Form der Kreativität. Es ist die unendlich

---

6 Vgl. Michel de Certeau, *La culture au pluriel*.

7 Vgl. Marian Füssel, Tote Orte und gelebte Räume. Zur Raumtheorie von Michel de Certeau S J.

lebhaftigkeit (Certeau spricht von wimmelnder Wirklichkeit), die sich nicht nur der Kontrolle von sozialen und kulturellen Systemen entzieht, sondern auch den herrschenden sozialen Theorien – sie sind aus der Sicht Certeaus nichts anderes als eine Variante des kontrollierenden technokratischen Systems moderner Wissenschaft und Rationalität.⁸

Insofern der Fokus der von Certeau postulierten Wissenschaft der alltäglichen Praktiken auf dem anonymen Konsumenten liegt, muss sie ein Narrativ entwickeln, in dem zwei entgegengesetzte Richtungen zur Sprache kommen – die jedoch nicht in symmetrischer Weise entgegengesetzt sind. Denn die subversive Kreativität des Konsumenten, mit der er nicht dem von Ingenieuren geplanten Weg folgt und die stabilen Systeme destabilisiert, hängt selbst auch wiederum von diesen Systemen ab. Das ist auch der Grund, weshalb die Kreativität der *ordinary people* eine andere ist als die Kreativität, die in der Moderne kultiviert wurde. Wichtig für Certeau ist die Tatsache, dass die Konsumenten nicht mehr ohne weiteres Objekte von Machtsystemen sind. Für ihn existiert kein einziges System (oder kein Diskurs), wie mächtig und beherrschend es auch sein mag, das nicht doch Risse und Öffnungen hätte. Es gibt kein System, das in der Lage wäre, das Ganze der lebhaften Wirklichkeit abzudecken, und es liegt an den Öffnungen und Rissen, den blinden Ecken, dass es Konsumenten möglich ist, um auf komplett unerwartete Weise zu reagieren und zu handeln. Die herrschenden Sozialtheorien haben kein Auge für die Tatsache, dass die Konsumenten ihren Weg in einem Supermarkt suchen können und auf eigene Weise mit der von Managern programmierten Ordnung umgehen. Die Autonomie ist nicht absolut und bleibt abhängig von den Strukturen, in denen sich der Konsument bewegt. Aber keine einzige Struktur kann vermeiden, dass der Konsument sich auf seine/ihre Weise zu dieser Struktur verhalten kann. Der Verbraucher kann sogar, wenn auch dieses Verhältnis selber wieder geregelt wird, sich doch auch wiederum auf seine/ihre Weise zu dieser Regelung verhalten. Dieser Spielraum ist irreduzibel gegeben mit jeder Struktur, wie anspruchsvoll sie auch immer sein mag. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Sensibilität Certeaus für dieses Verhältnis mit seiner tiefen Vertrautheit mit religiösen und spirituellen Traditionen zu tun hat. Als Jesuit weiß Certeau sehr gut, dass auch die Gehorsamkeit eines Ordensmitglieds gegenüber dem Provinzial nur auf die Weise *dieses* Jesuiten erfolgen kann. Sogar wenn man bereit ist, Gehorsamkeit radikal und bedingungslos anzustreben, kann der individuelle Jesuit es nicht vermeiden, dass er selber nicht anders als auf seine eigene Weise gehorsam sein *kann*, sein eigenes Gehorsam-Sein muss sich finden in und verbinden mit der Weise, in der er selbst existiert und lebt. Er muss die Gehorsamkeit neu erfinden. Es ist keine Struktur denkbar – wie geschlossen auch immer – die nicht diese Grenze hätte.

8 Vgl. Inigo Bocken und Eveline van Buijtenen, *Weerbarstige spiritualiteit. Inleiding in het denken van Michel de Certeau*, S. 45.

Der Provinzial kann zwar Gehorsamkeit verlangen, aber er kann nicht außerdem die eigene Weise von Gehorsamkeit bestimmen, denn selbst, wenn er es täte, müsste der gehorsame Jesuit auch damit wieder auf seine Weise umgehen.⁹ Das soll übrigens kein Plädoyer für jesuitische Gehorsamkeit sein – obschon diese Lebensform nicht wenige, auch irdische, Vorteile birgt – es geht hier darum, zu begreifen, an welche Motive Certeau denkt, wenn er kapitelweise die kreativen Spielräume des Konsumenten, des *homme ordinaire*, verherrlicht – warum er entgegen den Theorien seiner Zeit von der Unableitbarkeit dieser Kreativität, die sich dem Standpunkt ‚von oben‘ entzieht, überzeugt ist.

Diese Überzeugung hat weitreichende Folgen für die Weise, in der Certeau über den *Ort* der Theorie nachdenkt. Gerade weil er die Unableitbarkeit dieser Schlupfwinkel und Schleichwege denken will, kann die Theorie nicht mehr arglos modern ‚von oben‘ die praktische Wirklichkeit betrachten.¹⁰ Aufgabe der Theorie ist es vielmehr, die verborgene Kreativität aufzudecken und das Auge zu schulen für die Spielräume, in denen mehr Möglichkeiten liegen, als von oben her sichtbar wird.

Certeau versucht mit seiner Theorie der Alltäglichkeit der Perspektive der Konsumenten – der *hommes ordinaire* – Rechnung zu tragen, wenn es auch nicht beabsichtigt sein kann, die Gesetze und Prozeduren dieser Freiräume zu beschreiben. Im Gegenteil, denn dies würde bedeuten, dass auch diese ‚*marge*‘ selbst wieder von der technokratischen, beherrschenden Vernunft erobert werden würde. Diese marginalen Freiräume haben letztendlich etwas Unendliches – es gibt für den Konsumenten eine unendliche Zahl von Möglichkeiten mit den Prozeduren und Gesetze umzugehen. In diesem Sinne ist der *homme ordinaire* ein Punkt des Widerstandes, an dem die Regeln und Prozeduren, die Pläne und Programme auf Grenzen stoßen – das Auftreten des Konsumenten ist sozusagen eine Unterbrechung („rupture“) der Systemlogik und der von den Ingenieuren am Reißbrett entworfenen Programme. Der Konsument hat dabei keine andere Wahl als kreativ zu sein, indem er vor dieser Unterbrechung steht – vor der Frage, wie es sich dann zu den bestimmten Diskursregeln verhalten soll. Und gerade das ist es, was die Theorie der Alltäglichkeit zeigen will: Sie beschreibt Diskurse, Programme und Kontrollsysteme, doch zugleich skizziert sie, wie die möglichen Verhaltensweisen der Konsumenten wie ein Kontrapunkt in den Bereich der Systeme eindringen, wie sie Schatten bewirken und Risse, tote Winkel und *blind spots*. Dennoch ist es nicht so, dass es bei Certeau zuerst diese Freiräume gäbe, die daraufhin von kreativen Konsumenten genützt werden würden – vielmehr ist das

---

9 Vgl. Bocken, van Buijtenen, S. 86.

10 Vgl. Koenraad Geldof und Rudi Laermans (Hgg.), *Sluipwegen van het denken. Over Michel de Certeau*, S. 1-5.

Umgekehrte der Fall. Es gibt Freiräume, weil es Konsumenten gibt, die – oft und sogar meistens ohne revolutionäre Intention – kreativ mit den Regeln umgehen. Für Certeau ist es klar: Je mehr die technokratische, planende Vernunft versucht, die Kluft zwischen Regeln und Anwendung(en) zu schließen, desto grösser werden die Freiräume mit ihren unendlichen Möglichkeiten. Diese These erinnert an den Performance-Philosophen Bazon Brock, der darauf hinweist, dass der Versuch, Probleme zu lösen, die Probleme nur vergrößert; deshalb soll man, Bazon Brock zufolge, vielmehr Arbeit an unlösbaren Problemen leisten. Das ist ein Gedanke, der mit dem von Certeau sehr verwandt ist.¹¹

Nun ist die Frage, wie soll diese Wissenschaft, diese Disziplin der Alltäglichkeit, dies leisten? Wie ist sie in der Lage, die herrschenden Diskurse *und* die unendliche Unterbrechung zusammen zu denken, ohne ein neues geschlossenes System zu denken? Und wo genau ist der Ort der Theorie in diesem Wechselspiel zwischen technokratischem System bzw. Regelsystem und kreativem Konsumenten? Und ferner: Wie kann Certeau behaupten, dass der Konsument überhaupt kreativ sei? Ist es nicht unsere Erfahrung, dass die meisten Konsumenten einfach machen, was die Mode vorschreibt? Und hat Foucault nicht Recht, wenn er das freie Subjekt für tot erklärt hat, indem wir nur noch Objekte innerhalb von überkomplexen Systemen sind, nur noch ab und zu ausgerüstet mit der Illusion, dass wir etwas Eigenes haben und denken?

Zuerst zur Frage, wie Certeau zufolge die Theorie der Alltäglichkeit in der Lage ist, die *creative rupture*, die Unterbrechung, zu beschreiben. Es ist klar, dass Certeau sich der Unmöglichkeit bewusst ist, eine Theorie zu entwerfen, die oberhalb aller Diskurse steht, und so den Widerstand des Konsumenten zu beschreiben. Und gerade hier tritt wieder die Metapher des Reisens, der Bewegung von einem Standpunkt zu einem anderen, in den Vordergrund. Der Theoretiker ist ein Reisender. So hat Certeau auch sich und seine Arbeit in seinem *L'Étranger ou l'union dans la différence* gekennzeichnet.¹² Und als Reisender scheint der Theoretiker Certeau sich auch in seinem *L'invention du quotidien* zu verhalten. Dort ist er aber nicht bloß Reisender – mehr noch ist er ein Reiseführer. Er zeigt dem Leser ein Gebiet, in dem er selbst nicht zuhause ist, das ihm aber trotzdem vertraut ist. Der Reiseführer zeigt seinen Mitreisenden einen bestimmten Weg (*une trajectoire*), der ganz prägnant die inneren Zusammenhänge der Viertel und Straßen erkennen lässt, manchmal besteigt er einen Aussichtsturm und dann führt er ihn in ein typisches Viertel, in dem noch alte Traditionen zuhause sind. Der Reiseführer ist selbst Reisender, er steht nicht außerhalb des Geschehens, sondern er geht selbst den Weg, kennt sich aus, aber kennt nicht alle

11 Vgl. Bazon Brock, *Ein optimistischer Blick auf den Pessimismus*, S. 20 und passim.

12 Vgl. Michel de Certeau, *L'étranger ou l'union dans la différence*, S. 21.

Tiefen und unbekanntes Ecken. Er weiß wohl, dass es sie gibt und manchmal kann er seinen Mitreisenden doch einen interessanten Einblick gewähren. Der Reiseführer hat teil am Geschehen, doch anders als die Einwohner: er bleibt ein Fremder in dem Gebiet, jedoch ein Fremder, der sich auskennt (der manchmal einen Bekannten trifft, wie das in *La fable mystique* der Fall ist, und der manchmal auch wiedererkannt wird). Reiseführer, das heißt eine Position zwischen der Perspektive von oben – den strategischen, kontrollierenden Instanzen – und der des *homme ordinaire*, des Konsumenten, eine Position der taktischen Bewegungen, der Schleichwege und der von oben unsichtbaren Ecken.

In *L'invention du quotidien* zeigt Michel de Certeau sich voll und ganz als Reiseführer. Vor allem ist das der Fall im berühmten und oft zitierten Kapitel über Certeaus Spaziergang durch New York.¹³ Die Tatsache, dass dieser Spaziergang vor einem symbolträchtigen Standort anfang, hatte sogar der sensible Certeau im Jahre 1980 nicht ahnen können: Es handelt sich um das 110. Stockwerk des World Trade Center in New York, für Certeau das Symbol schlechthin für den Standort der neuzeitlichen Rationalität. Nirgendwo anders in der Welt wird die panoptische Perspektive so explizit verwirklicht wie hier. Denn von hier aus sieht Certeau das geometrische Muster des Stadtplans, wie es von modernen Stadtplanern und Ingenieuren auf einem Schreibtisch geplant worden ist – genau wie das Paris von Hausmann, der die kurvigen und organisch gewachsen Gassen des mittelalterlichen Paris den geraden und geometrisch geordneten modernen Boulevards der Stadt geopfert hat. Diese geometrischen Strukturen organisieren den Raum, zeigen Verbindungen und bestimmen Funktionen ganzer Stadtteile, deren Bewohner letztendlich miteingeplante Objekte sind.

Es gibt jedoch auch eine andere Perspektive als die des 110. Stockwerks des WTC. Denn Certeau beschreibt in einer fast lyrischen Atmosphäre, wie er mit dem Aufzug hinabfährt und seinen Spaziergang durch die Straßen fortsetzt. Er zeigt dem Leser die unendliche Vielfalt des alltäglichen Lebens in den Straßen, eine Vielfalt, die sich dem Blick von oben entzieht. Der Leser sieht, Certeau folgend, wie die Bewohner ihre eigenen unerwarteten Querwege gestalten, wie neue, nicht aus der Vogelperspektive geplante Praktiken und Gewohnheiten entstanden sind, Bezüge, die nur im repetitiven Tun gewachsen sind. Certeau beschreibt die Spaziergänge der Bewohner, die Abkürzungen nehmen, oder Ampeln meiden. Innerhalb des von oben geplanten Rahmens schaffen die Bewohner ihre eigenen Wege und Lebensmuster, sie sind in der Lage tote Winkel und *blind spots* zu benützen und gestalten so eine Stadt, die anders ist als die von den Ingenieure programmierte.

---

13 Vgl. Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, Tome 1, S. 82 und weiter.

So, d.h. als Reiseführer, der sich durch die Stadt bewegt und Grenzen überschreitet, ist der Theoretiker in der Lage, die beiden Perspektive zu zeigen, er weist auf die Orte hin, an denen sie sich treffen oder gerade auseinandergehen, er zeigt, was von einer Seite unsichtbar ist.

Es sind gerade diese Orte, die Risse innerhalb von geschlossenen Systemen aufzeigen, die eine unendlich Zahl von Möglichkeiten von Verhaltensweisen aufzeigen, mit denen der Konsument sich innerhalb der geometrischen Figuren bewegen kann und wo er mit seiner partiellen Unsichtbarkeit spielen kann.

Der reisende, Grenzen überschreitende Theoretiker weiß um den Standpunkt von oben – den *view from nowhere* – doch er befindet sich nicht dort – er reist durch die Räume, in denen die *hommes ordinaires* sich auf immer unerwartete Weise zu den Strukturen verhalten, in denen sie leben. So lernt und lehrt der Theoretiker zu sehen, was fremd für ihn ist, er entdeckt andere und unerwartete Perspektiven, die er niemals selbst einnehmen kann und die sich teilweise auch seinem Blick entziehen. Letztendlich muss der Leser die Reise selbst machen – auch das gehört zum Bild des Theoretikers als Reiseführer.

3 Mystik

Es bleibt jetzt noch die Frage nach der widerspenstigen Kreativität des Konsumenten. Woher nimmt Certeau diesen Gedanken und warum unterscheidet er sich so ausdrücklich von seinem Landsmann Michel Foucault und seiner Analyse der Macht? Wieso ist er sich so sicher, dass es immer diese Kreativität des *homme ordinaire* ist? Ein Schlüssel zur Beantwortung dieser Fragen liegt in der Beschäftigung Certeaus mit der Geschichte der frühneuzeitlichen Mystik. Bekanntlich hat Certeau sich oft – und bis zu seinem Lebensende – als Reisender in dem vielfältigen Land der Mystik des 16. und 17. Jahrhunderts aufgehalten. Dabei soll nicht vergessen werden, dass *Mystik* – als Substantiv verstanden – für Certeau ein typisch neuzeitliches Phänomen ist. Die Mystiker sind gerade diejenigen, die über den Verlust trauern, über die Abwesenheit Gottes, von der die neuzeitliche Kultur so geprägt ist.¹⁴

So bekommt er ein Auge für das, was ihm fremd ist, er entdeckt, dass es andere Perspektiven und Standpunkte gibt, die er selbst niemals einnehmen kann und die sich teilweise seinem Blickfeld entziehen. Aber er kann seinen Blick für die vielen Weisen üben, in denen Menschen mit den dominanten Diskursen umgehen, die nach Peripherien und toten Ecken suchen oder das manchmal gerade nicht tun.

---

14 Vgl. Michel de Certeau, *La fable mystique. XVIème et XVIIème siècle, Tome I*, S. 12-20, passim.

Die Trauer und die Melancholie der Mystiker bilden eine neue Disziplin, ein neues Sprechen am Rande der herrschenden gesellschaftlichen Diskurse. Aufgrund der Trauer und der Melancholie, die von den Mystikern in ihrer paradoxen Sprache kultiviert wird, bewegen sie sich auf der Grenze der technokratischen Diskurse, die, wie Certeau es formuliert, von der *écriture*, der geschriebenen Sprache, also der kontrollierenden technokratischen Vernunft gekennzeichnet sind. Von Teresa von Avila bis Jean de Saint-Samson, von Jean-Joseph Surin bis Jean De Labadie, sagen alle aus, dass Gott in seiner Schöpfung schweigt, und bringen die *écriture* mittels Paradoxa und Oxymora bis an die Grenze ihrer Vermögen – so machen Trauer und Leere in der Mitte der neuzeitlichen Diskurse eine Erinnerung präsent – und gerade das ist es, was Mystiker tun – mittels Sprache oder im Handeln die Risse und Öffnungen, die Schatten und toten Winkel präsent zu machen.

Es gibt in diesem Rahmen eine besondere Figur, die von Certeau angeführt wird. Am intensivsten tritt sie in der Beschreibung von Jean-Joseph Surin hervor, einem gelehrten Jesuiten und Theologen, dem in der Kutsche nach Rouen ein junger ungebildeter Hirte begegnet, der ihm die tiefsten Geheimnisse offenbart. Was diese Geheimnisse genau beinhalten, wird im Schreiben von Surin nicht erläutert, wichtiger ist es jedoch, dass es eine solche Figur gibt.¹⁵ Der Brief von Surin, in dem diese Begegnung beschrieben wird, erreicht ein sehr großes Publikum, er wird kopiert und variiert. Die Figur scheint an etwas zu appellieren, was vielen bekannt ist. Certeau zeigt sehr schön, wie dieser einfache Hirtenknabe in der Tradition des *idiota* steht, den man bei Cusanus und – Certeau zufolge – auch bei Tauler findet, in einer Tradition, die Certeau weiter verfolgt bis zu den Kannibalen von Montaigne. Die Tradition geht sogar noch weiter zurück, bis zu Jan van Ruusbroec, dem großen flämischen Mystiker aus der Tradition der *devotio moderna* – denn der von Ruusbroec beschriebene *ghemeyne mensch* weist auf die höchste Phase des mystischen Lebens hin. Es geht dort um die Vereinigung von *contemplatio* und *actio*, um den Moment, in dem der mystische Mensch nicht mehr nur die Einigung mit Gott genießt, sondern in die Welt zurückkehrt und im alltäglichen Leben handelt. Diese Tradition steht also im Hintergrund von *L'invention du quotidien* und seines ‚homme ordinaire‘, der an einer anderen Stelle im Text auch *homme commun*, mittelniederländisch also *ghemeyne mensch*, genannt wird.

Diese Gestalt – der *idiota*, *ghemeyne mensch* (Ruusbroec), Hirtenknabe, Kannibale – scheint ein ständiger Wegbegleiter des Theoretikers Michel de Certeau zu sein, der durch das große Land der neuzeitlichen Mystik reist. Auf dieser Reise folgt er Jean-Joseph Surin auf dem Weg nach Rouen, er folgt Jean de Labadie auf dem Fuß, also Labadies Reise von Ort zu Ort, wenn er vom Jesuiten zum Priester, vom Priester zum Jansenisten, vom Jansenisten zum Calvinisten, und endlich vom Calvinisten zum

15 Vgl. *La fable mystique*, Tome I, S. 280–306.

Labadisten wird und dergestalt von einigen treuen Anhängern in einem Garten in Altona begraben wird.¹⁶ Und immer wieder betont Certeau, dass er ihn verfolgt, ihn letztendlich doch gehen lassen muss. Nur noch die Spuren im Sand sind da, wie einst bei Empedokles. Er verfolgt Labadies Weg, doch kann er am Ende nicht mit einem solchen Tempo mithalten, er lässt ihn gehen.¹⁷

Anders ist es mit Cusanus. Der Text über Cusanus ist der wichtigste Text des zweiten Bandes von *La fable mystique*, der erst im Jahre 2013, 27 Jahre nach Certeaus frühem Tod, erschienen ist. Teile des Cusanus-Textes waren schon in verschiedenen Sprachen erschienen, doch gerade die Teile, die das Reisen des Cusanus betreffen, sind erst jüngst zugänglich geworden. Denn Certeau setzt in diesem Text alle ihm verfügbaren theoretischen Instrumente ein, um die rastlosen Reisen des Cusanus zu verfolgen. Nur ab und zu verliert Certeau ihn aus dem Auge, z.B. wenn der Kardinal und hilflose Bischof Cusanus sich, um sein Leben fürchtend, in den Alpen versteckt. Ganz nah ist Certeau Cusanus jedoch, wenn er die Inszenierung von *De visione Dei* beschreibt und deren Dynamik von innen heraus nachzuvollziehen versucht. Denn das Wechselspiel der Perspektiven, das Certeau bei Cusanus findet, die ständigen Unterbrechungen des Sehens, die unerwarteten Perspektivwechsel – das alles entspricht voll und ganz der Art und Weise, wie die Perspektive von oben und die von unten in *L'invention du quotidien* miteinander ringen.

4 Schlussbetrachtung

So betrachtet hat die Theorie, Certeau zufolge, kein festen Ort. Sie reist herum, schaut herum, schaut nach oben oder nach unten. Sie hilft dem Reisenden besser zu sehen, erblickt unerwartete Perspektiven und sie muss ständig ihre Position suchen. Gerade deshalb ist sie eine Theorie in der Mitte des alltäglichen Lebens, eine Theorie die im Vertrauten das Fremde sucht und im Fremden das Vertraute.

So ist Theorie, nach Michel de Certeau, in der Moderne selbst ständig auf der Suche nach einem Ort, überschreitet Grenzen. Sie hat seit dem späten Mittelalter ihren festen Ort verloren und diese historische Erfahrung ist es, die die Theorie in einer Zeit prägt, in der Grenzen ständig hinterfragt werden. Diese sind manchmal durchlässig, manchmal auch artifiziell gesetzt und fortifiziert, genau wie auch in der konkreten Gesellschaft. Die Kulturtheorie von Michel de Certeau eröffnet den Blick für solche Erfahrungen und versucht sie als ursprüngliche Erfahrungen unserer Zeit vor dem Hintergrund der Geschichte zu deuten.

---

16 *La fable mystique*, Tome I, S. 384 und weiter.

17 Vgl. Graham Ward, Michel de Certeau's Spiritual Spaces.

Literatur

- Bocken, I., van Buijtenen, E., *Weerbarstige spiritualiteit. Inleiding in het denken van Michel de Certeau*, Heeswijk 2016.
- Brock, B., *Ein optimistischer Blick auf den Pessimismus*, Klagenfurt 2012.
- Buchanan, I., *Michel de Certeau – Cultural Theorist*, London 2000.
- Certeau, M. de, *L'invention du quotidien. Tome 1: Arts de faire*, Paris 1980.
- Certeau, M. de, *La culture au pluriel*, Paris 1980.
- Certeau, M. de, *La fable mystique. XVIème et XVIIème siècle*, Paris 1984.
- Certeau, M. de, *L'étranger ou l'union dans la différence*, Paris 1991 (erste Edition 1969).
- Füssel, M., Tote Orte und gelebte Räume. Zur Raumtheorie von Michel de Certeau S J, in: *Historical Social Research* 38, 2013, S. 22–39.
- Geldof, K., Laermans, R. (Hgg.), *Sluipwegen van het denken. Over Michel de Certeau*, Nijmegen 1996, S. 1–5.
- Nagel, T., *The View from Nowhere*, Oxford 1989.
- Ward, G., Michel de Certeau's Spiritual Spaces. *South-Atlantic Quarterly* 100/2, 2001, S. 501–517.

Inigo Bocken

Nomadsko popotovanje teorije: teorija vsakdanjosti Michela de Certeauja in mistika zgodnjega novega veka

Ključne besede: vsakdanjost, družbena kritika, središče in rob, nomadska mistika, teorija

Izkušnja migracije je za Michela de Certeauja (1925–1986) temelj njegove *teorije vsakdanjosti*, ki velja za kritiko novoveške tehnokratske racionalnosti in dominantnih socioloških družbenih modelov ob koncu 20. stoletja in ki je bila tudi mišljena kot taka. Michel de Certeau v zgodovinskih študijah o mistiki zgodnjega novega veka opisuje, kako so mistiki kot moderni nomadi popotovali po Evropi, pri tem pa so popotovanje razumeli kot način, da se izmaknejo vladajočim diskurzom moči. Popotovanje mistikov preko meja je tako rekoč paradigmatično za teorijo družbe s perspektive družbenega obrobja in odpira prostor »drugemu«. Poglobljeno študijo o mistikih iz 16. in 17. stoletja lahko razumemo kot ozadje, pred katerim Certeau razvija *teorijo vsakdanjosti* – pri tem gre za knjigo *L'invention du quotidien*, ki je močno zaznamovala zlasti novejšo kulturološke študije v ZDA. Prispevek razvija in utemeljuje tezo, da ta teorija popotovanje mistikov predpostavlja kot paradigmo. »Navadni« človek je izhodišče tega novega teoretskega modela. Iz tega sledi, da se mora vsakršno kulturološko raziskovanje soočiti z dejstvom, da teorija nima določenega in trdnega mesta. Teorija sama dandanes postaja nomadska. Tako se odpirajo možnosti, da izkušnje migracij danes razvijamo naprej.

Inigo Bocken

Nomadic Theory – Michel de Certeau's Theory of Everyday Life and Early Modern Mysticism

Keywords: everyday life, social criticism, centre and margin, nomadic mysticism, theory

The experience of migration is in the view of Michel de Certeau (1925–1986) the basis of his theory of everyday life. This theory can be understood as the foundation of a critique on modern 'technical' rationality, which is so dominant since Early Modernity. This experience is meant to be the foundation of a critique on all forms of social sciences at the end of the 20th Century – until today. In his historical studies on mysticism in Early Modernity Michel de Certeau describes the figure of the *mystique* as a modern nomad, travelling throughout Europe. This nomadic travelling however is at the same time a metaphorical figure for the *mystique's* way of escaping and criticizing the dominant discourses of technocratic power. The travelling of the *mystique* offers so to say a paradigm for a social theory from the perspective of society's margins, opening space for the 'other' (in various meanings). As such Certeau's extensive studies on mysticism in the 16th and 17th Century can be understood as the horizon for his *theory of everyday life* in his book *L'invention du quotidien* (translated in English as *Everyday Life Practices*). This book was quite influential in the United States mainly for the newer *cultural studies*. In this contribution I argue for the thesis that the travelling of the early modern *mystique* is presupposed in the theory of everyday life as a kind of paradigm. The 'common man' is, in this book, the starting point for a new theoretical model for cultural studies. It is a perspective showing that every theory in cultural studies has to deal with the undetermined place of theory. Theory itself became, in the view of Certeau, nomadic. From this point of view the experience of migration in our days can be interpreted in innovative ways.

Patrizia Farinelli

Le sfide di «un universo più fluido» nell'opera di Giorgio Fontana

Parole chiave: immigrazione, legge e giustizia, spazio urbano multietnico, cronotopo, vita liquida, romanzo sociologico.

DOI: 10.4312/ars.10.2.108-120

1 Prospettive

Nelle opere con cui si è profilato all'attenzione della critica internazionale Giorgio Fontana va a rodere quella posizione scettica che è stata dominante negli ultimi decenni e che continua a improntare largamente i nostri anni. Di fronte a una società composta in gran parte da individui arresi, attraversati da un profondo senso d'impotenza sulle sorti del mondo e portati quindi ad accettare una vita di compromessi, questo scrittore fa appello a un soggetto capace di mettersi in gioco fino in fondo, e ciò anche in un tempo privo di certezze.

In più sensi i suoi romanzi *Per legge superiore* (del 2011) e *Morte di un uomo felice* (del 2014) s'incentrano su cambiamenti di prospettiva, ma innanzitutto circa il modo d'intendere la coscienza civile e di praticare la giustizia. Per evidenziarlo si potrebbe iniziare da un episodio finale del primo dei due lavori, che è anche quello su cui ci si soffermerà nel seguito. Il protagonista fa notare alla sua interlocutrice un'iscrizione posta sulla parete posteriore del Palazzo di giustizia a Milano, *Fiat iustitia ne pereat mundus* (Sia fatta giustizia perché non muoia il mondo) e precisa che quella frase è un rimaneggiamento di epoca fascista. In precedenza l'iscrizione prevedeva un *et* al posto del *ne* e quella sostituzione ne mutò in maniera rilevante la semantica. La frase originaria *Fiat iustitia et pereat mundus* (Sia fatta giustizia e il mondo muoia pure) guardava alla giustizia senza esaltarne il fine salvifico, ma accentuando semmai che il perseguirla non lascia spazio a compromessi: la si compie, costi quel che costi.

Una revisione di prospettiva viene vissuta in prima persona anche dal protagonista del romanzo, figura di sostituto procuratore in attesa di un'ultima promozione che appaghi una certa sua ambizione professionale. Dopo essere stato coinvolto da un giovane giornalista socialmente impegnata a riconsiderare un caso giuridico – e a farlo da un'ottica per lui nuova, non più basata sulla mera logica dei fatti cui si era

sempre affidato («[...] soltanto le cause interessano, solo la fisica del male e non l'etica»)¹ –, l'uomo si trova a vivere una fase di ripensamenti. Ne danno atto non solo una flessione della sua metodicità o la nuova distanza con cui ascolta un rampante giurista sostenere a un convegno che «l'etica e l'accertamento non avevano nulla da condividere»,² ma anche il frequente bisogno di ritoccare sul suo computer (fino poi a cancellarlo) un testo autobiografico intitolato *Testamento* dove aveva iniziato a fissare le proprie posizioni etiche e professionali.³ E così, fra titubanze se restare o no fedele ai suoi principi di condotta, questo maturo magistrato, compiaciuto di essere stato sempre un uomo retto, arriva poi al punto di mettere in questione la sua fede in una giustizia esercitata nel rispetto della legge quale ultima salvaguardia dell'ordine («perché l'alternativa è il caos [...]»)⁴ e sembra essere pronto ormai a praticarla esponendosi «in prima persona»⁵ ben sapendo che ciò comporterà sconvolgimenti nella sua vita. Vista dal punto di vista della teoria del personaggio, tale evoluzione avrebbe quasi potuto incontrare (con un ipotetico salto indietro di una settantina d'anni) il favore del Debenedetti di *Personaggi e destino*, critico preoccupato delle sorti del personaggio novecentesco in quanto figura di soggetto incapace a mettersi pienamente in gioco. Solo che nella riflessione debenedettiana la *nekuia*⁶ era un salto in abisso d'altro formato.

Sul faticoso cambiamento d'ottica, maturato nel personaggio di Fontana in un dialogo conflittuale con la giovane giornalista tacciata d'idealismo, ruota l'intera vicenda del romanzo. Quanto a sé, l'uomo si dichiara persona disincantata «[...] il disincanto è l'unica teoria in grado di spiegare gli esseri umani, proprio perché non fornisce consolazioni.»⁷ Se ha un credo, è di tipo laico, come viene specificando in un punto del suo *Testamento*:

Credo che ci sia una luce. Una fiamma che è la Giustizia e che dobbiamo proteggere con le mani dal vento. È un'immagine banale, ma non sono un letterato, e dopotutto ritengo che per queste cose la banalità sia una virtù, un mezzo per andare più lontano[...]. Certo, Giustizia e legge possono differire in maniera significativa, ma in questi tempi bui l'interrogazione sulla prima non può che ridursi al rispetto verso la seconda [...].⁸

---

1 Fontana, 2011, 107.

2 Ivi, 196.

3 Acuto il rilievo che dà a tale motivo, nella sua recensione al romanzo, Giorgio Vasta (2012).

4 Fontana, 2011, 35.

5 Ivi, 228.

6 Debenedetti, 1994, 125.

7 Fontana, 2011, 66.

8 Ivi, 72–73.

L'immagine della fiamma da tenere riparata perché continui ad ardere verrebbe evidentemente al magistrato dalla sua confidenza con l'opera di de La Tour; in più occasioni ripete infatti di essere colpito dall'elemento di fragilità con cui la luce è resa nelle tele del pittore. Quando non sarà più del tutto convinto che la giustizia poggi interamente sulla legge (sfuggendo talvolta la legge alla complessità della realtà), egli inizierà a vedere anche le scene di quei quadri con occhi diversi: della riproduzione di una tela che tiene in ufficio, il *San Giuseppe*, lo colpirà piuttosto la strana confusione fra la parte di dipinto rappresentante la realtà e quella rappresentante il sogno.⁹

La riflessione sul rapporto fra legge e giustizia, sviluppata dunque anche attraverso il ricorso all'ecfrasi, ha nell'opera una portata generale, ma prende avvio da un caso giuridico specifico in cui è coinvolto un immigrato. La storia pretende che l'accusato di una sparatoria, in cui rimane paralizzata una ragazza, sia un giovane muratore tunisino stranamente pronto ad ammettere la sua colpevolezza, sebbene gli indizi raccolti per via informale dalla giornalista *free lancer* lo mostrino innocente. Il sostituto procuratore, cui spetterebbe solo di valutare la correttezza del processo, viene quindi trascinato in un'indagine parallela. E tale motivo, che sulle prime può farci sospettare di avere fra le mani un racconto poliziesco, permette all'autore di veicolare il discorso su una problematica sociale e di lì su questioni etiche e identitarie. Il testo apre così delle considerazioni sulla società europea alle prese con un'immigrazione massiccia che sta trasformando l'identità degli spazi metropolitani, dei codici di vita e delle forme di convivenza. L'attenzione di Fontana si concentra nella fattispecie sui cambiamenti di Milano. Sulle stesse questioni verteva già un precedente lavoro dello scrittore, *Babele 56*, diverso tuttavia per genere e accostabile semmai all'inchiesta documentaria o meglio a quella scrittura ibrida che, partendo da documenti autentici, non si vieta un'elaborazione letteraria.

Nella narrativa italiana dell'ultimo ventennio tra gli esempi maggiormente comparabili a *Per legge superiore* viene in mente *Sostiene Pereira* di Tabucchi.¹⁰ Quell'opera si reggeva in verità su un'altra poetica ed era costruita con differenti strategie narrative, ma *Per legge superiore* mostra degli elementi analoghi tanto nella trama (il combattuto abbandono di certe posizioni da parte del protagonista fino a un atto di coscienza civile conseguente al nuovo orientamento), quanto in precisi motivi. Anche qui è una persona giovane a lanciare l'impulso a un uomo maturo a rivedere convinzioni consolidate e anche qui il protagonista, in una fase di dubbi, sente la necessità di cercare consiglio diretto o mentale in chi rappresenta per lui un'autorità morale (un vecchio professore di diritto e uno stimato collega morto assassinato). Invece dal punto di vista poetologico la posizione di Fontana potrebbe

9 Cfr. *ivi*, 240.

10 Tabucchi, 1994.

essere accostata semmai a quella di narratori contemporanei che, come rilevato dal comparatista Emiliano Ilardi, non sono più concentrati ad attivare l'attenzione del lettore sui processi narrativi, ma la convogliano su problematiche dell'attualità e recuperano così il romanzo sociologico ponendo appunto «come fonte delle loro narrazioni il conflitto tra le differenti concezioni e percezioni del mondo oggi presenti.»¹¹ Per quanto il tipo di conflitto e di personaggi osservabili nella narrativa esaminata da Ilardi, incentrata sui fenomeni della paranoia e della devianza, siano ben diversi da quelli proposti da Fontana, potremmo considerare anche il suo testo come un romanzo sociologico a patto che tale proposta non sia troppo delimitante; *Per legge superiore* si lascia infatti considerare anche come un'opera di carattere morale e di riflessione sull'identità. Per quanto concerne la forma, il testo propone una scrittura all'insegna della chiarezza e ha come sua peculiarità un ampio uso dell'immagine significativa. Non presenta soluzioni complesse né a livello di struttura e nemmeno di scelte discorsive e linguistiche. Vi possono anzi risultare perfino ripetitive le formule prescelte per rendere il contesto spaziale ed emozionale in cui ha luogo un'azione o una situazione (con l'immane richiamo a esperienze sensitive di luce, suono, odore). La conduzione del racconto è affidata a un narratore onnisciente in terza persona: fuori dai dialoghi e dalle immaginarie dichiarazioni autobiografiche è tale voce a restituire i dubbi e le incertezze del protagonista senza che v'intervengano soluzioni retorico-discorsive di altro tipo, come vuoti di parola o contraddizioni. E ciò solo per specificare che il disorientamento del protagonista non diventa mai, in questo caso, anche quello del lettore. Altro preme evidentemente all'autore: non sottolineare i limiti o l'inaffidabilità della lingua, ma semmai valorizzarne l'uso comunicativo. Per riprendere la tesi sopra avanzata circa la presenza di cambiamenti di prospettive, si potrebbe dunque aggiungere che le scelte di scrittura abbracciate da un narratore della più recente generazione, come Fontana, marcano anche un rovesciamento di prospettive poetologiche rispetto alla generazione postmodernista dei suoi 'padri'.

2 Spazi

L'ipotesi da cui muove questa lettura riprende la riflessione bachtiniana sullo spazio narrativo integrandovi anche alcune tesi difese da Bertrand Westphal, diffusore dell'approccio geocritico. Si postula che il discorso condotto nel romanzo si organizzi in maniera decisiva attraverso i suoi cronotopi, ma si riconosce contemporaneamente che lo spazio, nei termini in cui se ne parla nel romanzo, è un'entità esposta al

11 Ilardi, 2005, 28. Ilardi avanza delle considerazioni pertinenti sulle svolte narrative in atto negli anni di svolta del secolo; ci pare tuttavia eccessivamente netta la distinzione da lui rilevata tra metaromanzo postmodernista e nuovo romanzo sociologico. Come se la narrativa che veicola l'attenzione del lettore sui processi narrativi si vietasse necessariamente uno sguardo sui conflitti sociali.

cambiamento, pluristratificata e costruita anche attraverso la percezione che ne hanno i personaggi.¹²

Sono due luoghi urbani a costituire l'asse attorno ai quali si configura il sistema di relazioni testuali. Il primo è uno spazio chiuso, il Palazzo di giustizia di Milano; il secondo uno spazio aperto, una strada nella zona periferica della città. Costruzione imponente e austera, rivestita da lastre di marmo, il Palazzo di giustizia, si rivela a un esame ravvicinato in uno stato tutt'altro che solido: sembra non aver retto un massiccio ampliamento ai piani superiori e sta cedendo. Come un leitmotiv, la sua immagine torna costantemente nelle pagine del romanzo attraverso lo sguardo del protagonista che continua a restare colpito da come l'edificio mostri i segni del tempo e la sua fragilità:

Da lontano sembravano solo imperfezioni o macchie naturali delle lastre: e invece erano chiodi, grossi chiodi a espansione in metallo: un modo per tenere saldo il marmo, visto che la malta originale stava per cedere e l'intero edificio era a rischio.

Quegli oggetti avevano qualcosa di morale, naturalmente. Il luogo della Giustizia piegato alle leggi più alte della materia [...].¹³

Anche il movimento delle persone al suo interno non appare ben regolato: «faceva parte della logica del Palazzo: una zona dove le regole erano incerte, *l'opposto di ciò che doveva essere*: chiodi e crepe, come sempre.»¹⁴ Quello spazio viene dunque ripetutamente collegato ai concetti di fissità e corrosione. S'insiste sugli intonaci che cadono, sulle macchie di umidità, sull'odore di chiuso che vi emana. Guardando il Palazzo dal retro, il protagonista osserva che «sembrava un galeone incagliato»¹⁵ e ancora, dall'interno, constata che: «[...] sulle scale l'odore di sigaretta e stantio si era fatto quasi insopportabile. Tutto sembrava ancora più statico [...].»¹⁶ Il Palazzo, per la stessa ridondanza che riceve nel testo (è menzionato già nell'incipit) nonché per il modo in cui si collega agli altri elementi testuali, parla oltre la lettera. Come lo stesso protagonista suggerisce, lo si può prendere a significante di un sistema giuridico divenuto elefantico e vulnerabile, ma anche (in forma di sineddoche) per quel cuore

---

12 Westphal, 2004, 82. Tale studio, come pure quello più ampio uscito per le Édition de Minuit (Westphal, 2007) accoglie in maniera sincretica teorie filosofiche e letterarie d'indirizzo semiotico, accomunate dal rifiuto (centrale nel postmoderno) di un logos basato sui principi di uniformità e staticità e in particolare dalla necessità di considerare anche lo spazio in termini di eterogeneità e fluidità. Il discorso sviluppatovi non distingue sufficientemente l'ambito letterario da quello sociologico e politico, ma ciò s'inscrive con tutta evidenza nel voluto approccio interdisciplinare.

13 Fontana, 2011, 13.

14 Ivi, 31, corsivo di chi scrive.

15 Ivi, 23.

16 Ivi, 30.

regolamentato della città che, da «galeone incagliato», non arriva sempre a trovare un legame con le isole periferiche, o ancora per un'istituzione (politica o sociale) consolidata, ma impreparata a reagire ai mutamenti. Non da ultimo si lascia assumere come figura di una forma mentale.

Il giorno in cui lei gli scrisse, Doni pensò che il Palazzo aveva subito quel destino perché rifiutava lo spazio circostante. Lo combatteva, incapace di appartenere a quella come a qualsiasi altra zona della città. [...]

Era qualcosa che aveva a che fare con l'esilio.¹⁷

L'altro luogo che organizza gli elementi testuali in sistema, funzionando in collegamento con lo spazio del Palazzo, è via Padova. Si tratta di una lunga strada della zona nord, popolata da immigrati di tante nazionalità. In quell'area, «in un'altra Milano»,¹⁸ dove non era ancora mai stato, il magistrato Doni si sente fuori luogo. E però a metterlo a disagio non è tanto il senso di estraneità, quanto la povertà. Anzi a un certo punto ammette che l'edificio dalla «facciata sfatta»,¹⁹ dove abita la sorella dell'accusato, gli ricorda la propria infanzia, solo che ora nel cortile ci sono dei bambini dalla pelle scura. Fra costruzioni che vanno alla deriva coglie comunque della dignità.²⁰ In un bar di fortuna, con arredi invecchiati da anni '70, avverte perfino un'atmosfera confortevole. Ma soprattutto in via Padova resta colpito da qualcosa di sensitivo, dall'assenza dell'omologo, da una presenza di voci, colori, odori. Come se la vita pulsasse in altro modo rispetto alla Milano che conosceva.²¹

E poi quell'odore. Ecco il particolare che gli era sfuggito. Milano non era una città da attraversare con i sensi, lo scenario naturale di una passeggiata: [...] Milano era insapore, inodore – era un luogo fatto di negazioni. Per quello la amava, in fondo: perché era qualsiasi cosa e niente insieme. Eppure via Padova sfuggiva a quel teorema.²²

Se la descrizione di via Padova e dei suoi dintorni cede in qualche passo al tipico fascino dell'esotico, quel quadro trova un contrappeso nella menzione di alcuni lati ben meno solari del luogo: il degrado edile, appunto, ma anche alcune situazioni conflittuali fra i gruppi che vi abitano, nonché lo spaccio di droga. E ciò nel senso di fondo del discorso affrontato, orientato a dare voce alla complessa identità di luoghi.

---

17 Ivi, 13–14

18 Ivi, 95.

19 Ivi, 85.

20 Cfr. ivi, 97.

21 Il motivo del ritrovato senso della vita nelle periferie ritornerà anche in *Morte di un uomo felice* nella narrazione di un altro periodo della storia italiana.

22 Fontana, 2011, 95.

Gli spazi che fanno da asse al sistema testuale, ben lungi dal restituire solo un'immagine di grandangolo dell'attuale paesaggio urbano di una grande città italiana, nella loro funzione cronotopica entrano in relazione con il tempo e ne visualizzano i modi in cui questo si configura entro l'universo narrato. A scandire il tempo nello spazio cui più strettamente si collega l'agire del protagonista (il Palazzo di giustizia) è il lavoro. Il tempo del lavoro riempie le pause pranzo del magistrato, le soste al caffè; le sue stesse ferie, mentre la carriera gli segna il tempo della vita. Se c'è memoria di un passato nella sua esistenza, così come proiezione di un futuro, queste dimensioni sono entrambe legate alla carriera. Inoltre il tempo scorre nella sua vita (di uomo metodico e privo di ogni forma di eccesso) con un ritmo regolare, da routine. Altro il delinarsi del tempo in via Padova: lì si litiga, si beve, si fuma, e certamente anche si lavora, ma il tempo della vita in quello spazio appare in ogni caso più dilatato: «Due ragazze sedute davanti alla lavanderia fumavano guardando il cielo.»²³ Iniziative commerciali o legate ad attività ricreative sorgono e muoiono in quella strada con un ritmo imprevedibile.

Tramite gli spazi si delinano nel testo anche lo status e l'evoluzione del personaggio. Cedendo via, via a posizioni di maggiore flessibilità il Doni di Fontana scopre infatti un altro senso della vita assieme all'impressione di qualcosa di perso. Nel suo quotidiano lascia entrare lentamente piccole trasgressioni, inizia a compiere percorsi insoliti guardando con maggiore attenzione quanto accade attorno a lui; per la prima volta prova curiosità per i gusti musicali del fratello e ritrova perfino il tempo per un dialogo a distanza con la figlia, ricercatrice emigrata. Nel messaggio che le scrive, le confessa di cominciare a sentire più vicina una tesi da lei sostenuta tempo prima: «[...] che il mondo non funziona in bianco e nero [...] che le particelle possono essere bianche e nere insieme, e che i loro stati non sono determinabili in maniera univoca, o chiara.»²⁴ In termini verbali fin troppo espliciti viene qui fornita una chiave di lettura del romanzo che la stessa resa dei luoghi suggerisce: il Palazzo di giustizia, con la sua fragile imponenza e via Padova, con le sue scene di esistenza precaria, condividono inaspettatamente alcuni tratti e occorre solo cambiare prospettiva per comprenderlo. Nessuno dei due spazi si esaurisce in ciò che mostra a prima vista. Analogamente, e sui vari piani del discorso (sociale, giuridico, assiologico), ogni polarità cui si accenna nel romanzo ne esce sfrangiata (legalità e illegalità, rettitudine e opportunismo, attivismo sociale e sfruttamento).²⁵

---

23 Ivi, 96.

24 Ivi, 147.

25 Cfr. ivi, 138–139.

3 Fluidità

Vedere le cose è anche un fatto di prospettiva. Nel 2008 il Fontana giornalista decide di osservare la sua «città che cambia» a partire da via Padova, la stessa via che ritorna come motivo narrativo tre anni dopo in *Per legge superiore*. Conduce delle interviste a immigrati stranieri che vi vivono o lavorano e le raccoglie in un testo dal titolo *Babele 56*, dove quella strada funge non solo da elemento strutturante il volume, ma anche da scenario per gli incontri. Otto conversazioni, immaginate come altrettante tappe del percorso dell'autobus 56, s'intercalano a nove intermezzi riflessivi di carattere sociologico-esistenziale; questi frammenti, che fungono anche da proemi alle singole conversazioni, nascono dall'osservazione di un dettaglio del luogo o di una situazione e sono espressi per lo più da un 'tu' quale 'io' che si guarda a distanza e che appella contemporaneamente lo stesso lettore. In uno di quegli intermezzi si legge: «È qui che il tuo comodo concetto di città si sgretola e perde forza.»²⁶ È una constatazione analoga a quella che sarebbe stata espressa dal protagonista di *Per legge superiore* a un certo punto della vicenda. In entrambi i lavori è infatti tematizzata la necessità di rivedere orientamenti e concetti che nuove situazioni hanno reso obsoleti. Anche l'identità dei luoghi cambia e non prenderne atto produce solo distanze. Alla città italiana che si conosceva, spiega l'autore introducendo *Babele 56*, è subentrato «un universo più fluido, caotico, arlecchino.»²⁷ L'ultimo termine che appare in questa triade segnala la varietà come elemento sostanziale a tale realtà e sembra lanciare un richiamo anche all'enorme capacità d'improvvisazione nell'arte della sopravvivenza che *volens nolens* è richiesta a chi la abita. Non sarà forse fuori luogo ricordare che lo stesso termine entra in relazione con un concetto di spazio mobile ed eterogeneo, «isotropico»²⁸ nello studio *La géocritique: réel, fiction, espace*; appare più precisamente nel paragrafo intitolato *Passant à l'âme arlequine*.²⁹

Babele 56 propone uno sguardo multiplo (allogeno e endogeno)³⁰ su una periferia urbana multietnica e sulla vita che la anima: quello dell'intervistatore, giovane di nazionalità italiana residente a Milano (ma non del tutto estraneo a quel quartiere), e quello degli intervistati, immigrati stranieri di nuova e vecchia data. I due corpi paralleli del libro – rispettivamente le otto conversazioni e i nove frammenti riflessivi – sono funzionalizzati grosso modo a restituire quelle due direzioni prospettiche

26 Fontana, 2014², 45.

27 Ivi, 10.

28 «L'isotropie est le propre d'un espace object de mouvements, de tensions, qu'aucun ordre supérieur ne vient assujettir à une hiérarchie.» (Westphal, 2007, 65).

29 Per il termine «arlequine» Westphal fa a sua volta riferimento in quel contesto a un passo di *Atlas* di Michel Serres. Cfr. Westphal, 2007, 65, n. 4.

30 Westphal, 2004, 82.

(‘grosso modo’, poiché talvolta in una stessa conversazione le due ottiche sono compresenti). Milca, una ragazza boliviana, ricorda la sua prima occhiata dall’alto su Milano, quando la colpì la squadratura della città: «La prima impressione che ho avuto arrivando a Malpensa è stata: sembra tutto di Lego.»³¹ È una sorta di visione antitetica a quella che il protagonista di *Per legge superiore* proverà andando in via Padova. Un altro giovane intervistato, il tunisino Kais, ancora senza permesso di soggiorno, parla invece degli spazi urbani di fortuna dove bivacca: «Hai la sensazione di essere eternamente in sospenso.»³² «Essere un immigrato significa anche rimappare la città» dirà l’intervistatore in un altro contesto osservando come i luoghi vengano fortemente rifunzionalizzati in situazioni precarie di vita.³³ Nell’inchiesta di Fontana è evidente soprattutto l’intenzione di evitare una prospettiva omogeneizzante. I soggetti di quelle conversazioni, rappresentano un universo sociale variegato non solo per origini etniche, ma anche per età, sesso, formazione culturale, esperienze di vita e di lavoro vissute nel Paese di arrivo. Diversificate appaiono pure le risposte degli intervistati in merito alla loro identità: per un ragazzo tunisino, musicista rap, Milano è ormai la sua città e aggiunge di non sentirsi né arabo, né tunisino, né italiano, ma «appena se stesso»;³⁴ mentre una giovane cinese (già dall’infanzia in Italia) dichiara di sentirsi occidentale e pensa di non poter mai tornare a vivere nel suo Paese; per contro i suoi genitori si sono già-comprati una tomba in Cina.³⁵

L’orchestra di voci che risuona in *Babele 56*, per riandare figuramente a un episodio del libro, richiama la necessità di rivedere (di nuovo nel senso di un cambiamento di prospettiva) il concetto d’identità dei luoghi in una società multietnica e di pensare tale identità come qualcosa di mobile, non nettamente circoscrivibile e soprattutto non fondata solo su ciò che un luogo è stato in un certo momento della sua storia. La riflessione si allarga ovviamente anche al cambiamento della percezione della propria identità in chi li abita, i luoghi divenuti multietnici. Una simile trasformazione comporta una correzione del già saputo. Questo abbandono di posizioni che non tengono più bene non coincide con l’attitudine a eliminare di cui parla Zygmunt Bauman in riferimento alla società contemporanea. Bauman ha sostenuto nei suoi interventi, e qui potremmo ricordare nello specifico *Vita liquida*, che l’identità dell’individuo nella società a cavallo fra ventesimo e ventunesimo secolo (ma i tempi esigono già nuove letture) non si basa sulla conservazione bensì sulla eliminazione. «La vita liquida è una vita di consumi [...] modella secondo i canoni degli oggetti

---

31 Fontana, 2014², 40.

32 Ivi, 49.

33 Ivi, 32.

34 Ivi, 85.

35 Ivi, 91.

di consumo il giudizio e la valutazione di tutti i frammenti, animati e inanimati del mondo.»³⁶ Una simile definizione, che trova il suo criterio orientante in un rapporto economico, quello del consumatore di fronte a merci sempre più velocemente rimpiazzate, si allarga dunque nelle riflessioni di Bauman fino a indicare uno stile di vita basato su un tipo di soddisfacimento generante subito nuova insoddisfazione – attitudine che segna anche una visione del tempo come eterno presente. Per Fontana, al contrario, il concetto di fluidità, così come affiora nei testi presi in esame, è assunto semmai dalla sfera della precarietà sociale (nel lavoro come negli altri campi dell'esistenza) e assume una diversa valenza semantica. Anche qui il concetto esce dall'ambito da cui è tratto fino a delineare una *forma mentis*. Si tratta in questo caso di un modo di pensare più elastico, capace di spingere il singolo a mettersi in discussione e ad abbandonare, se necessario, posizioni precedentemente ritenute per valide. Nei termini del romanzo esaminato è proprio tale *forma mentis* che s'insinua nel protagonista di *Per legge superiore* quando inizia a uscire (in doppio senso) dal suo luogo 'isola' e accoglie quanto l'anziano maestro gli ha fatto osservare e cioè che non esistono fatti, ma solo versioni. Per lui, da sempre attaccato al dato tangibile, mettersi in gioco per difendere solo una versione dei fatti (ma una versione di cui è convinto) significherà superare una frontiera mentale e intendere diversamente anche l'agire. Per lasciarlo dire a lui stesso con la sua irrinunciabile immagine-guida di un de La Tour: cessare di immaginarsi custode del fuoco e scoprire di poterne essere fiamma.³⁷

Bibliografia

- Bachtin, M., «Le forme del tempo e del cronotopo nel romanzo», in ID., *Estetica e romanzo*, a cura di C. Strada Janovič, Torino 1979, pp. 231–405.
- Bauman, Z., *Liquid life*, Cambridge 2005.
- Bauman, Z., *Vita liquida*, trad. it. M. Cupellaro, Bari 2006.
- Debenedetti, G., «Personaggi e destino», ID., *Saggi critici*, Terza serie, Introduzione di M. Lavagetto, Venezia 1994, pp. 111–127.
- Fontana, G., *Babele 56. Otto fermate nella città che cambia*, Milano 2014² (1. ed. 2008).
- Fontana, G., *Per legge superiore*, Palermo 2011.
- Fontana, G., *Morte di un uomo felice*, Palermo 2014.
- Ilardi, E., *Il senso della posizione: romanzo, media e metropoli da Balzac a Ballard*, Roma 2005.
- Tabucchi, A., *Sostiene Pereira*, Milano 1994.

---

36 Bauman, 2006, XVII.

37 Cfr. Fontana, 2011, 245.

Vasta, G., Giudice, il dubbio sia sempre con te, *Il Sole 24 Ore*, inserto «Domenica», 5. febbraio 2012, http://www.ilsole24ore.com/art/cultura/2012-02-05/giudice-dubbio-sempre-081416_PRN.shtml, [24. 6. 2016].

Westphal, B., Approches méthodologiques de la transgression spatiale, *Primerjalna književnost* 27, 2004, numero speciale, pp. 75–83.

Westphal, B., *La géocritique. Réel, fiction, espace*, Paris 2007.

Patrizia Farinelli

Izzivi »fluidnejšega univerzuma« v delih Giorgia Fontane

Ključne besede: imigracije, pravo in pravičnost, večetnični urbani prostor, kronotop, tekoče življenje, sociološki roman

Giorgio Fontana pogosto usmerja pogled v transformacije javnih krajev v Milanu in tako v svojih besedilih opisuje tudi spremembe kulturne identitete tega mesta. Tovrstnim spremembam se posveča v dokumentarnem delu *Babele 56. Otto fermate nella città che cambia* (2008), v literarni obliki pa v kratkem romanu *Per legge superiore* (2011). V obeh besedilih, seveda v skladu z zakonitostmi obeh žanrov, prikaže, kako množična prisotnost migrantov v italijanskem okolju terja ponovno ovrednotenje identitetnih koordinat teh krajev, hkrati pa pretresa tudi paradigme mišljenja, prepričanj in življenjskih slogov. Stik z množico oseb različnih etničnih pripadnosti, katerih življenje pogosto zaznamuje mobilnost in negotovost, odkriva krhkost tistega, kar se pogosto zdi trdno zasidrano v določeni kulturi: v romanu iz leta 2011 je vera v zakone tista, ki zahteva ponovni razmislek.

Patrizia Farinelli

The Challenges of a “more fluid universe” in the Work of Giorgio Fontana

Keywords: immigration, law and justice, multi-ethnic urban space, chronotope, fluid life, sociological novel

In his written works, Giorgio Fontana repeatedly focuses on the transformations of the outer world of Milan in order to narrate changes to the city's cultural identity. The attention he pays to these changes is, in *Babele 56. Otto fermate nella città che cambia* (2008), a documentary one; in his short novel *Per legge superiore* (2011), it is a literary one. In both texts, and in the mode both genres require, he shows how the massive presence of migrants in Italy leads not only to reconsidering the identity-making coordinates of locations, but also to shaking paradigms of thoughts, beliefs, and lifestyles. The contact with a crowd of people of different ethnicities whose lives are frequently characterized by mobility and precariousness enables us to discern the fragility of what is often considered unmovable into a specific culture: in his 2011 novel, it is the confidence in the law itself but also the need for a new consideration of it.

Tanja Žigon

Integracija v švicarsko družbo: primer Meral Kureyshi

Ključne besede: Meral Kureyshi, Švica, migracije, integracija tujcev

DOI: 10.4312/ars.10.2.121-135

»Die Schweiz hat uns zu Fremden gemacht.« (Kureyshi, 2015, 116)¹

Za uvod

Pričujoči članek obravnava problematiko migracij na osnovi analize literarnega dela *Sloni na vrtu* (nem. *Elefanten im Garten*) izpod peresa Meral Kureyshi. Kot desetletna deklica se je z družino s Kosova preselila v Švico, njeno otroštvo pa je odtlej zaznamovalo življenje otroka migranta. Roman obravnava vsakdanjik, integracijo tujcev in težave, s katerimi se spopadajo ljudje, ki bežijo pred vojno in zaradi boljšega življenja iščejo prihodnost v obljubljeni tuji deželi, za kar Švica v očeh povprečnega človeka že skoraj stereotipno velja. V romanu Meral Kureyshi s ptičje perspektive pripoveduje zgodbo prvoosebne pripovedovalke, ki prav tako kot avtorica prihaja s Kosova in se kot otrok znajde v tujem svetu, v Švici, kjer se poskuša vživeti v družbo, se spopada s težavami, beži v svoj svet, gradi most med staro in novo domovino ter obenem poskuša razumeti neštete skrbi staršev. Kot mlada ženska se mora nato spopasti še s prezgodnjo smrtjo očeta, ki so ga nedvomno »ubile« tudi neštete skrbi in dolgotrajni birokratski postopki ter s tem povezana nenehna grožnja, da bo družina zdaj zdaj morala zapustiti Švico.

Avtorica v romanu slikovito in neolepšano slika razmere na področju priseljevanja v Švico, kljub vsemu pa se izogiba emocionalnim izlivom ter verodostojno predstavi položaj migrantov v Švici, ki bi ga lahko preslikali na bolj ali manj katero koli državo, v kateri se kot prebežniki znajdejo posamezniki in družine. Prispevek poskuša na podlagi literarnega dela odgovoriti na vprašanje, ali smo sposobni v novih razmerah, v katerih se je v zadnjih letih znašla Evropa, razumeti, da različnost in raznolikost nista zgolj nepremostljivi oviri, temveč predvsem izkušnja, ki nas bogati, iz katere se lahko veliko naučimo in ustvarimo strpnejši svet.

---

¹ Citat bi se v prevodu lahko glasil: »Švica je iz nas naredila tujce.«

Uvodoma je na kratko predstavljena trenutna migrantska situacija v svetu ter posebej v Evropi in Švici, sledi oris življenja in dela Meral Kureyski, nato pa analiza romana, ki se osredotoča na doživljanje tujega, sprejemanje novega in na integracijo v švicarsko družbo. Ta v veliki meri poteka preko jezika, pa tudi preko nenehnega – in ne vedno lahkega – prilagajanja kulturnemu vsakdanu in družbenim normam v novi domovini.

Migracije kot del sodobnega vsakdana

Kot sta pred nekaj leti v uvodniku k tematski številki revije *Ars & Humanitas* zapisala Milica Antić Gaber in Marko Krevs (2013, 7–11), imajo migracije številne obraze, kar je pred tem že pokazala raziskava Mednarodne organizacije za migracije (MOI)² in Gallupovega inštituta o globalnih selitvah (Esipova, Ray, Pugliese, 2011). Temeljne ugotovitve raziskave, ki je od leta 2005 do leta 2010 anketirala prebivalstvo v več kot 150 državah sveta, so, da je v svetu okoli 630 milijonov odraslih ljudi, ki se želijo za stalno preseliti v drugo državo, okoli 48 milijonov jih selitev dejansko načrtuje in okoli 19 milijonov je že začelo urejati potrebno dokumentacijo za selitev (ibid., 11–15). Preseljevanja in migracije zaradi različnih vzrokov, podnebnih, gospodarskih, socialnih in političnih, v zgodovini niso nič nenavadnega in niso nov pojav (prim. Castles, Miller, 2009) – v različnih obdobjih se menjajo le njihovi obrazi. V zadnjih letih so se številke, povezane z migracijami, zaradi migracijskega vala, ki so ga sprožile vojne, nedvomno še povečale.³

V Švico, o kateri bo govor v nadaljevanju, je leta 2013 prišlo 134.000 migrantov, od tega jih je bilo okoli 60 odstotkov iz držav članic EU, ki v Švici večinoma bodisi živijo ali delajo, in okoli 40 odstotkov iz tretjih držav, torej držav, ki niso članice Evropske unije (Eurostat, druge informacije). V primerjavi z drugimi evropskimi deželami, na primer Nemčijo, kamor je samo leta 2013 prišlo 660.000 migrantov, je za azil v Švici istega leta zaprosilo okoli 40.000 ljudi (Statistik Schweiz, 2016); številka je s tega vidika skorajda zanemarljiva, a kljub temu visoka, če pomislimo, da ima Švica okoli 8,

2 MOI je pri svojem delu, ki se osredotoča na nudenje mednarodne pomoči migrantom, beguncem ter razseljenim in drugim osebam, samostojna nepolitična humanitarna organizacija, ki ne sodi v sistem Organizacije Združenih narodov, sodeluje pa z vladami ter drugimi mednarodnimi medvladnimi in nevladnimi organizacijami.

3 Po podatkih Eurostata, pridobljenih maja 2015, je samo v 28 državah Evropske unije 1. januarja 2014 živelo 19,6 milijona oseb, ki so bile državljani držav nečlanic, medtem ko je bilo oseb, ki so bile rojene zunaj EU, a so živele v EU, okoli 33,5 milijona. Že leta 2013 se je v primerjavi z letom poprej za kar 20 odstotkov povečalo tudi število ljudi, ki so pridobili državljanstvo ene izmed članic EU; ali še nazorneje: leta 2013 je državljanstvo ene od držav članic EU pridobilo več ljudi kot v katerem koli drugem letu v obdobju od 2002 do 2012 (Eurostat, 2015). Samo v Nemčiji je v obdobju od januarja do decembra 2015 prišlo več kot milijon prosilcev za azil, večinoma iz Sirije, Afganistana, Iraka in Albanije (Bundeszentrale für politische Bildung, 2016).

Nemčija pa 80 milijonov prebivalcev. Predvsem v devetdesetih letih 20. stoletja, torej v času, v katerega je postavljena zgodba romana Meral Kureyshi, pa je Švica dobesedno pokala po šivih, kar zadeva prosilce za azil. Za to so bile v veliki meri krive vojne v bivši Jugoslaviji. Sredi devetdesetih let je v Švici za azil prosilo okoli 80.000 ljudi, leta 1999 je številka že preseгла 100.000, zatem pa je počasi spet upadala (Statistik Schweiz, 2016). Delež tujcev je med švicarskim prebivalstvom izjemno visok in je konec leta 2014 znašal 24,3 odstotka. Največ jih živi v kantonih Zürich, Ženeva in Bern (Statista, Das Statistik-Portal, 2016).

Migracije imajo tudi v Švici, čeprav o njej spričo pereče problematike v Evropski uniji redkeje slišimo, različne obraze. Gospodarska blaginja in politična stabilnost sta v Švico predvsem po prvi in drugi svetovni vojni privabljali tujce. Poleg tega smemo razlog za priseljevanje iskati tudi v jezikovni podobi Švice, saj so jeziki konfederacije nemščina, francoščina, italijanščina ter manj razširjena retoromanščina. Čeprav se švicarska nemščina močno razlikuje od standardnega nemškega jezika, se Nemci, predvsem izobraženci (zdravniki, profesorji), velikokrat odločajo za delo v Švici, prav tako je visok odstotek Italijanov, sledijo jim Portugalci, Francozi, priseljenci s Kosova, Španije, Turčije itn. (Wohnbevölkerung in der Schweiz nach der Staatsangehörigkeit, 2015).

Težje kot ljudem, ki prihajajo iz Evropske unije,⁴ je tistim, ki prihajajo iz držav zunaj nje; ti težje pridobijo bivalno in delovno dovoljenje. Dovoljenja za bivanje v Švici so različna in jih podeljujejo kantonalni uradi za migrante. Dovoljenje je lahko izdano za leto dni, lahko je omejeno na daljši določen čas ali pa prosilec pridobi neomejeno dovoljenje za bivanje, vendar so postopki polni birokratskih zank (Staatssekretariat für Migration, 2016). Še več, postopek za pridobitev državljanstva v Švici je eden najbolj zapletenih in dolgotrajnih v Evropi: v Švici mora oseba živeti 12 let in se v tem času ne sme seliti iz kraja v kraj ali celo iz kantona v kanton, poleg tega pa pridobitev švicarskega državljanstva za prosilca tudi finančno pomeni velik zalogaj (Supino, 2016). Prav to je razlog za sorazmerno visok delež tujcev v Švici, saj zakonodaja s strogimi pogoji onemogoča pridobitev državljanstva. Še težji pa so pogoji za prosilce za azil, postopek od vloge prošnje za azil do dovoljenja za bivanje lahko traja tudi več kot deset let. Poleg tega je Švica že pred zadnjim večjim begunskim valom leta 2015 zaostrila zakonodajo na področju pridobivanja azila; kot je avgusta 2013 poročal *Dnevnik*, so Švicarji na referendumih v zadnjih

4 Tudi v teh primerih moramo vedeti, da je švicarska vlada šele maja 2011 dokončno omogočila prosti pretok delovne sile za državljane osmih članic Evropske unije, ki so se Uniji pridružile leta 2004 (Poljska, Madžarska, Češka, Slovenija, Slovaška, Estonija, Litva in Latvija); do takrat je bilo treba za zaposlitev do 90 dni predhodno pridobiti delovno dovoljenje, švicarski državljani pa so imeli pri zaposlovanju prednost. Šele leta 2014 je Švica odpravila kontingente za državljane osmih omenjenih članic: če se v Švici zaposlijo in imajo trajno pogodbo o delu, zanje do nadaljnega brez omejitve velja prosti pretok oseb (Veleposlaništvo v Bernu, 2016).

tridesetih letih že večkrat podprli spremembe zakonodaje, ki omejujejo pravice prosilcev za azil.⁵

Avtorica romana Meral Kureyshi in njena življenjska zgodba

Meral Kureyshi o svojem življenju v javnosti ne pove veliko. Njeno življenjsko zgodbo lahko sestavimo na podlagi nekaterih dejstev, ki jih najdemo na spletni strani njene založbe (Limmat Verlag, 2016), na zavihkih romana ter na osnovi objavljenih intervjujev z njo. Na literarno sceno se je z veliko hitrostjo in nepričakovano zavihkala leta 2015, ko je bil njen prvenec *Sloni na vrtu* med 83 naslovi, ki so jih predlagale založbe, nominiran za prestižno švicarsko knjižno nagrado *Schweizer Buchpreis*. V ožji izbor so poleg Meral Kureyshi prišli še avtorji, ki v svojih delih obravnavajo aktualne družbene probleme, in sicer Martin R. Dean, Dana Grigorcea, Ruth Schweikert in Monique Schwitter. Čeprav je na koncu nagrado za svoje delo dobila zadnja omenjena, namreč za roman *Eins im Andern* (Literaturverlag Droschl), je že nominacija za Meral Kureyshi pomenila, da je literarna javnost postala pozorna nanjo.

Meral Kureyshi se je rodila leta 1983 v nekdanji Jugoslaviji, v Prizrenu, drugem največjem kosovskem mestu, ki je veljalo za zelo multikulturno; tu so skupaj živeli Srbi, Albanci in Turki, v mestu pa so govorili vse tri jezike. Odraščala je v izobraženi družini, ki je pripadala muslimanski turški manjšini. Starša sta ji približala besedo in pesem, rasla je s pravljičami, molitvami, izreki in pregovori, ob nedeljah pa je obiskovala literarne večere turških lirikov. »Otroci smo kot zrak vdihovali zgodbe,« je že leta 2012 v intervjuju za bernski časopis *Der Bund* povedala Meral Kureyshi (Sury, 2012), ki piše, odkar pomni. Kot petletna deklica si je želela postati pisateljica in mati jo je k temu vedno spodbujala, medtem ko ji je bil oče sam za zgled. Opazovala ga je, kako ob cigareti v tišini sedi za mizo in piše dnevnik (Locher, 2015). Oče je moral v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja slutiti, da bo balkanski sod smodnika prej ko slej dokončno počil in dosegel tudi Kosovo. Leta 1992 se je odločil, da z družino zapusti Kosovo in pred vojno v Jugoslaviji pobegne v Švico. Odločitev se je izkazala za pravilno, saj je bilo že nekaj let kasneje, leta 1998, po podatkih Visokega komisariata ZN za begunce okoli 350.000 Albancev in Turkov prisiljenih zapustiti svoje domove. Leto pozneje »je bilo okoli 800.000 kosovskih Albancev in Turkov pregnanih z ozemlja ZRJ, njihovi osebni dokumenti pa so bili na mejnih prehodih uničeni. Srbija se za te

5 Po zadnji zaostritvi zakonodaje poleti 2013 se je število prosilcev močno zmanjšalo, v prvi polovici leta 2013 je za azil zaprosilo skupaj 11.200 ljudi, kar je za okoli tretjino manj kot v prejšnjih obdobjih (D. Ž., 2013). Leta 2015 je prišlo do nadaljnje zaostritve, ki določa, da morajo premožnejši prosilci sami financirati svoje bivanje v državi (Lob, 2016).

zločine ni nikoli opravičila in noben visok srbski uradnik ni bil priveden pred sodišče, da bi zanje odgovarjal« (Bebler, 2011, 340).

Leta 1992 je družina prišla v Švico. Oče se je hitro naučil nemško in preživljal družino tako, da je čistil letala, seveda na črno, saj kot prosilec za azil formalno ni smel zaprositi za delo. Meral Kureyshi je v zvezi s tem v nekem intervjuju povedala, da v Švici v takšni situaciji, v kakršni se je znašla njena družina, človeku ne preostane drugega kot delati na črno, da preživi. »To je vojna,« je še dodala (Locher, 2015). Oče je umrl mlad, star komaj 46 let; njegov boj z ovirami, ki jih je moral preskakovati v Švici, je na koncu terjal svoj davek (ibid.).

Za razliko od drugih begunskih otrok je Meral Kureyshi po končani osnovni šoli nadaljevala šolanje. Čeprav so ji napovedovali, da jo čaka podobna usoda kot tisoče drugih migrantov in ji je eden od učiteljev nekoč celo rekel, naj ne pričakuje preveč, ter kot njene poklicne možnosti omenil delo snažilke ali prodajalke, je Meral Kureyshi sledila svoji poti in svojim vizijam (ibid.). Najprej je obiskovala poklicno srednjo šolo, opravila vajeništvo kot modna in tekstilna oblikovalka ter se po maturi vpisala na študij germanistike. A pravega navdušenja ni bilo in že po prvem semestru je študij opustila. Usoda je želela, da se je ob dnevu odprtih vrat znašla na švicarskem inštitutu za književnost v Bielu. Kmalu zatem je opravila sprejemni izpit in poleti 2015 zaključila študij književnosti. Predvsem pa je začela pisati ter pozneje v Bernu ustanovila literarni atelje, kjer za prozo, poezijo in branje navdušuje predvsem otroke in mladino – morda tudi zato, da obudi svoje brezskrbne otroške dni v Prizrenu, pri otrocih pa budi domišljijo, strast do branja in pripovedovanja ter ljubezen do književnosti (Sury, 2012; Locher, 2015). Njena materna jezika sta nemščina in turščina, čeprav danes bolje govori nemško kot turško (Locher, 2015). Pisanje pa je zanjo strast, piše vsepovsod: pri mizi, sedeč na tleh, na vlaku – nima stalnega prostora, kjer bi pisala, saj je nujnost, da piše, prevelika, vedno želi nemudoma ubesediti srečanje ali pogled, ki se je dotaknil (ibid.). Domišljija pa zanjo ni beg pred realnostjo ali pobeg v »pravljичni« svet, kar bi ji verjetno zaradi nekaterih avtobiografskih potez v njenem romanu rad podtaknil ta ali oni novinar, domišljija je zanjo »zavestno dejanje«; ko je bila majhna, je na primer namenoma legla, zaprla oči in si predstavljala kaj lepega (Frei, 2016).

Prihod v Švico je bil za Meral Kureyshi prelomnica, saj se je začela resneje posvečati pisanju. Pravi, da odkar ji je bilo deset let, dela na istem besedilu. Vedno znova zavrže že napisano ter ponovno pili strukture in slog. Dodaja še, da piše dnevnik in pesmi, ves avtobiografski material pa ji je dragocen vir navdiha (Locher, 2015), vendar pri tem tudi poudarja, da po begunski tematiki nikoli ne bi segla samo zato, da bi se s svojim pisanjem uveljavila (Faulhaber, 2016). Zgodba njenega romana je zgolj avtofikcija.

Avtofiktivni roman in migrantska književnost

Prvenec Meral Kureyshi, ki nosi naslov *Elefanten im Garten*, v slovenščini *Sloni na vrtu*, je torej avtofiktivni roman. Protagonistka romana zgodbo pripoveduje v prvi osebi in na prvi pogled se zdi, da so postaje njenega življenja identične postajam iz življenja avtorice: rojstvo in otroštvo na Kosovu, družina na begu, azilni postopki in življenje v azilnem domu, šolanje v bernskem predelu Neuenegg ali izguba očeta in ambivalenten odnos do matere, ki ji protagonistka pravi enostavno Anne, za razliko od očeta, ki ga vedno kliče »baba«, torej oče. Mati se tudi v realnem pripovedovanju Meral Kureyshi komajda pojavlja, medtem ko očeta omenja in o njem pripoveduje z veliko naklonjenostjo. Obrisi fiktivne junakinje in realne avtorice romana se torej v romanu prekrivajo le s ptičje perspektive, sicer pa so meje med realnostjo in fikcijo zabrisane. To pomeni, kot po Rolandu Barthesu in Gerardu Genettu povzemata Alenka Koron in Andrej Leben, da je tekstualno sestvo fikcijsko bitje; če se namreč avtobiografija osredotoča na prikazovanje dejanskega sestva, je temeljno vodilo avtofikcije proces pisanja in pripovednega konstruiranja, oziroma, povedano drugače: avtobiograf piše svoje življenje, medtem ko avtofikcija sporoča, da avtor živi svoje pisanje (Koron, Leben, 2011, 29). Takšna tehnika avtorici omogoča, da se ne razgali pred bralcem, poleg tega pa se poigra tudi z lastnimi spomini in avtobiografskimi pasažami, ki jih spretno vpleta v življenje protagonistke romana.

O tem nazorno govori anekdota, v kateri je Meral Kureyshi povedala, da včasih še sama ne ve več, kaj se je dejansko zgodilo in kaj je zgolj fiktivnost (Faulhaber, 2015). Spominja se, kako jo je po izidu knjige poklicala ena izmed bernskih osnovnošolskih prijateljic in jo vprašala, ali je ona Sara iz romana, tista Sara, ki glavne junakinje ni povabila na praznovanje svojega rojstnega dne in zaradi katere je protagonistka razočarana občutila, da je izločena, da je vrstniki ne marajo in se je izogibajo. Bernska znanka iz otroštva je bila užaljena in je potožila, češ kako lahko Meral Kureyshi napiše kaj takega, ko pa so se imeli prav na tistem praznovanju tako lepo – seveda je napačno interpretirala fikcijo (ibid.). Prav ob takšnih priložnostih Meral Kureyshi vedno znova poudarja, da ni namen njenega pisanja, da po vseh pretečenih letih obračuna z nekdanjimi sošolci ali ljudmi, ki so bili tako ali drugače povezani z žalostno družinsko zgodbo, ter dodaja, da njen namen ni ožigosati kogar koli ali celo s prstom kazati nanj, češ da je kriv za njene stiske in izgube v preteklosti (ibid.).

Na spletni strani založbe Limmat, kjer je roman leta 2015 izšel, je delo razvrščeno med knjige, ki govorijo o migrantih, medtem ko se ga v prispevkih, predstavitev in ocenah pogosto drži oznaka »Migrationsroman« (npr. Locher, 2015). O razvrščanju v predal, namenjen avtorjem, ki pišejo nemško, a prihajajo iz drugih dežel (*AutorInnen mit Migrationshintergrund*), Meral Kureyshi pravi, da za to ne more nič in da gre za

poimenovanje, ki na knjižnem trgu zbudi pozornost (Faulhaber, 2015), torej se tega, da je »popredalčkana« k migrantski književnosti (že sam pojem zveni pejorativno, čeprav vemo, da so bili vsi veliki misleci navadno doma v več kot eni domovini; prim. Trojanow, 2009), niti ne brani. Tudi to govori o številnih obrazilih migracij. Dana Grigorcea, stanovska kolegica Meral Kureyshi, ki živi in dela v Zürichu, kamor je prišla iz Bukarešte in je bila leta 2015 prav tako med nominiranci za švicarsko književno nagrado, tako na primer noče, da jo mečejo v koš migrantske književnosti. Sama sebe bolj razume kot svetovljanko s transkulturnimi nazori⁶ kot pa migrantko (Grigorcea, 2016). Pravi, da se je pred devetimi leti spontano odločila, da se z možem, prav tako pisateljem Periklesom Monioudisom, preseli v Švico. S prijatelji sta ob neki priložnosti, ko so Monioudisu za njegovo književno delo podelili nagrado, proslavljala v Zürichu in se v mesto dobesedno zaljubila ter na koncu ostala za vedno (Hanselmann, 2016). Seveda primer Meral Kureyshi ni primerljiv z izkušnjo Dane Grigorcea; medtem ko gre pri Meral Kureyshi za beg pred vojno in za pot, ki vodi s trebuhom za kruhom, je socialna in ekonomska situacija druge avtorice mnogo boljša, predvsem pa usoda Dane Grigorcea nikoli ni bila odvisna od azilnih postopkov. Celo spričo begunske krize leta 2015 je v pogovoru za Deutschland Kulturradio izrecno poudarila, »da je velika sreča, če že ne kar milost, da lahko ustvarjaš tam, kjer želiš živeti, še posebej če pomislimo na to, kaj se dandanes dogaja ljudem, za katere so meje še kako realne« (ibid.).

Migrantska problematika v romanu *Sloni na vrtu*

Roman Meral Kureyshi se začne z dejstvom, da je oče mrtev: »Dein Sarg liegt in der Erde,« pravi. Krsto so pred mesecem dni položili v zemljo, pokopali so ga, kjer je želel, v Prizrenu. Hčerka, protagonistka romana, ki je imela z očetom zelo tesen in ljubeč odnos, si odslej vsak petek zjutraj spne lase, jih pokrije z belo naglavno ruto in moli za očeta. Spomin na očeta je živ, je kot most, ki povezuje dva svetova, novi dom v Švici z domom njenega otroštva na Kosovu. Že iz prvih vrstic romana veje bolečina, ne zgolj bolečina ob izgubi očeta, bolečina, ki je večja in globlja, kot si junakinja želi ali hoče priznati.

Oče se je na začetku devetdesetih odločil, da Prizren ni več njegova prihodnost, ter izbral Švico kot deželo, kamor lahko družina pobegne pred vse bolj negotovimi razmerami na Balkanu. Sporočilo ženi in trem otrokom je bilo lapidarno. V pismu, napisanem z velikimi črkami, ki ga je poslal družini iz Istanbula leta 1991, je nanizal zgolj nekaj nujnih dejstev: da bo odšel v Švico in da prosi, naj mu žena in otroci zaupajo ter mu sledijo. Medtem je v bivši Jugoslaviji že dišalo po vojni in bil je skrajni

6 Več o konceptu inter- in transkulturnosti: prim. Leskovec, 2011.

čas, da družina pobegne. Mati je moževo pisanje sprejela z mešanimi občutki. Jokala je in nato otrokom naglas prebrala pismo. Kot da bi se njen čas ustavil, je otopela, in na otroško vprašanje: *Wo ist Baba?*, torej *Kje je oče?*, odgovarjala skrajno panično: »Ich weiß es nicht, ich weiß es nicht, ich weiß es nicht!« (Kureyshi, 2015, 8). Ponavljanja napovedujejo prelomnico, strah pred neznanim, strah, ki ga nedvomno občuti vsakdo, ki se odpravlja negotovi prihodnosti naproti. Z rokama se je prijela za glavo in možu napisala odgovor – pritrtilen, kot je jasno iz nadaljevanja, saj mu je družina sledila v Švico.

Bolečina junakinje, iztrgane iz varnega domačega ognjišča, tu še ne stopa v ospredje, a ganljiv je prizor, ko se poslavlja od babice, ljubkovalno jo imenuje *Babaanne*, in dedka, ki mu pravi *Dede*. Prav dedek je tisti, ki se najverjetneje zaveda, da slovo ne bo kratko, ter vnukinji, medtem ko jo objame, reče, naj bo njeno potovanje kot voda, neobremenjeno in lahko. Naj teče in odkriva novo, a naj ne pozabi starega ter naj se kmalu vrne, prav tako lahkotno in neobremenjeno, kot je odšla (Kureyshi, 2015, 31). A bilo je slovo za vedno, dedka in babice živih ni videla nikoli več – medtem ko so švicarski birokratski mlini 13 let mleli in se odločali o »primeru« njene družine v azilnem postopku, sta oba umrla.

Po očetovi smrti se zdi, da junakinja išče svojo bit, išče se v očetovih spominih in bere njegov dnevnik; poda se po poteh, ki so jih prehodili skupaj. Išče klet, ki ji pravi bunker, kjer so jih kot prosilce za azil naselili ob prihodu v Švico in kjer so živeli še z drugimi družinami – brez svojega prostora, brez okrašenih sten, brez preprog in rož. Edina glasba v bunkerju je bila melodija različnih jezikov, ki jih ni razumela in so se med seboj babilonsko prepletali, vsakdo je govoril svojega (Kureyshi, 2015, 21). Verjetno so jo neznan jeziki toliko bolj prevzeli, ker so jo spomnili na babico in na to, kako je naglas prebirala molitve iz *Korana*, in sicer v arabščini, jeziku preroka Mohameda, jeziku, ki ga drugi niso razumeli – poslušali so le melodijo. Nato junakinja romana išče hotel v Wilderswilu, kamor so družino med potekom azilnega postopka preselili iz bunkerja, a hotela ne najde in se vrne v stanovanje v stolpnico v bernskem Neueneggu, kjer so se na koncu ustalili (Kureyshi, 2015, 13). Išče očeta, a v njegovih dnevniških spominih najde sebe, zapis, ki je nastal pred leti, prav na njen rojstni dan (ibid., 26).

Spominja se, kako se je maja 1995 že zdelo, da jim kot prosilcem za azil ne bodo podaljšali bivanja v Švici in bodo morali državo zapustiti. Razdali so vse svoje imetje in se na svoj način celo veselili vrnitve v »prvo« domovino, a tik pred zdajci je prišla odločba – bivanje so jim podaljšali (Kureyshi, 2015, 69). Težko si predstavljamo, kakšna je agonija ljudi, ki so na milost in nemilost prepuščeni uradnikom, za katere so tako ali tako zgolj številke, primeri, ki jih morajo

obravnnavati in za katerimi niti ne slutijo trpkih življenjskih zgodb, kaj šele, da bi jih poskušali razumeti in iskati rešitve.

Materi, ki neutrudno kadi in jo protagonistka največkrat imenuje samo Anne, kar kaže na ambivalenten odnos med njima, najbolj zameri, da ostaja v preteklosti in ni pripravljena sprejeti izziva in zaživeti na novo. Nikoli ni zares, z dušo, zapustila Prizrena in nikoli ni našla svoje nove domovine v Bernu, kar jasno razberemo iz njenega monologa, ki ga zaključí s stavkom, da so pred vojno dobro živeli, torej »Vor dem Krieg haben wir gut gelebt« (Kureyshi, 2015, 27). Še več: na Kosovu nikoli ni nosila naglavne rute, v Švici pa si jo je nadela. Iz protesta, iz obupa? Tega v romanu ne izvemo, vemo pa, da se hči situacije, v kateri so se znašli, sramuje:

Ich schämte mich schon dafür, dass wir keine neue Kleidung kaufen konnten, uns die Haare gegenseitig schnitten und dafür, dass wir die Einzigen waren, die kein Auto und keine Telefon besaßen, dann musst Anne noch ein Kopftuch tragen. Anders waren wir schon vorher, danach waren wir die Anderen (Kureyshi, 2015, 9).

Zaradi tega je bila družina še bolj tuja, še bolj drugačna, še bolj izobčena. Razdvojenost junakinje v njenem odnosu do matere, ki je v Švici, nenehno sedeč v stanovanju in čakajoč na odločitev v azilnem postopku, z leti oslepela, je zato razumljiva. Mamo je imela najraje, ko se je smejala in plesala, torej ko je za hip pobegnila iz svoje vloge resignirane ženske, toda, kot pravi v nadaljevanju, je večinoma ni prav posebno marala: »Meistens mag ich sie nicht besonders« (Kureyshi, 2015, 16).

A sramovala se ni le tega, da si niso mogli privoščiti novih oblek, da niso imeli avta in telefona, da niso mogli k frizerju in so se strigli doma, sramovala se je tudi tega, da je na vseh koncih manjkalo denarja. Zgovorna je stiska dvanajstletne deklice, ki spremlja očeta v pekarno na koncu ulice v Neueneggu ter v košaro zloži kruh, maslo, nutelo in nekaj zelenjave ter očetove cigarete. A denarja ni, zato oče kupuje na kredo – takrat si dekletce priseže, da bo nekoč imelo toliko denarja, da se očetu in Anne nikoli več ne bo treba zadolževati.

Najbolj ganljivi prizori pa so povezani s sloni iz naslova knjige. Ker junakinja romana v šoli seveda ne more pripovedovati o tem, da se oče in mati dušita v oblakih cigaretne dima, da se neprestano prepirata, da nimajo denarja za počitnice, ne more pripovedovati o dragih rojstnodnevnih darilih, pravzaprav o svojem življenju ne more povedati ničesar, za povrhu pa k sebi tudi ne more vabiti prijateljic, ki bi jo takoj spregledale, si izmišlja fantastične zgodbe iz otroških dni v Prizrenu: »Na vrtu smo imeli slone,« pravi. »Najmanjši je svojo glavo porinil skozi okno moje sobe in hotel jesti orehe« (Kureyshi, 2015, 102; prev. T. Ž.). Čeprav so bile sošolke ob takšnih zgodbah skeptične in so postavljale veliko vprašanj, je nadaljevala. Pripovedovala je,

da so imeli doma tudi leva, ki ni imel imena in ki jih je ščitil pred vlomilci, le enkrat je napadel tudi dedka, a ta se ga je uspešno obranil, saj je preživel tisoč vojn, spopad z levom ga je tako stal le raztrganih hlač (ibid.).

A drobne laži, ki naj bi junakinji pomagale, da bi se dokazala pred prijateljicami in bi jo te sprejele, niso bile edina težava. Mnogo težje ji je bilo dokazati, da je ena izmed njih, na jezikovni ravni, saj njene »televizijske nemščine« (Kureyshi, 2015, 104) sošolci niso najbolje sprejeli in so jo nenehno opominjali, da so v Švici in ne v Nemčiji, torej naj govori švicarsko. Jezik je za protagonistko namreč sredstvo, ki je odločilno za vstop v družbo. In tu se začne njena težava, saj pravzaprav nima jezika. Nekoliko nesmiselno, a v tem kontekstu popolnoma razumljivo zveni njena izjava, da ne mara nemškega jezika; čeprav je nemščina njen materni jezik. Tudi njena mati ne govori nemško, dodaja in reče še, da je s tem, ko je zapustila jezik svojega otroštva, zapustila samo sebe. Svoj materni jezik, torej nemščino, jezik njene druge domovine, pa se je naučila sama – in takrat je štela deset let (Kureyshi, 2015, 135).⁷ Spominja se, da je v zabaviščnem parku, kamor sta starša z redkimi prihranki nekoč odpeljala otroke, želela iz sebe »izkričati« vse nemško. Na vrtljaku je dekletce poskušalo iz svoje glave spraviti vso nemščino, »Ich versuchte mir mein Deutsch aus dem Kopf zu schreien«, a zaman. Ko so se ustavili, je bila nemščina spet tam (Kureyshi, 2015, 72). »Nemščina je kot bolezen, poskusila sem, da ne bi mislila nanjo, a ves dan me zasleduje. In enkrat sem le razumela tudi zmerljivke,« beremo v romanu (ibid., 73; prev. T. Ž.).

Bolečina ob izgubi prvega jezika se tako meša z bolečino nesprejetosti v drugem. Vzeli so jo iz enega življenja in jo vrgli v drugo (ibid., 136), zdaj ne sodi več v svoje prvo življenje na Kosovo, saj ne razume, kaj vse se je zgodilo v njeni odsotnosti, ne sodi več tja, ker se je priučila drugega življenja. A ko se vrne v Švico, ima iste težave: tu se znajde, tu je zdaj doma, tu je življenje, na katerega se je privadila, so ljudje, ki tu od nekdanj živijo svoje prvo življenje, ki jo poznajo, a se med njimi kljub temu počuti tujka, sluti, da jim je tuja (ibid., 136).

Sklep

Sloni na vrtu je ganljiv roman o življenju, ki ga je zaznamovala selitev, otroštvu, ki ga je prekinila selitev v Švico, roman o eksistenci in vprašanjih o tem, kdo sem in od kod prihajam, roman o odtujitvi in izgubah, a kljub temu roman o vztrajnosti in upanju ter predvsem roman, ki pokaže, da sta možna tudi rešitev in nov začetek. Toda

7 V izvirniku se citat glasi: »Ich mag die deutsche Sprache nicht; sie ist meine Muttersprache. Meine Mutter spricht kein Deutsch. Mit dem Verlassen meiner Kindersprache habe ich mich selbst verlassen. Ich habe mir meine Muttersprache selber beigebracht, da war ich zehn.«

od vsakega posameznika posebej je odvisno, kako bo premagal obup in negotovost ter kako bo našel novo upanje in nove izzive – Meral Kureyshi je to uspelo s pisanjem, protagonistki njenega romana pa tako, da je našla ravnotežje med eno in drugo domovino, čeprav ve, da pravzaprav ne sodi ne v eno ne v drugo.

Tako avtorica romana kot njena junakinja imata skupnega nekaj bistvenega: morali sta odrasti čez noč, pri desetih letih, v cvetu otroštva. Strah, bolečina, nerazumevanje in zanikanje so zaznamovali njuni življenji, a na koncu je vsaka našla najboljšo pot zase. Meral Kureyshi je oživila med ljudmi, ki berejo, obudilo jo je pisanje in ji dalo nov smisel, novo domovino, njena junakinja pa je poiskala svojo pot v gradnji mostov med kulturami.

Zgodb, kot je roman Meral Kureyshi, je v sodobnem svetu na pretek, in prav v teh zgodbah in ljudeh, ki jih živijo, se obenem skrivajo načini, kako lahko z različnostjo obogatimo drug drugega. A kot nas na nevsiljiv način uči Meral Kureyshi, sta najpomembnejša volja za spremembe in sprejemanje na obeh straneh, pri tistih, ki živijo svoje prvo življenje v svoji domovini, in pri tistih, ki so svoje prvo življenje zapustili zato, da bi nekje drugje našli drugo, morda lepše, vsekakor pa obarvano s starimi izkušnjami in preplavljeno z novimi spoznanji.

Viri

Grigorcea, D., el. sporočilo avtorici prispevka z dne 17. 5. 2016.

Kureyshi, M., *Elefanten im Garten*, Zürich 2015.

Supino, F., pogovor z avtorjem v sklopu konference o Švici in transkulturnosti v Mariboru, 12.–14. 5. 2016.

Spletni viri

Bundeszentrale für politische Bildung, Zahlen zu Asyl in Deutschland, Infografiken nach Daten des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge, 2016, <https://www.bpb.de/politik/innenpolitik/flucht/218788/zahlen-zu-asyl-in-deutschland> [20. 7. 2016].

Eurostat, druge informacije Eurostata, Migration and migrant population statistics, 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/sl#Druge_informacije_Eurostata [15. 7. 2016].

Eurostat, Statistic Explained, Statistika migracij in migrantskega prebivalstva, 2015, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/sl#Druge_informacije_Eurostata [20. 7. 2016].

- Hanselmann, M., Intervju z Dano Grigorcea, 5. 4. 2016, http://www.deutschlandradiokultur.de/schriftstellerin-dana-grigorcea-warum-schreiben-sie-ueber.970.de.html?dram%3Aarticle_id=350249 [20. 5. 2016].
- Limmat Verlag, 2016, <http://www.limmatverlag.ch/autoren/autor/1263-meral-kureyschi.html> [22. 7. 2016].
- Staatssekretariat für Migration, 2016, <https://www.sem.admin.ch/content/sem/de/home/themen/aufenthalt.html> [22. 7. 2016].
- Statista, Das Statistik-Portal, 2016, <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/293698/umfrage/auslaenderanteil-in-der-schweiz/> [27. 7. 2016].
- Statistik, Schweiz, Ausländische Bevölkerung: Asylprozess, 2016, <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/01/04.html> [25. 7. 2016].
- Veleposlaništvo v Bernu, 2016, Švicarsko bivalno in delovno dovoljenje, <http://bern.embassy.si/index.php?id=1766> [25. 7. 2016].
- Wohnbevölkerung in der Schweiz nach der Staatsangehörigkeit, 2015, <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/293626/umfrage/auslaender-in-der-schweiz-nach-staatsangehoerigkeit/> [22. 7. 2016].

Literatura

- Antić Gaber, M., Krevs, M., Številni obrazi migracij, *Ars & Humanitas* VII/2, 2013, str. 7–11.
- Bebler, A., Kosovo kot mednarodni problem, *Teorija in praksa* 2, 2011, str. 335–349.
- Castles, S., Miller, M. J., *The age of Migration*, New York, London 2009.
- D. Ž., V Švici še manj pravic za prosilce za azil, *Dnevnik*, 7. 8. 2013, <https://www.dnevnik.si/1042601429> [22. 7. 2016].
- Esipova, J., Ray, J., Pugliese, A., Gallup World Poll: The Many Faces of Global Migration, Ženeva 2011, <http://www.gallup.com/poll/152660/faces-global-migration.aspx> [17. 7. 2016].
- Faulhaber, D., Nie mehr unsichtbar: Meral Kureyschi tritt aus der literarischen Anonymität, *Tageswoche*, 31. 10. 2015, http://www.tageswoche.ch/de/2015_43/kultur/701505/ [21. 7. 2016].
- Frei, M., »Phantasie passiert einfach«, *Thurgauer Zeitung*, 21. 5. 2016, <http://www.thurgauerzeitung.ch/ostschweiz/thurgau/frauenfeld/tz-fs/Phantasie-passiert-einfach;art347111,4629279> [21. 7. 2016].
- Koron, A., Leben, A. (ur.), *Avtobiografski diskurz*, Ljubljana 2011.
- Leskovec, A., *Einführung in interkulturelle Literaturwissenschaft*, Darmstadt 2011.

- Lob, G., Flüchtlinge in der Warteschlange vor dem südlichen Tor zur Schweiz, 2016, http://www.swissinfo.ch/ger/migration_fluechtlinge-in-der-warteschlange-vor-dem-suedlichen-tor-zur-schweiz/42306210 [27. 7. 2016].
- Locher, R., »Ich bin mit zehn Jahren plötzlich erwachsen geworden«, *WOZ. Die Wochenzeitung*, 5. 11. 2015, <https://www.woz.ch/-644a> [27. 7. 2016].
- Sury, A., Gedichte hat sie wie Luft eingeatmet, *Der Bund*, 23. 12. 2012, <http://www.derbund.ch/bern/stadt/Gedichte-hat-sie-wie-Luft-eingeatmet/story/19747001> [25. 7. 2016].
- Trojanov, I., »Es gab selten große Geister, die völlig im eigenen Saft schmorten.«, *Die Berliner Literaturkritik*, 30. 11. 2009, <http://www.berlinerliteraturkritik.de/detailseite/artikel/trojanow-ueber-migranten-literatur.html> [8. 10. 2016].

Tanja Žigon

Integracija v švicarsko družbo: primer Meral Kureyshi

Ključne besede: Meral Kureyshi, Švica, migracije, integracija tujcev

Meral Kureyshi živi v Bernu in je bila lani s svojim prvencem, romanom *Elefanten im Garten (Sloni na vrtu)*, nominirana za švicarsko književno nagrado *Schweizer Buchpreis*. Meral Kureyshi se je rodila leta 1983 v nekdanji Jugoslaviji, v Prizrenu na Kosovu, kot pripadnica turške manjšine in je s starši leta 1992 prišla v Švico. V svojem romanu tematizira univerzalno zgodbo družine, ki je zapustila rodni multikulturni Prizren in se s trebuhom za kruhom podala v Švico. Avtorica v romanu slikovito in neolepšano prikazuje razmere na področju priseljevanja v Švico, ki v njeni »prvi domovini«, na Kosovu, velja za »obljubljeno« deželo, medtem ko je resničnost za priseljence vse prej kot rožnata. Prispevek na podlagi romana obravnava položaj migrantov v tuji deželi in se sprašuje, ali smo sposobni v novih razmerah, v katerih se je v zadnjih letih znašla Evropa, razumeti, da sta različnost in raznolikost ne le nepremostljivi oviri, temveč predvsem izkušnja, ki nas bogati, iz katere se lahko veliko naučimo in ustvarimo strpnejši svet.

Tanja Žigon

Integration into the Swiss Society: The Case of Meral Kureyshi

Keywords: Meral Kureyshi, Switzerland, migration, integration of foreigners

Meral Kureyshi is a resident of Bern, Switzerland, and a recent nominee for the *Schweizer Buchpreis* literary award for her debut novel *Elefanten im Garten* (*Elephants in the Garden*). Born in 1983 in Prizren, Kosovo, in what was then Yugoslavia as a member of the Turkish minority, she moved with her parents to Switzerland in 1992. Her novel is a universal story of a family that left its native multicultural city of Prizren behind for Switzerland in search of a better life. In the novel, the author paints a vivid, no-holds-barred picture of immigrant life in Switzerland, a land known in her “first motherland” of Kosovo as a land of milk and honey, although the reality of immigrant life in Switzerland is far from perfect. This paper uses the novel as a lens through which to examine the status of immigrants in a host country and investigates whether, considering the new reality in which Europe now finds itself, we are capable of realising that heterogeneity and diversity are primarily a mutually beneficial experience, one we can learn a great deal from and use to create a more tolerant world, rather than insurmountable challenges.

Verena Perko

Migracije, družbeno angažirana muzejska tema, in zakaj se ji slovenski muzeji uspešno izogibajo?

Ključne besede: migracije, begunska kriza, muzeji, postmuzeji, muzeologija

DOI: 10.4312/ars.10.2.136-148

Spominjanje je temelj pravičnosti. Pravičnost je tisto, kar spomine ohranja, ista pravičnost oblikuje prihodnost in izreka imperativ o dolžnosti spominjanja (P. Ricœur).

Begunska kriza se je v zadnjem letu dni (2015–2016) pred našimi očmi spremenila v človeško tragedijo, ki po mnogočem, ne le zaradi bodeče žice in neskončnih kolon obupanih ljudi na eni ter v strahu otrplih na drugi strani, spominja na čas druge svetovne vojne. Sredozemsko morje, opevani *mare nostrum*, je postalo grozljiva skupna grobnica brezštevilnih. Posledica vojne pa so tudi uničevanja zgodovinskih mestnih središč, spomenikov in druge kulturne dediščine na t. i. kriznih območjih, ki so dosegla nedoumljive razsežnosti. Škode ni mogoče oceniti, saj narašča s slehernim dnem: Mari, Dura Europos, Palmira in Apamea so nepopravljivo uničene. Vrhunec je bil dosežen lanskega avgusta z nepredstavljivo kruto usmrtitvijo Khaleda el Assada, osemdesetletnega nestorja sirske arheologije in direktorja arheoloških raziskav v Palmiri. Po večtedenskem mučenju so vodilnega dediščinskega strokovnjaka javno usmrtili sredi Palmire. Grozovito kaznovanje si je prislužil s trdovratnim molkom o skritih zakladih kulturne dediščine. Na tragični dogodek se je odzval ves kulturni svet. Italijanski minister za kulturo Dario Franceschini je dal v znak žalovanja in protesta izobesiti črne zastave po vsej Italiji. Mediji, posebej tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino in kulturno dediščino, so posvetili številne prispevke in tematske številke uničevanju dediščine ter možnostim obnove uničenih spomenikov.¹ Muzeji po svetu so se odzvali z razstavami, konferencami, predavanji, srečanji beguncev itd. Cilj je bil sodobno družbo pozvati k razmisleku in odprtemu dialogu, in sicer z namenom ublažiti šok in strah pred neznanim ter zmanjšati plimo sovraštva, preden doseže vseuničujočo razsežnost. Z begunsko krizo se je meddružbeni dialog pokazal kot nujna in ultimativni imperativ, kot nekaj, brez česar družbe prihodnosti ni več mogoče zagotoviti.

1 Tako je na primer Siriji in njenim izgubljenim kulturnim zakladom posvečena junijska številka italijanske revije *Storica National Geographic* (Milano, 2016).

Ob usmrtitvi Khaleda sem kot aktivna članica slovenski odbor ICOM-a in ICOMOS-a pozvala,² da izoblikujemo skupno protestno izjavo in jo posredujemo javnosti, vendar odziva ni bilo. Ob še nadaljnjem jesenskem zaostrovanju begunske krize, nepričakovani odločitvi za postavitev bodeče žice ob mejah in nerazumni poplavi demagoških objav v slovenskih medijih³ je bilo samo po sebi umevno, da se oglasijo tudi muzeji in skušajo na podlagi kulturne dediščine po svoje prispevati k bolj demokratičnemu in kulturnemu javnemu diskurzu.⁴ Tako se je na primer Slovenski etnografski muzej oglasil kot »poklican k spoznavanju in razumevanju dogajanj v naši družbi, k ponovnemu razmisleku o razmerju med univerzalno človeškostjo in kulturno raznolikostjo in vprašanju, kaj nas bolj družijo kot loči«. ⁵

Primanjkljaj slovenske družbe na področju vzpostavljanja odprtega družbenega dialoga in oblikovanja javnih forumov, kjer bi bilo mogoče v dobro vseh izmenjavati diametralno različna mnenja ter seveda tudi javno obsoditi nesprejemljiva in na ta način soustvarjati pravičnejšo družbo, je postal boleče očiteno.⁶ Muzej narodne osvoboditve Maribor se je na dogodke odzval s fotografsko razstavo in pedagoškimi delavnicami, s katerimi je želel spremeniti s stereotipi prežeto, beguncem sovražno okolje. V programu *Muzej za mir* so obravnavali problematiko kratenja človekovih pravic ter opozarjali mlade na potrebo po kritično oblikovanih mnenjih in strpnih reakcijah na izzive iz okolja. Slovenski etnografski muzej je v sodelovanju z drugimi institucijami in nevladno organizacijo Slovenska filantropija organiziral terensko delo med begunci v begunskem centru Šentilj ter v največjem evropskem begunskem centru Idomeni na grško-makedonski meji. Pripravil je štiri razstave na temo beguncev in migrantov. V Muzeju novejšje zgodovine Slovenije so med drugim pripravili priložnostno gostujočo razstavo o beguncih. Ostali slovenski muzeji pa so svojo pozornost – ter s tem pozornost obiskovalcev in širše javnosti – usmerjali na nevtralne muzejske teme. Razstavljali so umetnine, knjige, arhivske dokumente,

---

2 ICOM je neprofitna nevladna organizacija, ki povezuje muzeje in muzealce po vsem svetu. Ima več kot 30.000 članov iz 137 držav. Ustanovljen je bil leta 1947 pri UNESCO. Slovenija je bila do leta 1991 članica jugoslovanskega ICOM-a, od takrat dalje pa deluje samostojno. ICOMOS je sorodna mednarodna organizacija, ki deluje s podobnimi cilji na področju nepremične dediščine.

3 V mislih imam objave in javne komentarje o nekulturi pribežnikov in o Siriji ali celo celotnem Bližnjem vzhodu kot deželi brez kulture.

4 Za informacije se zahvaljujem mag. Ralfu Čeplaku Mencinu.

5 Ralf Čeplak, BEGUNCI SO TU! Prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja proti stereotipom, predsodkom in ksenofobiji. Prispevek na 1. mednarodnem kongresu slovenskih muzealcev, Piran, 20.–22. 10. 2016.

6 V Muzeju novejšje zgodovine Slovenije so gostujočo razstavo o beguncih (16. 2.–22. 3. 2016) pospremili s temi besedami: »Če danes besedo begunec spremlja negativen prizvok, pa bi se bilo dobro spomniti na slovenske begunce v Avstriji, ki so po letu 1945 pisali zgodbo o izjemni organizaciji in močni narodni zavesti.« Vir: <http://www.rtv slo.si/kultura/razstave/razmislek-o-slovenskih-begunskih-zgodbah/385933> [15. 10. 2016]. Na to temo je izšla tudi fotografska monografija *Cvetiči klas pelina* z več kot 300 fotografijami in obširno zgodovinsko študijo.

čipke in arheološke predmete ter se posvečali temam, kot je na primer *belo zlato in zlata vredna mala črna*.⁷ Sodobni slovenski družbi niso posredovali opaznejšega relevantnega sporočila, ki bi ljudem omogočilo begunce dojeti kot žrtve vojne in ne le v luči strahu in splošne panike. Slovenskim davkoplačevalcem se zato utegne zgoditi, da bodo prej kot v naših muzejih begunca srečali na preživljanju dopusta – v morju.

Namen pričujočega prispevka je pojasniti družbeno vlogo sodobnih muzejev kot instrumenta demokratizacije in poskusiti najti odgovor na vprašanje, zakaj so se slovenski muzeji, razen nekaj izjem, tako medlo odzvali na begunsko krizo in komu ustreza njihova pasivna družbena vloga.

○ družbeni vlogi sodobnih muzejev

Drugo polovico 20. stoletja je zaznamovala postmoderna doba. Ena od njenih značilnosti je hiter razvoj humanističnih ved, ki je med drugim omogočil prepoznavanje družbenega pomena dediščine (Smith, 2006). Sledeč potrebam družbe in novim spoznanjem, se je na področju dediščinske teorije zgodil pomik k holističnemu konceptu,⁸ ki sta mu sledila povezovanje dediščinskih ustanov in razvoj muzejev v smer medijev (Šola, 2003). Spoznanje, da je prepoznavanje aktualnih družbenih stanj mogoče doseči s pomočjo analize in interpretacije preteklih zgodovinskih dob ter družbeno-političnih procesov, v smislu *historia magistra*, ni novo. Novo za muzeje pa je prevzemanje aktivne družbene vloge, pri čemer sta temeljnega pomena reflektirana dediščinska interpretacija in neverbalna, kontekstualna komunikacija, ki posredno ponuja uvid v aktualno družbeno dogajanje (Sandell, 1998; Maggi, 2005).

Zbirke in muzeji so imeli skozi vso zgodovino posebno družbeno vlogo, četudi ni bila zelo očitna in je bila bolj ali manj pasivne narave. Pomembnejša vloga jim je bila dodeljena v času francoske revolucije (Hudson, 1988, 4–7), bolj družbeno dejavni pa so postali ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja z aktivnim prevzemanjem izobraževalnih vlog.⁹ Ena najpomembnejših raziskovalk muzejev, Eileen Hooper-

7 *Belo zlato in zlata vredna mala črna* je bil »duhovit« naslov razstave izdelkov mladih oblikovalcev Tekstilne fakultete v Ljubljani v prostorih Narodnega muzeja Slovenije od 20. januarja do 6. marca 2016. Naslov odraža čedalje bolj prevladujočo tendenco, da bi muzeji postali tržno čim uspešnejši, zaradi česar je treba skrbeti za »zabavne in nezatežene« teme. Luca Caburlo, vodja dediščinskih služb za Veneto in Furlanijo, je na 1. mednarodnem kongresu slovenskih muzealcev v Piranu (20.–22. 10. 2016) izpostavil misel, da je prva naloga sodobnih muzejev vzgoja za državljanca.

8 Holistični koncept je razviden na primer iz konvencije Faro 2005, ki jo povzema tudi trenutno veljavni *Zakon o varstvu kulturne dediščine* v Sloveniji. Vir: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp [20. 7. 2016].

9 Primer enega prvih muzejev z arheološkimi zbirkami v primarno izobraževalne namene je muzej

Greenhill, je s pomočjo Foucaultovega filozofskega dela¹⁰ o pojmu episteme pojasnila družbene vloge muzejev skozi čas in pokazala na njihovo dialektiko (Hooper-Greenhill, 1999, 1–22). Osvetlila je njihovo odvisnost od vsakokratnega družbeno-političnega in ekonomskega ustroja družbe. Po Hooper-Greenhillovi med sodobnimi muzeji prepoznavamo modernistične in postmuzeje (Hooper-Greenhill, 2000, 125–150). Za prve veljajo značilnosti muzejev kot raziskovalnih, statičnih ustanov 19. stoletja, osrediščenih v skrbi za svoje zbirke. Namenjajo jim vso raziskovalno, konservatorsko, publicistično in izobraževalno pozornost, razstave in druge muzejske dejavnosti sledijo raziskovalnim interesom posamezne znanstvene veje, neredko celo interesom posameznih raziskovalcev. Javnosti namenjajo obrobno pozornost, komunikacija je običajno omejena na seznanjanje z muzejskimi dejavnostmi in obveščanje o rezultatih posameznih raziskav. Postmuzeje pa opredeljuje usmerjenost v služnje javnosti. Prepoznamo jih po nenehnih raziskavah javnosti in dobrem poznavanju potreb sodobne družbe, rezultate upoštevajo z namenom izboljšanja komunikacije v danem kulturno-druženem okolju. Tomislav Šola postmuzeje prepozna kot predstavnike tretjega muzejskega, tj. komunikacijskega vala.¹¹ Sodijo v družino medijev javnega obveščanja, od drugih jih razlikuje specifična muzejska komunikacija (Mairesse, 2010, 41–58).

Reformatorji muzejev druge polovice 20. stoletja so izhajali s stališča, da tradicionalni muzeji kljub reorganizacijam ne morejo v celoti streči potrebam in zahtevam sodobne demokratične družbe (Šola, 2003, 33). To je pospešilo oblikovanje novih teoretskih podlag, t. i. nove muzeologije, ki muzej prepozna kot družbeno odgovorno ustanovo, povezano z okoljem (Scheiner, 2010). Nova muzeologija obsega teoretske podlage, ki omogočajo razumeti ustroj sodobne družbe in opremljajo s specifičnimi muzeološkimi znanji o dediščinski komunikaciji neverbalnega, neredko celo subliminalnega značaja (Šola, 2010; Maroević, 2010).

Ožje področje muzeološkega raziskovanja so vprašanja identificiranja muzealnosti ali vprašanja, ki se nanašajo na odločitve, kateri predmet bo shranjen v muzeju, ali bo tudi razstavljen in na kakšen način bo interpretiran (Maroević, 1997). Odločitve so neločljivo povezane s kulturnimi vrednotami in politično usmerjenostjo določenega družbenega miljeja. Teoretično pa so to vprašanja slojevitosti dokumenta in informacij, zakodiranih v muzejskem predmetu. Muzeologija raziskuje prenos informacij med preteklostjo in sedanjostjo, med razvitim in manj razvitim svetom, med različnimi

---

generala Pitta Riversa (Pitt Rivers Museum) na Univerzi v Oxfordu (Hudson, 1988, 31).

10 Michel Foucault, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines* (1966). V slovenskem prevodu: *Besede in reči*.

11 Tomislav Šola prepozna tri muzejske valove, to so: protomuzejski, informativni in komunikacijski val (Šola, 2003, 56).

družbenimi razredi in statusi – kar so temeljne značilnosti in družbene naloge muzejske komunikacije (Maroević, 1999).

Muzejska komunikacija poteka s pomočjo dediščinskih predmetov in vsebin v skladu z njihovo muzealnostjo, ne da bi se ob tem spremenil njihov dokumentarni značaj. Muzejski predmet v procesu prenosa sporočil ali semioze nadgrajuje svojo primarno vlogo, vlogo, ki jo ima v muzeju kot dokument izvirnega dediščinskega konteksta: v razstavnih kontekstih prevzema simbolne in metonimične vloge, ki vzpodbujajo asociativne miselne povezave in poustvarjajo nove pomene (Maroević, 2002). Na ta način izvabimo narativno moč muzejskega predmeta ter pri publiku izzovemo sublimne čustvene vezi in ustvarjamo nove asociativne povezave med vsebinsko sicer nepovezanimi pojavi in jim damo nov smiselni pomen. Pomene, ki jih ustvarimo s pomočjo kontekstualiziranega predmeta iz preteklih dob, obiskovalec doživlja v sklopu svojih lastnih življenjskih izkušenj. Ni nujno, da asociativni proces steče v času ogleda razstave ali obiska muzeja, lahko se sproži ob podobni življenjski situaciji veliko kasneje. Človek doživlja čas povezano, v nepretrganem časovnem loku spominov, ne nujno sledečih si v kronološko objektivnem časovnem zaporedju. To omogoča, da ponotranjene podobe preteklosti sooblikujejo njegovo doživljanje in mu omogočijo razumevanje situacij vsakdanjega življenja (Perko, 2014, 159).

Metonimija odpira neomejene možnosti muzejskega sporočanja in daje muzejskemu predmetu posebno družbeno avro. S pomočjo opredmetene govornice, interpretacije preteklih civilizacij ali posameznih kulturnih pojavov muzej omogoča vpogled v sodobnost in jo tudi kritično reflektira. Služi lahko kot ključ do razumevanja pojavov sodobne družbe in je zato lahko tudi izjemno učinkovito orodje manipulacije javnosti. Najbrž pa ni treba posebej poudariti, da se lahko vsaka muzejska dejavnost brez imperativa profesionalne etike iz orodja spoznanja in konstruktivne družbene kritike kaj hitro spremeni v prikrito politično orodje. Poglejmo primer: razstava, ki bi prikazovala rimski imperij z vidika »višje, razvite« rimske kulture in bi v kontekstu premagana ljudstva prikazovala kot manjvredne barbabe, bi javnosti posredovala jasno neverbalno (imperialistično) sporočilo o barbarskosti (vseh koloniziranih) manj razvitih ljudstev. In še več. Metonimični proces omogoča tudi hkraten prenos sklopov vrednostnih pomenov, tako da na primer javnost vse sodobne imperije posledično povezuje s (plemenitim) širjenjem kulture in omogočanjem razvoja, nezahodna ali celo neevropska ljudstva pa posledično doživlja kot zaostala in »barbarska«.

Muzejsko komunikacijo opredeljuje značaj zbirke, ki jo določen muzej hrani, in muzejske javnosti z zelo različnimi potrebami in preferencami. Temelj muzejske komunikacije je in ostaja avtentični muzejski predmet ali avtentična dediščinska vsebina, na primer nesovna dediščina (Maroević, 1999). Velik pomen prispeva tudi

avtentični muzejski prostor kot izvirni kulturni milje okolja, v katerem se reprezentirajo dediščinske vsebine. V duhu antičnih muzejev bi smeli sodobni muzejski prostor primerjati s templjem (vendar ne v elitističnem smislu): z zbirkami, s strokovnjaki, z muzejsko stavbo in svojim komunikacijskim okoljem muzej sprejema vlogo poroka kulturnih in etičnih vrednot ter s tem tudi družbene avtoritete (Desvalleés, 2010, 127).

Razumevanje pomenov in mogočne moči muzejske komunikacije pa ni zgolj stvar teoretične razprave, kot lahko pogosto slišimo, temveč se nanaša predvsem na družbeno vlogo muzeja. To so temeljna vprašanja sodobne muzeologije, ki je omogočila razvoj postmoderne muzejske paradigme v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in jo označujemo kot *novo muzeologijo*.

Nova muzeologija je integralno družbeno gibanje za ohranjanje kvalitete življenja in človeških temeljnih vrednot s pomočjo totalnega pristopa k varovanju dediščine v izvirnem okolju.¹² Prizadeva si za vključevanje dediščine kot vrednote življenja in za doseganje družbene kohezije, s ciljem izboljšati položaj spregledanega, odrinjenega posameznika ali skupine (Perko, 2014, 67; in tam citirana literatura).

Nova muzeologija se spoprijema z vsem tistim, čemur »stara« muzeologija in tradicionalni muzeji v sodobni družbi niso bili kos, ali bolje rečeno, česar si nikoli niso postavljali za cilje svojega delovanja. Nova muzeologija si v prvi vrsti zastavlja naloge s področja kulturno socialnih vprašanj. Zanimajo jo politične, okoljske in ekonomske teme. Skuša najti odgovore na iskanja sodobnega, odtujenega človeka. Odkriva življenjske vrednote in smisel bivanja. Razkriva mehanizme družbene kontrole in interpretacije, pomaga prepoznavati avtoriteto in avtentičnost v lastnem okolju (Scheiner, 2010). Vrednote, ki jih utemeljuje nova muzeologija, so zadnja desetletja postale temelj muzejske profesionalne etike. Na praktični ravni se to kaže kot usmerjenost muzejev v družbeno odgovorno komunikacijo, na vsebinski pa kot trdna vpetost v lastno kulturno okolje (Marstine, 2011).

Sodobna muzeologija je izrazito interdisciplinarna veda in se glede na zgodovinsko-družbene razmere iz dežele v deželo razlikuje.¹³ Na tem mestu želim opozoriti na upoštevanja vredno, toda vse prepogosto prezrto tradicijo vzhodnoevropskih muzeoloških šol. Med najzgodnejše prištevamo brnsko Katedro za muzeologijo v nekdanji Češkoslovaški, sledili sta ji dresdenska v nekdanji Vzhodni Nemčiji in

---

12 Temeljna misel prof. Tomislava Šole, ki jo je začel širiti že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in je danes vodilo mednarodnih dediščinskih deklaracij.

13 Zbyněk Z. Stránský je leta 1970 muzeologijo definiral kot disciplino, ki se teoretično ukvarja z dejavnostjo muzejev ter se deli na teoretski in praktični del, slednji se imenuje muzeografija. Ivo Maroević je muzeologijo opredelil kot vedo, ki se ukvarja s preučevanjem muzealnosti kulturne in naravne dediščine, z vprašanji delovanja in razvojev muzejev ter z odnosi med muzejsko teorijo in prakso (prim. naslednje opombe).

zagrebška v nekdanji Jugoslaviji.¹⁴ Strokovnjaki, ki so delovali v teh šolah, npr. Zbyněk Z. Stránský,¹⁵ Vinoš Sofka, Ivo Maroević,¹⁶ Tomislav Šola, Friedrich Waidacher¹⁷ in Peter van Mensch,¹⁸ so močno vplivali na razvoj sodobne kritične in družbeno angažirane muzeologije.

V sedemdesetih letih je bila tudi Univerza v Ljubljani na najboljši poti, da se priključi temu gibanju¹⁹ –, če bi le tedanji priznani profesor muzeologije Sergej Vrišer našel vrednega naslednika in če bi slovenska družba razumela pomen novih muzeoloških znanj za razvoj sodobne družbe in sprejela novo paradigmo družbeno aktivnih muzejev. Na prvem mestu pa bi bila to naloga muzealcev. Seveda ni mogoče trditi, da smo Slovenci muzeološko neuki. Marsikaj se je napaberkovalo in nakapljal v zadnjih desetletjih, a treba je priznati, da to znanje večidel sodi k muzeografiji, kot je tudi res, da z nekaj naključno izbranimi gostujočimi predavanji ne moremo biti kos resnim teoretskim temam. Poudarek je pretežno na muzeografskem znanju, ki muzejem omogoča zbirati, ohranjati, varovati in razstavljati, kar slovenski muzeji večidel opravljajo na strokovno korektni ravni. Vendar pa so sodobni muzeji ali, po Šoli, muzeji tretjega vala oziroma postmuzeji po Hooper-Greenhillovi muzeji z aktivnimi družbenimi nalogami (Šola, 2010). Zahtevajo angažiranega, družbeno aktivnega muzealca, ki v polnem sodelovanju z javnostjo išče kvalitetnejše poti sodobne družbe. Hkrati je res, da angažiran način prinaša družbeno odgovornost in nevarnost »političnega zdrsa«. Temu nasprotno družbene sinekure omogočajo tradicionalno muzejsko zadržje v zbirke, »znanstvena objektivnost« pa deklarirano »apolitičnost«. Resnici na ljubo pa prav sodobna heritološka teorija kaže, da nobena od paradigem ni nevtralna (Smith, 2006). Ustanove, ki se vzdržujejo z davkoplačevalskim denarjem, po pravilu niso in ne morejo

14 Leta 1922 je začela pod vodstvom Jaroslava Heferta delovati muzeološka katedra v Brnu, leta 1946 v Zagrebu na filozofski fakulteti muzeologijo uvedejo kot samostojni predmet, leta 1956 pa v Leipzigu odprejo Fachschule für Museologen in v Vzhodnem Berlinu Zentralle Fachstelle für Museen. Leta 1966 Zagreb dobi podiplomski študij muzeologije, 1984 pa odprejo zagrebško univerzitetno katedro za muzeologijo pri Informacijskih znanostih, katere vodja je postal profesor Ivo Maroević.

15 Stránský, Z., Pojam muzeologije. *Muzeologija* 8, 1970, str. 2–39.

16 Maroević, I., *Uvod u Muzeologiju*, Zagreb 1993.

17 Waidacher, F., *Handbuch der allgemeinen Museologie*, Wien, Köln, Weimar 1993; Waidacher, F., Muzeologija kao znanstvena disciplina i njezina primjena u svakodnevnom muzejskom radu, *Informatica museologica* 3–4, 1998, str. 81.

18 Mensch, P. van, *Towards a methodology of museology*. Doktorska disertacija, Zagreb 1992.

19 V študijskem letu 1971/72 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani začel s predavanji iz muzeologije profesor Sergej Vrišer. V študijskem letu 1991/1992 se je predmet preimenoval v Muzeologija in konservatorstvo, vendar je bil omejen predvsem na muzeografske teme, program so izvajali do študijskega leta 1993/1994. Po tem letu je bil predmet ukinjen, predmet muzeologija pa se izvaja ločeno na Oddelku za umetnostno zgodovino ter Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Po uvedbi bolonjskega programa so se muzeološke in konservatorske teme na Oddelku za arheologijo združile pri predmetu Arheologija za javnosti, ki so mu prvi študenti tretjega letnika bolonjskega programa prisluhnili v študijskem letu 2011/2012, in pri predmetu Upravljanje z arheološko dediščino.

biti politično nevtralne. Če se ne odzivajo na družbene dogodke in svojega delovanja ne aktualizirajo glede na potrebe sodobne družbe, dediščino »trgajo« iz kontekstov sodobnega življenja. S svojim početjem preprečujejo, da bi dediščina postala temeljni identitetni, izobraževalni, razvojno-gospodarski in politični kapital. Muzeji z umikanjem na bregove znanstvene nevtralnosti in politične korektnosti skupnosti »odtujujejo« sodobna »orodja« demokratizacije in hromijo njen razvoj. Kulturna dediščina je temelj evropskosti, vendar le, če dediščinske ustanove svojo aktivno družbeno vlogo razumejo in udeležujejo na inkluziven in participativen način.²⁰ Kot je razvidno iz zgodovinskega razvoja, pasivnost tradicionalnih muzejev v resnici pomeni politično mimikrijo, ki je v prvi vrsti v prid vsakokratni oblasti (Perko, 2014, 23–51).

Logičen zaključek bi torej bil, da kolikor bolj je oblast nedemokratska, toliko bolj podpira hromenje procesov demokratizacije ali, *mutatis mutandis*, toliko raje podpira njene ohromljene ustanove, vključno z muzeji. Glede na poti in stranpoti sodobne zahodne družbe je povsem razumljivo, da se na eni strani muzeologija močno »amerikanizira« v smislu tržnosti in muzeje tlači med zabavišne parke. Na drugi strani neopazno tone v pozabo pomemben prispevek, ki so ga dale vzhodnoevropske in južnoameriške muzeološke šole k razvoju tej tržni usmeritvi nasprotno, družbeno angažirane muzeologije. Priča postajamo tudi dobro prikriti kulturni kolonizaciji, pri kateri aktivno sodelujejo tudi elitistično koncipirani muzeji bogatih zahodnih dežel.²¹ Medtem pa lahko v »deželah druge in tretje hitrosti« opazujemo uspešno spreminjanje muzejev v poslušna politična orodja in ne nepomemben vir okoriščanja z davkopllačevskim denarjem (Hauptman, 2015). Posledično neslišno ugašanje malih kultur ne more biti veliko presenečenje (Evropa je bila pač vedno zgodba velikih).²²

Ko jagenjčki obmolknejo

Slovenski muzejski strokovnjaki so intenzivno vključeni v mednarodna strokovna gibanja in aktivni člani mednarodnega združenja za muzeje ICOM pri UNESCO. Upam si trditi, da so dobro seznanjeni s temeljnimi sodobnimi muzejskimi trendi. Pa vendar se, z izjemo redkih, po letu in pol hude begunske krize, ki postaja človeška katastrofa z obeh strani begunske žice, večinoma niso odzvali na družbene potrebe po odprtem dialogu in kritični refleksiji migracij.

---

20 Resolucija Evropskega parlamenta z dne 8. septembra: *Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe*, vir: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0293+0+DOC+XML+V0//EN> [20. 7. 2016].

21 Bogati zahodnoevropski muzeji kar tekmujejo med seboj za ustanavljanje podružnic v arabskem svetu.

22 Poučen vpogled v preigravanja z dediščino ponuja študija Izidorja Janžekoviča o repatriaciji (Janžekovič, 2015).

Toda zdi se, da tako stanje ustreza vsem: slovenski družbi, ki se ne želi soočiti s svojo pravo, glede na svojo predstavo o sebi močno malformirano podobo – in ki se je posebej izostrila v času begunske krize; politikom in državnim uradnikom, ki se lahko skrivajo za neuporabnimi, dvoumnimi in včasih celo protipravnimi predpisi; muzealcem, ki svojo muzejsko službo živijo na nespremenjen, tradicionalni, družbeno sinekurni način. Poleg družbene odgovornosti dediščinskih ustanov pa obstaja še osebna odgovornost. Intelektualna elita, še posebej strokovnjaki s področja dediščine in ohranjanja kolektivnega spomina, je dolžna reflektirati aktualne družbene pojave s stališča profesionalne etike (Sandell, 2011). Osebo pa smo vsi soodgovorni in dolžni opozarjati na posledice, o katerih se lahko dobro poučimo iz ne tako davne zgodovine. Med muzejskim gradivom je veliko zgodovinskega, etnološkega in umetnostnozgodovinskega gradiva ter tem o migracijah. Arheologija opazen del svojega raziskovanja tradicionalno namenja fenomenu migracij. Raziskuje vzroke in posledice ter njihov vpliv na razvoj posameznih kultur. Z raziskavami seže v čas prazgodovine. Indoevropske selitve so na primer že dolgo eno temeljnih vprašanj prazgodovinskih kultur in jezikov, na katera je arheologija prinesla odgovore s številnimi pomembnimi spoznanji. Propadu rimskega cesarstva in času tedanjih preseljevanj se intenzivno posvečata tako arheologija kot zgodovina. Slednja obravnava tudi begunce na čolnih, ki so Evropi ob padcu Bizanca leta 1453 prinesli ključna znanja za razvoj renesanse, italijanskim mestom pa obsežne knjižnice. Vendar govoriti o beguncih in begunski krizi pomeni posredno izpostavljati njihovo trpljenje ter pokazati na krivdo; pomeni vtikati prst v najgloblje in najsramotnejše rane Evrope; pomeni kazati na bodeče žice in koncentracijska taborišča, trpljenje in ponižanje, brezčutnost in ubijanje, sadizem in živalskost. Po Hannah Arendt bi to lahko pomenilo zazreti se sam vase.

Treba pa je upoštevati, da tradicionalno poslanstvo tradicionalnih, »pametnih« kulturnih ustanov ni v tem, da bi dražile spečega leva in si po nepotrebnem nakopale njegovo jezo. Njihova naloga je pisati dolge znanstvene razprave. Ali kot je imel navado svoja bleščeča predavanja zaključiti profesor Tomislav Šola: »Titanik se potaplja, mi pa skrbno poravnamo stole v vrsti.«

Literatura

- Desvaleyés, A., About the Definition of Museum, v: *What is a museum?* (ur. Davis, A., Mairesse, F., Desvaleyés, A.), München 2010, str. 121–131.
- Hauptman, H., »Muzej v vsako slovensko vas«. Varstvo kulturne dediščine na lokalni ravni, *Argo* 58/2, 2015, str. 20–35.
- Hooper-Greenhill, E. (ur.), *Museum, Media, Message*, London, New York 1999.

- Hooper-Greenhill, E., *Museums and interpretation of visual culture*, London, New York 2000.
- Hudson, K., *Museums of Influence*, Cambridge 1988.
- Janžekovič, I., Elginova zbirka. Repatriacija in univerzalni muzeji, *Argo* 58/2, 2015, str. 36–57.
- Maggi, M. (ur.), *Museo e cittadinanza. Condividere il patrimonio culturale per promuovere la partecipazione e la formazione civica*, Torino 2005.
- Mairesse, F., The Term Museum, v: *What is a museum?* (ur. Davis, A., Mairesse, F., Desvaleyés, A.), München 2010, str. 19–58.
- Maroevič, I., Uloga muzealnosti u zaštiti memorije, v: Maroevič, I., *Baštinom u svijet. Muzeološke teme – Zaštita spomenika. Arhitektura*, Petrinja 2004 (izvirna objava 1997), str. 42–46.
- Maroevič, I., The museum message: between the document and information, v: *Museum, Media, Message* (ur. Hooper-Greenhill, E.), London, New York 1999, str. 24–36.
- Maroevič, I., Što prezentiramo u muzeju – predmete ili ideje?, v: *Baštinom u svijet. Muzeološke teme – Zaštita spomenika. Arhitektura*, Petrinja 2004 (izvirna objava 2002), str. 58–62.
- Maroevič, I., Towards the New Definition of Museum, v: *What is a museum?* (ur. Davis, A., Mairesse, F., Desvaleyés, A.), München 2010, str. 140–149.
- Marstine, J., The contingent nature of the new museum ethics, v: *The Routledge Companion to Museum Ethics* (ur. Marstine, J.), London 2011, str. 3–25.
- Perko, V., *Muzeologija. Arheologija za javnost. Muzej Krasa*, Ljubljana 2014.
- Sandell, R., Museums as agents of social inclusion, *Journal of Museum management and Curatorship* 17/4, 1998, str. 401–418.
- Sandell, R., On ethics, activism and human rights, v: *The Routledge Companion to Museum Ethics* (ur. Marstine, J.), London 2011, str. 129–145.
- Scheiner, T., Defining Museum and Museology: An Ongoing Process, v: *What is a museum?* (ur. Davis, A., Mairesse, F., Desvaleyés, A.), München 2010, str. 93–105.
- Smith, L., *Uses of Heritage*, London, New York 2006.
- Šola, T., *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji. Prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb 2003.
- Šola, T., The Museum Definition, v: *What is a museum?* (ur. Davis, A., Mairesse, F., Desvaleyés, A.), München 2010, str. 106–112.

Verena Perko

Migracije, družbeno angažirana muzejska tema, in zakaj se ji slovenski muzeji uspešno izogibajo?

Ključne besede: migracije, begunska kriza, muzeji, postmuzeji, muzeologija

Begunska kriza se je v zadnjem letu dni spremenila v človeško tragedijo, ki po mnogočem spominja na čas druge svetovne vojne. Sredozemsko morje, opevani mare nostrum, je postalo grozljiva skupna grobnica brezštevilnih. Posledica vojne pa so tudi uničevanja zgodovinskih mestnih središč, spomenikov in druge kulturne dediščine na t. i. kriznih območjih, ki so dosegla nedoumljive razsežnosti. Muzeji po svetu so se aktivno odzvali na družbene potrebe. Cilj je bil sodobno družbo pozvati k razmisleku in odprtemu dialogu ter ublažiti strah pred neznanim in zmanjšati plimo sovraštva, preden doseže vseuničujočo razsežnost. Z begunsko krizo se je meddružbeni dialog pokazal kot nujna in ultimativni imperativ, nekaj, brez česar družbe prihodnosti ni več mogoče zagotoviti. Muzejem je sodobna družba namenila vlogo verodostojnega medija za komunikacijo dediščinskih vsebin. Z rabo metaforičnega in metonimičnega opredmetenega »jezika« imajo izjemno veliko družbeno moč ter predstavljajo most med znanostjo in sodobno družbo, med družbami preteklosti in sedanjosti, med elitami in obrobjem. Reformatorji muzejev iz druge polovice 20. stoletja so menili, da tradicionalni muzeji kljub reorganizacijam ne morejo streči potrebam sodobne družbe. To je bil vzrok nastanka nove muzeologije, ki muzej razume kot družbeno odgovorno ustanovo. Opremlja jo s specifičnimi teoretskimi znanji, ki omogočajo spreminjanje dediščine v družbeno relevantno komunikacijo neverbalnega značaja. Članek, njegova teoretska vsebina, argumentira sodobne koncepte muzeja in z njimi presoja družbeno odgovornost v delovanju slovenskih muzejev. Sodobni muzeji ali postmuzeji so ustanove z aktivnimi družbenimi nalogami. Angažiran način prinaša družbeno odgovornost in nevarnost »političnega zdrsa«. Nasprotno pa »znanstvena objektivnost« in »apolitičnost« zagotavljata družbeno sinekuro. Vendar ustanove, ki se vzdržujejo z davkoplačevalskim denarjem, niso politično nevtralne in s svojo politično korektnostjo dejansko skupnosti odtujujejo sodobna »orodja« demokratizacije in hromijo njen razvoj. Stanje družbene ohromelosti, kakršna se je izostrila v času begunske krize, ustreza slovenski družbi, ki se ne želi soočiti s svojo pravo podobo. Govoriti o begunski krizi pomeni posredno izpostavljati trpljenje ljudi na begu ter pokazati na krivdo vseh nas; pomeni vtikati prst v najgloblje in najsrამotnejše rane Evrope; pomeni prevzemati družbeno in osebno odgovornost. To vključuje tudi sodobni koncepti muzeja.

Verena Perko

Migration, Socially Engaged Museum Theme, and Why Slovenian Museums Successfully Avoid it?

Keywords: migrations, refugee crisis, museums, post-museums, museology

In the last year, the refugee crisis has turned into a human tragedy, in many ways resembling that of World War Two. The Mediterranean Sea, the highly praised *Mare Nostrum*, has become a horrifying collective tomb for countless people. Another consequence of war is also the destruction of historical urban centres, monuments, and other cultural heritage in so-called crisis areas – a destruction which has reached unfathomable proportions. Museums all across the world have actively responded to society's needs. Their goal has been to encourage an open dialogue in our society, as well as alleviate fear of the unknown, and reduce the tide of hatred before it reaches world-shattering proportions. During the refugee crisis, it has become apparent that an intersocietal dialogue is both a necessity and a definitive imperative; without it, the society of the future cannot possibly be assured. Modern society has given museums the role of being a credible medium with a mission to communicate heritage contents. By using a metaphorical and metonymic language museums have an extraordinary social power and represent a bridge between science and modern society, between societies of the past and present, between the elites and marginal groups. The museum reformers of the second half of the 20th century were of the opinion that, despite many reorganizations, museums cannot serve the needs of modern society. This was the reason a new museology emerged that substantiates museums as a socially responsible institution. It equips that institution with specific theoretical knowledge that enables the conversion of heritage into a socially relevant communication of a nonverbal nature. The article theoretically argues for modern museum concepts and, using them, contemplates social responsibility in the inner workings of Slovenian museums. Contemporary museums or post-museums are institutions that carry out active social tasks. An engaged manner brings along social responsibility and the danger of a “political slide”. On the other hand, “scientific objectivity” and “apoliticalness” ensure that they become a social sinecure. However, since these institutions are maintained with taxpayers' money, they are not politically neutral and are actually alienating modern “tools” of democratisation from the community through their political correctness, thereby impeding its development. This state of social paralysis, which came into focus during the refugee crisis, fits well into a Slovenian society that does not want to face its true appearance. To speak of the refugee crisis means indirectly

exposing the suffering of people in flight and placing blame on all of us; it means poking our fingers into the deepest and most shameful wounds of Europe. It means taking social and personal responsibility – which is also included in the concept of a modern museum.

Zala Bojović

Poučevanje otrok migrantov in beguncev

Ključne besede: otroci, dijaki, *Willkommensklasse*, didaktika in pedagogika pri usvajanju nemškega jezika, Berlin, opismenjevanje, travmatiziranost

DOI: 10.4312/ars.10.2.149-160

1 Uvod

Z državljsko vojno v Siriji, ki se je pričela leta 2011, vedno več ljudi prihaja v Evropo. K nam so prihajali in prihajajo ljudje, ki bežijo pred vojno in lakoto ter iščejo boljše življenje. Po podatkih Urada Visokega komisariata Združenih narodov za begunce naj bi leta 2015 v Evropo prišlo približno 972.000 beguncev.¹

Evropa se je znašla pred izzivom, ki mu žal ni bila kos, saj so bili nekateri begunci deležni sovražnih demonstracij, ki so se odvijale pred begunskimi domovi. Znašli so se pred novim nasiljem, saj so nasilneži požigali begunske domove.

Evropska skupnost se je znašla v stiski, saj njene prebivalce zajema velika kriza vrednot, moralnosti in solidarnosti do sočloveka. To dnevno spremljamo v političnem konsenzu, kjer lahko opazimo, kako t. i. »begunsko krizo« izkoriščajo v politične namene desni populist, voditelji držav in protiislamske skupine. Prav zastrašujoča je tudi debata na socialnih omrežjih, kjer lahko dnevno spremljamo diskriminacijo, razvrednotenje in nemoralnost določenih skupin prebivalcev Evrope.

V Nemčiji je leta 2015 za azil zaprosilo 476.649 ljudi,² do maja 2016 pa že 309.785.³ S tako velikim številom ljudi so bili uradi za priseljevanje in begunce mnogokrat preobremenjeni, na voljo je bilo premalo osebja, žal na škodo ljudi v stiski.

Takšno število ljudi pomeni tudi veliko odgovornost, saj je treba ljudem v stiski ne le pomagati, temveč jim nuditi tudi novo življenjsko priložnost.

---

1 <http://www.unhcr.de/home/artikel/45c365d4cb701b830e14fc0216967e5d/eine-million-fluechtlinge-und-migranten-flohen-2015-nach-europa.html> [11. 6. 2016].

2 <http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2016/01/asylantraege-dezember-2015.html> [11. 6. 2016].

3 http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/aktuelle-zahlen-zu-asyl-mai-2016.pdf?__blob=publicationFile, str. 4 [11. 6. 2016].

Najprej morajo biti torej zadovoljene osnovne človekove potrebe, da se lahko prične samostojna življenjska pot. Beguncem je treba omogočiti, da se naučijo jezika dežele, v katero so prišli. Na ta način lažje opravljajo vsakdanja opravila in najdejo delovno mesto. To pa nadalje pomeni samostojno preživetje brez tuje pomoči in ustvarjanje novega, boljšega življenja.

Tako so se članice Evropske unije znašle pred izzivi, ki so vsekakor rešljivi, seveda pa je potrebna premišljena in predvsem hitra rešitev na vseh ravneh, ki bo tem ljudem omogočala dostojno življenje in s tem pripomogla k boljši, raznoliki Evropi. Žal do skupne evropske rešitve do sedaj ni prišlo, zato izzive, ki jih je povzročila vojna v Siriji, članice Evropske unije rešujejo v okviru posameznih držav.

Nemška vlada je maja 2016 sprejela osnutek zakona o vključevanju tujcev v družbo, s katerim naj bi beguncem olajšali dostop do delovnega trga, od beguncev pa zahteva aktivno udeležbo na jezikovnih in integracijskih tečajih, sicer sledijo sankcije. S tem zakonom želi vlada omogočiti vključevanje beguncev v družbo, v zameno pa zahteva, da se bodo begunci potrudili postati del nemške družbe.⁴

Pri reševanju begunskega problema je levji delež prevzela civilna družba, ki prostovoljno in brezplačno nudi pomoč beguncem. Somišljeniki so postali aktivni v že obstoječih humanitarnih organizacijah, ustanovili so tudi nove organizacije za pomoč beguncem, prirejali dobrodelne bazarje, dražbe in koncerte ter s tem pripomogli k boljšemu življenju teh ljudi. Na vseh življenjskih ravneh so se pojavili izzivi, velik izziv pa predstavlja prav šolstvo, kamor je na novo prišlo veliko otrok, ki pa se jim je treba kot najbolj ogroženi skupini v družbi še posebej posvetiti. V Nemčiji so se na ta izziv odzvali z razširitvijo koncepta *Willkommensklasse* (razred za usvojitev nemškega jezika), ki so ga zasnovali že pred leti, in tako učiteljem na osnovnih in srednjih šolah olajšali delo z integracijo otrok in dijakov v vsakdanjik šole.

V begunskih nastanitvah v Berlinu po zadnjih raziskavah biva 10.700 šoloobveznih otrok.⁵ Na zadnjem strokovnem posvetu in izobraževanju učiteljic in učiteljev, ki poučujejo v *Willkommensklassen*, je državni sekretar za izobraževanje Mark Rackles izjavil, da je bilo do 1. 6. 2016 ustanovljenih 955 razredov *Willkommensklasse*, ki delujejo na berlinskih šolah ter jih obiskuje 11.330 otrok in dijakov (Rackles, 2016, neobj.).

Največ učencev je iz arabskih dežel, zato morajo najprej opraviti ure opismenjevanja, da lahko počasi pričnejo z učenjem in usvajanjem nemškega besedišča in jezikovnih struktur. Veliko otrok in dijakov se je najprej moralo ponovno navaditi na šolo, tudi na

4 <https://www.sta.si/2267014/nov-nemski-integracijski-zakon-naj-bi-beguncem-olajsal-dostop-do-trga-dela> [12. 6. 2016].

5 <http://pardok.parlament-berlin.de/starweb/AHAB/servlet.starweb?path=AHAB/lisshfl.web&id=ahabwebdokfl&format=WEBVORGAF&search=ID%3DV-269873>, str. 1 [11. 6. 2016].

to, da šolo vsak dan obišejo, da se več ur na dan pri pouku koncentrirajo na učno snov in da lahko ponovno ali povsem na novo razvijejo delovne navade. Treba je razumeti, da so to otroci in dijaki, ki mesece ali celo leta niso bili deležni šolanja, nekateri pa nikoli niso obiskovali šole. To so otroci, ki so v svoji domovini doživeli vojno, peš prepotovali pol sveta in preko Sredozemskega morja v Evropo prispeli z gumijastimi čolni, da bi lahko prišli na varno. Zaradi vojne in drugih razlogov so otroci močno travmatizirani in se težje učijo, kar delo v razredu še dodatno otežuje.

2 Pomen in struktura *Willkommensklasse* v Berlinu

Willkommensklasse je razred za usvajanje nemščine. Obiskujejo ga otroci, ki so že zaključili 3. razred osnovne šole (March, 2016, 11), do 3. razreda osnovne šole pa jih vpišejo v redne razrede. Prevladuje prepričanje, da je učno snov do 3. razreda osnovne šole in znanje nemškega jezika, ki se zahteva za usvojitve zahtevane učne snovi, lažje pridobiti tedaj kot leto potem. Obiskujejo ga učenci in dijaki, ki nimajo znanja nemškega jezika, to so otroci beguncev in migrantov. *Willkommensklasse* v Berlinu lahko ustanovijo na vseh osnovnih in srednjih šolah, o tem, kje bo ustanovljen takšen razred, pa odloča upravni organ za šolstvo. Razredi so na šolah integrirani v vsakdanjik šole, na osnovnih šolah imajo učitelji v *Willkommensklasse* 28 učnih ur na teden, na srednjih šolah pa 31 ur pouka na teden.⁶ Namen *Willkommensklasse* je čimprejšnja usvojitve nemškega jezika ter prehod otrok in dijakov v redne razrede. V razredu naj ne bi bilo več kot 12 otrok oz. dijakov na učitelja, število otrok in dijakov pa se lahko mesečno spremeni po posvetu šole z upravo za šolstvo.⁷

Ob vpisu na šolo otroci in dijaki opravijo preizkus znanja nemškega jezika in glede na rezultat preizkusa se naredi načrt pouka, ki je prilagojen otroku oz. dijaku. (March, 2016, 18). Učenci in dijaki redno opravljajo preizkuse znanja nemškega jezika, ki se ne ocenjujejo, temveč služijo kot dokumentacija napredka učenca oz. dijaka. *Willkommensklasse* naj bi otroci in dijaki obiskovali največ eno leto. Najkasneje po enem letu oz. takrat, ko učitelj presodi, da je učenec ali dijak že pripravljen na obisk rednega razreda, se opravi ustni preizkus znanja nemščine, pri katerem se ocenjuje jezikovne kompetence (večinoma besedišče in različne slovnične strukture). Otrok naj bi dosegel raven A2+ znanja nemškega jezika po skupnem evropskem referenčnem okviru,⁸ da lahko preide v redni razred. Ko otrok že obiskuje redni razred, še dodatno dobi ure nemščine v obliki dopolnilnega pouka. Otrok nadaljuje z urami dopolnilnega pouka, dokler ne doseže stopnje B1+ po skupnem evropskem referenčnem okviru.

6 Ibid.

7 Ibid.

8 <https://europass.cedefop.europa.eu/sl/resources/european-language-levels-cefr> [11. 6. 2016].

3 Kako poteka pouk?

Vsaka šola lahko samostojno odloči, kako bo potekal pouk v *Willkommensklasse*. Zaradi svobode pri ustanavljanju teh razredov so se na berlinskih osnovnih šolah razvili različni koncepti pouka in organizacije *Willkommensklasse*. V Berlinu so vse javne osnovne šole celodnevne, kar pomeni, da so otroci v šoli od osme do šestnajste ure. Po pouku učence sprejmejo vzgojitelji. Sledi skupno kosilo pod nadzorom vzgojiteljev, do šestnajste ure pa imajo otroci prosti čas, ki ga preživijo z različnimi aktivnostmi. Potek prostega časa načrtujejo in organizirajo vzgojitelji. To je čas, ko naj otroci ne bi pisali domačih nalog, temveč se družili z drugimi otroki na šoli, ustvarjali ročna dela, skupaj kuhali, obiskovali šolsko knjižnico in različne krožke ter veliko časa posvetili predvsem igri.

Obstajata dva koncepta *Willkommensklasse*. Koncept 1 je bolj zaprtega tipa, saj otroci obiskujejo pouk v *Willkommensklasse*, kjer morajo najprej usvojiti latinico, da bi lahko čim prej prešli v redne razrede. Upošteva se nasvet Senata za šolstvo o vključitvi otrok v pouk športne vzgoje, glasbe in umetnosti v redne razrede, tako da otroci dve do tri ure pouka na teden že obiskujejo v rednih razredih.

Koncept 2 je bolj odprtega tipa, saj gredo učenci že od samega začetka k pouku rednih razredov in obiskujejo *Willkommensklasse* kot spremljajoči tečaj nemščine. Nekatere šole imajo vsak dan dve uri učenja v *Willkommensklasse* in se nato razdelijo v redne razrede, v katerih so učenci do konca šolskega dneva, tudi v prostem času. Nekatere šole pa so se odločile, da imajo dva dni v tednu pouk v *Willkommensklasse*, ostale dni pa učenci obiskujejo pouk rednih razredov. Učitelji *Willkommensklasse* spremljajo učence pri pouku v rednih razredih, kjer jim pomagajo pri delu v razredu.

Seveda je treba oba koncepta kritično ovrednotiti.

Pri konceptu 1 opazamo, da se otroci *Willkommensklasse* težje odločajo za druženje z otroki iz rednih razredov in se tako večinoma družijo med seboj. Znotraj razreda tako nastajajo skupinice, sestavljene iz iste narodnosti oz. iz skupin, ki govorijo isti jezik. Ker se pogovarjajo samo v prvem jeziku, ne razvijajo potrebe po znanju nemščine, saj zanje ni nujno, da se pogovarjajo nemško. Na ta način se ne ustvarjajo stiki med različnimi skupinami oz. drugimi razredi. Posledično otroci tudi pri igri, kjer se v tem obdobju dogaja najintenzivnejše učenje tudi tujega jezika, ne uporabljajo nemščine. Drugi problem zaprtega tipa *Willkommensklasse* je, da je v razredu več travmatiziranih otrok. Posledice večje skupine otrok s travmatičnimi izkušnjami so motenje pouka, izredno agresivno vedenje do sošolcev in neupoštevanje pravil.

Dobra stran takšnega tipa razreda pa je, da imajo otroci več časa za navajanje na novo okolje, da šolo razumejo kot varen prostor, da se v šoli dobro počutijo ter da ne doživijo še dodatne frustracije, če pouku ne bi mogli slediti zaradi neznanja jezika ter ne razumeti učiteljevih navodil in strokovnih izrazov, ki se uporabljajo pri različnih predmetih. Počasi lahko spet razvijejo delovne navade, se navadijo uporabljati različne strategije reševanja problemov pri pouku, se počasi navajajo na koncentracijo pri pouku in se tako postopoma vživljajo v šolski vsakdan, ki so ga bili navajeni v preteklosti, a je bil za mesece ali leta zaradi vojne, pobega, diskriminacije ali političnega preganjanja prekinjen. Tako je prehod otrok v šolski vsakdanjik, od vpisa na šolo in obiskovanja *Willkommensklasse* do prehoda v redni razred, tekoč in brez dodatnih frustracij.

Pri konceptu 2, pri katerem otroci že od samega začetka obiskujejo redne razrede in je *Willkommensklasse* organiziran kot spremljajoči tečaj nemščine, se pri otrocih lahko pojavi dodaten šok, saj so preobremenjeni z učno snovjo, ker je ne razumejo. Dodatno jih frustrira, da ne morejo komunicirati s sovrstniki ter da ne razumejo učiteljevih navodil in besedišča. Prehod iz obdobja, ko otroci niso obiskovali šole, v nenaden prihod v novo šolo, kjer ničesar ne razumejo, je pretrd in prav nič tekoč. Če se otrokom že od samega začetka pouka omogoči obisk rednega razreda, to pomeni spodbujanje motivacije za uporabo nemščine. Otrok je primoran uporabljati nemški jezik, če želi slediti pouku in se družiti s sošolci. Prav tako je otrok bolj izpostavljen okolju, kjer se uporablja nemški jezik, saj so v razredu tudi otroci, ki so v Nemčiji odrasčali. Prednost takšnega koncepta je tudi pravilno usvajanje jezikovnih struktur.

4 Na kaj moramo biti pozorni pri pouku v *Willkommensklasse*?

V razredih *Willkommensklasse* je velika večina pripadnikov določene religije ali etnije. Svoje travmatične izkušnje so prinesli s seboj. Grozote so se jim trdno vtisnile v spomin in pridejo ponovno na dan tudi kasneje, ko so otroci že na varnem (Shah, 2015, 9). Otroci imajo nočne more in v vsakdanjiku lahko malenkosti, kot je močan pok, ki jih spominja na strel orožja, izzovejo spomine na vse prestalo. V takšnih trenutkih se nam otroci zdijo odsotni, strmijo predse v prazno in se prestrašijo, če jih nagovorimo. Po besedah Hanne Shah⁹ pa vsak strašen doživljaj ne vodi v travmo, veliko otrok »samo žaluje« (Shah, 2015, 10). Dodaten stres za otroke je domotožje, to, da so zapustili družino in prijatelje ter da sedaj bivajo v tuji državi, s tujo kulturo, tujim jezikom in morda tudi v revščini. Učitelji in drugo pedagoško osebje si mora prizadevati vsakemu otroku dati občutek sprejetosti, izraziti razumevanje, jim pokazati, da so dobrodošli,

9 Hanne Shah dela v Zentrum für Trauma- und Konfliktmanagement (ZTK) GmbH v Kölnu.

ter jim omogočiti stabilnost in strukturo. Stabilnost in struktura sta za te otroke zelo pomembni, zato moramo uvesti jasna pravila ter ustvariti pravila in rituale, ki se jih morajo dosledno držati vsi na šoli. Jasna pravila namreč učencem nudijo nekakšno zavetje pred ponovno izgubo stabilnosti. Prav tako učencev ne smemo preobremeniti s preveliko možnostjo izbire, saj ni v navadi njihove kulture, da se jih sprašuje po mnenju, tako da so zaradi nenehnega izražanja svojih želja zmedeni in negotovi (Shah, 2015, 25).

5 Z migracijo pogojene spremembe didaktičnega in pedagoškega vidika učenja

Otroci v *Willkommensklasse* se nemščino učijo kot drugi jezik, kar je drugače, kot če bi se je učili kot tuji jezik, saj se je učijo in jo uporabljajo v nemško govorečem okolju (Rösch, 2015, 10). Nemčija od šestdesetih let dalje, ko so v državo prišli t. i. *Gastarbeiterji*, velja za državo, v katero se priseljujejo migranti. V Nemčiji je vsak peti prebivalec migrant ali ima enega starša, ki je tujec.¹⁰ Zato je tema »nemški jezik kot drugi jezik« zelo aktualna na vseh področjih šolanja, od vrtca do poučevanja odraslih. Za šolstvo so zadolžene posamezne zvezne dežele. Sicer je shema šolskega sistema v Nemčiji skoraj povsod poenotena, vendar znotraj posameznih zveznih dežel najdemo tudi razlike v šolskih sistemih, saj je šolski sistem federalno urejen, kar pomeni, da imajo zvezne dežele na primer proste roke pri oblikovanju šolskega kurikula.¹¹

V Berlinu so zaradi velikega števila otrok migrantov na Senatu za šolstvo, glede na potrebe po učenju nemščine, sestavili Okvirni učni načrt za nemščino kot drugi/tuji jezik.¹² Ta naj bi se na šolah uporabljal pri vseh oblikah dopolnilnega pouka nemškega jezika.¹³ Cilj okvirnega načrta je intenzivno vključevanje otrok migrantov v šolski sistem ter usvojitev nemščine na ravni, ki bi migrantskim otrokom omogočila uspešno šolanje oz. uspešen zaključek šole.

Na berlinskih šolah otroke spodbujajo z individualnimi učnimi urami ali urami v majhnih skupinah dopolnilnega pouka nemščine, kjer upoštevajo Okvirni učni načrt za nemščino kot drugi jezik. Kot pozitivna za ta namen se je pokazala uvedba

10 <http://www.berlin-institut.org/online-handbuchdemografie/bevoelkerungspolitik/deutschland/deutschlands-integrationspolitik.html> [18. 6. 2016].

11 <https://www.bmbf.de/de/bildung-im-schulalter-68.html> [13. 7. 2016].

12 http://www.berlin.de/imperia/md/content/sen-bildung/schulorganisation/lehrplaene/rlp_daz.pdf?st&rt&ts=1450262874&file=rlp_daz.pdf [18. 6. 2016].

13 http://www.berlin.de/imperia/md/content/sen-bildung/schulorganisation/lehrplaene/rlp_daz.pdf?st&rt&ts=1450262874&file=rlp_daz.pdf, str. 15 [18. 6. 2016].

celodnevne šole na vseh osnovnih šolah v Berlinu. Celodnevne šole omogočajo, da se učenci več kot polovico dneva gibljejo v prostoru, kjer slišijo in aktivno uporabljajo nemški jezik. Vsekakor pa je vredno poudariti, da lahko tudi obiskovanje vrtca odigra pomembno vlogo. Otrokom z obiskom vrtca nudijo zgodnje učenje drugega jezika, saj se otrok giblje in igra v nemško govorečem okolju.¹⁴ Tudi t. i. bralni botri lahko pri dopolnilnem pouku nemščine veliko prispevajo k usvajanju nemščine. Na šoli individualno vodijo ure dopolnilnega pouka nemščine. To so prostovoljci, največkrat upokojeni učitelji, ki želijo tudi po upokojitvi slediti svojemu poslanstvu in še naprej aktivno pomagati pri izobraževanju otrok. Bralne botre največkrat na šolo posredujejo izobraževalna društva, bralni boter pa s šolo sklene pogodbo o bralnem botrstvu. Vsak razred lahko ima bralnega botra (če jih je le dovolj),¹⁵ ta pa v dogovoru z razrednim učiteljem pride na šolo in skupaj z učencem bere knjige, se z njim pogovarja o vsebini in mu tako pomaga pri razvijanju jezikovne kompetence.

6 Učne oblike in metode poučevanja v *Willkommensklasse*

Pri pouku v *Willkommensklasse* se uporabljajo že znane učne oblike, kot so frontalni pouk, individualna oblika dela, delo v parih in delo v skupini. Uporaba različnih metod učenja je pri učenju nemščine kot drugega jezika, tako kot pri učenju nemščine kot tujega jezika, zelo zaželeno in nujna. Vsekakor je pomembno, da učno snov podpremo z vizualnim in slušnim gradivom ter pri tem pri otrocih spodbujamo čim bolj aktivno uporabo nemščine. Aktivnost otrok naj bo konkretna, tudi z različnimi igralnimi dejavnostmi, kot je npr. igra vlog, saj tako spodbujamo tudi učenčevo notranjo motivacijo in pripomoremo k boljši zapomnitvi učne snovi. Razvijati je treba vse jezikovne zmožnosti: branje in bralno razumevanje, poslušanje in slušno razumevanje, pisanje in pisno sporočanje in sporazumevanje ter govor in govorno sporočanje in sporazumevanje (Rösch, 2015, 25).

V *Willkommensklasse* se pojavi še dodaten izziv, saj učitelji in učenci nimajo istega prvega jezika. Zato sta pri razlagi učne snovi zelo pomembni govorica telesa in uporaba vizualno podprtega gradiva. Zaradi razlike v letih se pri učencih še posebej pozna razlika v zmožnosti razumevanja učne snovi in uporaba učnih strategij. Zato je potrebna notranja diferenciacija, ki zagotovi, da lahko vsak otrok primerno rešuje dane naloge, saj so te prilagojene njegovim zmožnostim in posebnostim. To pomeni, da učencem pripravimo učne vsebine glede na zmožnosti ter prilagodimo pouk

14 <http://www.laendermonitor.de/uebersicht-grafiken/indikator-5-familiaere-sprachpraxis/indikator/8/indcat/5/indsubcat/2/index.nc.html> [18. 6. 2016].

15 Standard je en boter, ki naenkrat dela z enim otrokom.

nemščine tako v fazah načrtovanja kot organizacije in izvedbe pouka.¹⁶ V nemškem šolskem okolju, še posebej na osnovnih šolah, je vloga staršev zelo pomembna. Običaj je, da starši pridejo na roditeljske sestanke in h govorilnim uram, da pomagajo pri različnih šolskih prireditvah in da z otroki doma ponavljajo šolsko snov. Odgovorni so za to, da imajo otroci šolske zvezke, peresnico, barvice in druge šolske potrebščine. Do staršev begunskih otrok morajo biti učitelji potrpežljivi in jih morajo razumeti, da tudi njim v novi državi, kjer ne znajo jezika ter ne poznajo kulturnega in socialnega okolja, po vsem, kar so na poti do zelene države pretrpeli, ni lahko. Vsekakor je za otroke in starše situacija, v kateri so se znašli, težka. Zanje je nova država, kjer prebivajo, povsem drugačna, glede na to, česa so bili vajeni. Večina beguncev prihaja iz arabskih dežel, in ko pridejo v Evropo, se morajo najprej navaditi na drugačen politični sistem, drugačno vreme, drugačno kulturo itd. Za večino beguncev je osrednja veroizpoved islam. Zato ni nenavadno, če se otroci pri pouku, kjer na primer obravnavajo živali na kmetiji, zgražajo nad prašiči. Za muslimane je prašič nečista žival in svinjsko meso je tabu. Zato na berlinskih šolah zaradi velikega števila otrok migrantov in beguncev vedno nudijo še dodatno glavno jed (ki ne vsebuje svinjskega mesa) ali pa jedi s svinjskim mesom sploh ne strežejo.¹⁷

Venomer lahko pride do nesporazumov oz. nesoglasij, ker so v razredu oz. na celotni šoli otroci in učitelji različnih kultur, zato se morajo vsi držati šolskega reda, da se lahko nesporazumi ustrezno rešijo. V Berlinu delujejo različne organizacije, ki šolam pomagajo pri premostitvi težav, ki jih prinaša multikulturalnost.

Za lažjo premostitev razlik v kulturah, za pomoč staršem migrantov na šolah in za lažjo integracijo otrok so v Berlinu ustanovili projekt »*Kiezmütter für Mitte*«. ¹⁸ *Kiezmütter* so matere iz regije, so migrantke in govorijo različne jezike. *Kiezmütter* starše seznanjajo z različnimi temami, kot na primer o otrokovem razvoju, izobrazbi, vzgoji, zdravju, o lokalni infrastrukturi in o možnostih v posamezni regiji. Projekt naj bi starše migrante spodbudil k aktivni podpori ter spremljanju otrokovega razvoja in izobraževanja. Družinam in šolam so *Kiezmütter* v veliko pomoč, saj govorijo materni jezik staršev in nemški jezik ter so usposobljene za opravljanje socialnega dela na šolah, to pa seveda poteka v sodelovanju s socialnimi delavci, učitelji in različnimi organizacijami v regiji.¹⁹

16 http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_nemscina.pdf, str. 39 [18. 6. 2016].

17 <http://www.tagesspiegel.de/berlin/essen-in-schulen-und-kantinen-in-berlin-ist-schweinefleisch-kein-lieblingsessen/13044258.html> [13. 7. 2016].

18 *Kiezmütter für Mitte*, to so matere iz regije, ki sodelujejo s šolami v regiji Mitte v Berlinu.

19 <http://www.kiezmuetter-fuer-mitte.de/node/1> [13. 7. 2016].

7 Pogled v prihodnost

Z zaprtjem t. i. balkanske poti in dogovorom Evropske unije s Turčijo o vračanju t. i. neregularnih migrantov se je število novih beguncev na poti v Evropo zmanjšalo. Kriza v Siriji in vse posledice, ki jih je prinesla, pa so vsaj navidezno rešene. Vsaj takšen je trenutni občutek, saj nas mediji ne obveščajo več tako goreče o prihodu novih beguncev, kot so nas obveščali še pred nekaj meseci. V Nemčiji so z ustanavljanjem *Willkommensklasse* vsaj začasno rešili problem velikega števila na novo prispelih otrok brez znanja nemškega jezika na nemške šole in vključitev otrok v šolski sistem. Ali je bila rešitev ustanavljanja *Willkommensklasse* prava oz. učinkovita, pa bo pokazala prihodnost. Vsekakor pa se bomo morali v Evropski skupnosti še bolj posvetiti temi migracij in najti nove načine, kako se prilagoditi spremembam, ki jih prinaša migracija, oz. nove izzive reševati in graditi na izkušnjah. Politični svet in že uveljavljene politične stranke bodo morale najti rešitve, kako ljudem, ki prispejo v Evropo, omogočiti dostojanstveno in hitrejšo vključitev v družbo, pri tem pa ne pozabiti na pogoje oz. dolžnosti (usvojiti jezik, se izobraževati za vrnitev na delovni trg itd.), ki jih morajo novopriseljeni ljudje izpolnjevati oz. uresničevati, saj so ti nujno potrebni za uspešno integracijo. Tako populistične stranke s svojimi parolami, neprijaznimi do tujcev, ne bi imele možnosti pridobivati podpore pri prebivalcih Evrope.

Literatura

- Abgeordnetenhaus Berlin Parlamentsdokumentation, „Willkommensklassen“ an Berliner Schulen (VI) – Aktuelle Zahlen zum Schulhalbjahr 2015/16, Drucksache 17/18132, str. 1, <http://pardok.parlament-berlin.de/starweb/AHAB/servlet.starweb?path=AHAB/lisshfl.web&id=ahabwebdokfl&format=WEBVORGAFL&search=ID%3DV-269873> [11. 6. 2016].
- Berlin Institut, Deutschlands Integrationspolitik, <http://www.berlin-institut.org/online-handbuchdemografie/bevoelkerungspolitik/deutschland/deutschlands-integrationspolitik.html> [18. 6. 2016].
- Bertelsmann Stiftung, Ländermonitor Frühkindliche Bildungssysteme, <http://www.laendermonitor.de/uebersicht-grafiken/indikator-5-familiaere-sprachpraxis/indikator/8/indcat/5/indsubcat/2/index.nc.html> [18. 6. 2016].
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Aktuelle Zahlen zu Asyl, str. 4, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/aktuelle-zahlen-zu-asyl-mai-2016.pdf?__blob=publicationFile [11. 6. 2016].

- Bundesministerium des Inneren, Mehr Asylanträge in Deutschland als jemals zuvor, <http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2016/01/asylantraege-dezember-2015.html> [11. 6. 2016].
- Bundesministerium für Bildung und Forschung, Bildung im Schulalter, <https://www.bmbf.de/de/bildung-im-schulalter-68.html> [13. 7. 2016].
- Der Tagesspiegel, In Berlin ist Schweinefleisch kein Lieblingsessen, <http://www.tagesspiegel.de/berlin/essen-in-schulen-und-kantinen-in-berlin-ist-schweinefleisch-kein-lieblingsessen/13044258.html> [13. 7. 2016].
- Europass, Evropske stopnje – samoocenjevalna lestvica, str. 1, <https://europass.cedefop.europa.eu/sl/resources/european-language-levels-cefr> [11. 6. 2016].
- Kiezmütter für Mitte, <http://www.kiezmuetter-fuer-mitte.de/node/1> [13. 7. 2016].
- March, A. *Leitfaden zur Integration von neu zugewanderten Kindern und Jugendlichen in die Kindertagesförderung und die Schule*, Senatsverwaltung für Bildung Jugend und Wissenschaft, Berlin 2016.
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Nemščina učni načrt 2016 za osnovno šolo, str. 39, http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_nemscina.pdf [18. 6. 2016].
- Nov nemški integracijski zakon naj bi beguncem olajšal dostop do trga dela, <https://www.sta.si/2267014/nov-nemski-integracijski-zakon-naj-bi-beguncem-olajsal-dostop-do-trga-dela> [12. 6. 2016].
- Rackles, M., strokovni posvet učiteljic in učiteljev Willkommensklasse, 6. 6. 2016 (neobj.).
- Rösch, H. in dr., *Deutsch als Zweitsprache*, Braunschweig 2015.
- Shah, H., *Flüchtlingskinder und jugendliche Flüchtling in Schulen, Kindergärten und Freizeiteinrichtungen*, Stuttgart 2015.
- Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Sport Berlin, Rahmenplan für Unterricht und Erziehung in der Berliner Schule, http://www.berlin.de/imperia/md/content/sen-bildung/schulorganisation/lehrplaene/rlp_daz.pdf?start&ts=1450262874&file=rlp_daz.pdf [18. 6. 2016].
- UNHCR, Eine Million Schutzsuchende flohen 2015 nach Europa, <http://www.unhcr.de/home/artikel/45c365d4cb701b830e14fc0216967e5d/eine-million-fluechtlinge-und-migranten-flohen-2015-nach-europa.html> [11. 6. 2016].

Zala Bojović

Poučevanje otrok migrantov in beguncev

Ključne besede: otroci, dijaki, *Willkommensklasse*, didaktika in pedagogika pri usvajanju nemškega jezika, Berlin, opismenjevanje, travmatiziranost

Članek se osredotoča na problematiko vključevanja begunskih in migrantskih otrok brez znanja nemškega jezika v nemški šolski sistem. Obravnava in skuša odgovoriti na vprašanje, kako otroke najhitreje vključiti v šolski vsakdanjik in pri tem najti najučinkovitejši model vključevanja. Osredotoča se na vključevanje otrok v berlinske šole in poskuša predstaviti v praksi preizkušene možnosti vključevanja. Podrobno je razloženo in predstavljeno delovanje v *Willkommensklasse*, predstavljene so tudi posebnosti takšnega razreda. Razložena in ovrednotena sta dva koncepta *Willkommensklasse*, ki sta se razvila v praksi.

Zala Bojović

Teaching the Children of Migrants and Refugees

Keywords: children, students, *Willkommensklasse*, didactics and pedagogy in learning the German language, Berlin, literacy, trauma

This article focuses on the problematic subject of how to integrate refugee and migrant children who lack German language skills into the German school system. I centre on the integration of children into the school routine in Berlin and try to demonstrate what is, empirically, the most efficient model of integration. I describe in detail the model of the *Willkommensklasse* – its meaning, organization, and activity – as well as the two different concepts of *Willkommensklasse* that are formed in practice in the schools of Berlin. A *Willkommensklasse* is a class for children who do not have any German language skills, and it seeks to provide instruction in German that will move them to a level that will allow the children to take part in regular classes.

Varia/Varia

Maja Lavrač

Li Shangyin and the Art of Poetic Ambiguity

Keywords: Li Shangyin, classical Chinese poetry, images, symbols, allusions, ambiguity

DOI: 10.4312/ars.10.2.163-177

1

Li Shangyin (813–858), one of the most respected, mysterious, ambiguous and provocative Chinese poets, lived during the late Tang period, when the glorious Tang dynasty (618–907) is beginning to decline. It was a time of social riots, political division and painful general insecurity. In order to survive, he allied himself with various political patrons and accepted every job offered to him. He was a victim of continuous conflicts between the Niu and Li factions that for forty years had been fragmenting the central bureaucracy. He had far-sighted political views and fostered great ambitions. Thus, when he no longer found favour with the ruling elite, he often travelled around the country, though he was already in poor health. He was a prisoner of factional politics and his official career in fact suffered throughout his life.

Born into an aristocratic family of lower-class provincial officials in Zhengzhou in the present-day province of Henan, after his father's death Li initially lived with his uncle. It was his uncle who introduced to him the Confucian classics. After three years of mourning, he and his family moved to Luoyang. Already early in his life he displayed a great talent for literature, and this talent earned him the favour of the most influential members of the Niu faction, i.e. of Linghu Chu (the military commander in the present-day province of Shandong) and his son Linghu Tao. After several unsuccessful attempts, in 837 he finally passed the highest official exam in Chang'an (the then capital of the empire). However, he was not yet able to find a job. Because of this lack of desired employment, a year later he joined the staff of Wang Maoyuan, the military commander in the present-day province of Gansu and a member of the opposite Li faction, marrying Maoyuan's daughter. This was an insult to Linghu Tao, who so resented the marriage that he ceased to support Li's political interests, therewith bringing about the destruction of Li's political career. In 839, Li got a job in the Imperial library, but soon afterwards he was moved to another post in what is now Henan. Along with the lower position came disappointment. For most of his years

of service he was occupied with administration, crime and tax collection. In 842, he finally became a lector in the Imperial library. However, he couldn't keep this position for long, due to his mother's death. The following three years he spent in mourning in the county of Yongle (in the present-day province of Shanxi). In 848, he first returned to the Imperial library, and then travelled a lot and moved from one post to another, sometimes as an administrator, sometimes as an inspector. In addition to these tasks, he was also a member of the Hanlin Academy,¹ of Chang'an, a tax appraiser for salt and iron and a secretary general at the Ministry of Labour (his highest official position ever). His diverse employments might seem unusual for such an exceptional poet as Li Shangyin, but the majority of Chinese poets traditionally occupied uncommon and inappropriate posts.

After his official career became imbued with too many obstacles and disappointments, Li returned to his native town of Zhengzhou, where shortly afterwards he died of an illness at the age of forty-five. His wife died before him, in 851, and he was left to raise a son and a daughter. After the factional conflicts towards the end of the Tang dynasty had hurt him so much, he derived comfort from Buddhism in the last years of his life, and on his deathbed he wrote a farewell ode dedicated to his spiritual master, the famous monk Zhixuan.

2

Li Shangyin is appreciated as a highly original and committed poet who developed a unique style that is full of vague allusions and unusual images he mined from the literary past (the traditional canon, myths and legends) as well as from nature and personal experience. The second important feature of his poetry is his mysteriousness which finally leads to ambiguity. This ambiguity plays an essential role in most of his renowned poems, poems in which he connects the present with the past, reality with fantasy and history with mythology. Therefore, these poems based on imagination, hypotheses and contradictions usually give rise to different interpretations by Chinese scholars. The interpretations can be classified into three groups (Liu, 1969, 27).

The first group of interpreters of Li's poetry believes that these ambiguous poems are actually a disguised reference to his political patrons, first of all to Linghu Tao, as well as to Li's unrealized political ambitions, his wish for a high social standing and wealth. This may be true for some poems but not all of them, since most of these ambiguous poems are poems on friendship.

---

1 The Hanlin Academy (also called the National or Imperial Academy) was an elite scholarly institution founded in the 8th century by the Tang emperor Xuanzong and lasted till 1911. It was actually the highest academic institution in the Empire whose members performed besides secretarial and archival also literary tasks for the court.

From the standpoint of the second group of interpretations, the poet depicts his love affairs with various court ladies and Daoist nuns as well as his mourning for his late wife. This type of interpreters sees in him first and foremost a decadent womanizer who wasted his life through extramarital relations. But these interpretations are again hypotheses only. We are not sure whether these poems are entirely autobiographical or whether they are even based on personal experience. It is true that Li flirted with women, but during his life he was interested in other matters, too. For example, in his youth he was engaged in the study of Daoism, finding in Daoism refuge from the cruelty of reality and also imaginative inspiration. As mentioned, towards the end of his life, he finally found solace in Buddhism.

Belonging to the third group are those interpreters who think that Li's ambiguous poems are above all satires on court and political factions, i.e. political satires. The truth is Li wrote also political poems in which he, being concerned with the social and political abuses of that time, expressed his criticism of the holders of political power. However, not all of his ambiguous poems are always an expression of his moral Confucian attitude (Liu, 1969, 27–33).

In all three types of interpretations there is doubtless a bit of truth. Since each one emphasizes only one aspect of the poet's character, it is more adequate to understand his ambiguous poems in symbolic terms, where the meaning of the poem is not limited to one interpretation but to many.

Li Shangyin is actually most popular for his melancholic love poetry that reveals his ambiguous attitude to love, shrouded in a secret message. Here we can sense his moral disapproval of a secret but hopeless love, but we can also feel his passion, and the tension between the two leads to a paradox, i.e. the temptations of an illicit romance also exacts a high price. These are poems where Li investigates various aspects of the worlds of passion which arouse in him feelings of rapture, satisfaction, joy and hope as well as feelings of doubt, frustration, despair and even thoughts of death. All this is interwoven with the elements of Confucianism, Daoism and Buddhism which embody two conflicts. The first one is a matter of contrast between rigorous Confucian moral principles together with Buddhist renouncement of pleasure on the one hand and pleasure alluding to the famous Daoist quest for a magic elixir of longevity on the other. The second conflict arises from the contrast between the Confucian ideal of serving the emperor or the empire and the Daoist and Buddhist ideals of withdrawing from a worldly life of noise and dust into seclusion. Unfortunately, Li did not succeed in solving either of these two conflicts in his poetry (Minford, Lau, 2002, 920).

This is not to suggest, however, that all of his love poems are imbued with suffering and pain. Some are perfectly unburdened, some are more relaxed, and some are

ironical. At times they depict the world of love from an impersonal point of view, but above all they depict the ill fortune of lovers in general. Nevertheless, Li Shangyin is one of the few Chinese poets who can recognize, in female beauty and in the sorrows of love, themes to be taken up in all seriousness, and it is for these reasons that many phrases and lines from his poems had such a great impact on the classical Chinese love poetry in subsequent centuries.

3

The Exquisite Zither

I wonder why this splendid zither has
fifty strings
Every string, every peg evokes those
glorious springs
Perplexed as the sage, waking from his
butterfly dream
Like the king, entrust to the cuckoo my
heart evergreen

The moon bathes the teardrop pearl in
the blue sea
The sun lights the radiant jade in
indigo mountain
These feelings remain a cherished memory
But I was already lost at that moment
(Translated by Lien W. S. and Foo C. W.)

锦瑟

锦瑟无端五十弦，一弦一柱思华年。
庄生晓梦迷蝴蝶，望帝春心托杜鹃。
沧海月明珠有泪，蓝田日暖玉生烟。
此情可待成追忆，只是当时已惘然。

“The Exquisite Zither” is Li Shangyin’s most famous poem, and yet it is also one of the most mysterious poems in the Chinese poetic tradition. Permeated with beautiful sensual images and complex allusions, it transmits numerous secretive messages, and its various levels of meaning give rise to different interpretations. From the Song dynasty (960–1279) on, many Chinese have critics tried to unravel its mysterious meanings, achieving varying levels of success. Their interpretations

are as different as chalk and cheese. Some are convinced that Li wrote the poem in memory of his deceased wife. Others believe that this is a love poem dedicated to his maid Jinse (“Jinse” being the Chinese word for an exquisite zither), who died in the prime of life, or to a concubine of a distinguished government official, i.e. a veiled comment on an illicit romance. The third group of interpreters sees it as the poet’s lamenting of unfortunate circumstances in his career in politics and poetry, while the last group understands it as an introduction to his collected poems. We do not know who placed the poem in this initial position and why. We can only assume this was due to the poem’s contemporary reputation. (That said, the second interpretation is most probable and most frequent; we will therefore try to interpret the poem in this direction.) Each interpretation is merely hypothetical, and it reminds us that a poem can have as many interpretations as it has readers. All its various understandings confirm beyond all question its mysteriousness, ambiguity and complexity. This is a poetic world where the present intertwines with the past (the poet’s as well as the historical and the mythological past), where the boundary between the poet’s inner world and external reality is blurred.

The poem’s unique structure – it is based on juxtaposition of images and complexity of allusions which emphasize even more its obscurity and ambiguity – can help us to follow the poet’s intricate thoughts and feelings (Li, 2008, 140). The exquisite zither (decorated with brocade) is not only a concrete image; it is also a key symbol of the poem. It symbolizes human life; in the poem, the poet’s youth, and it restores distant memories which are again awoken towards the end of the poem (Owen, 2006, 396). The poet is perplexed when thinking about his youthful years. Already at the very beginning, he asks himself about the meaning of the zither. At the same time, the image alludes to the legend of the mythological ruler Fu Xi, who couldn’t endure the touching melody played on it by one of his favourite concubines. He broke it in half, which is why even today the zither has only twenty-five strings. It is through these poetic means that the poet remembers his gloomy, complicated years of youth. Consequently, the zither recalls a painful remembrance of the poet’s youth and helps provides the melancholic atmosphere that permeates the whole poem, intensifying from line to line.

The subsequent lines – together with their rich network of associations, elusive allusions to the poet’s personal experience – embody the essence of the poem. First, we are confronted with the famous anecdote of the legendary Daoist philosopher Zhuangzi (369–286 BC) and his metamorphosis. He once dreamt that he had become a butterfly. His dreams were so vivid that after he woke up he was no longer sure whether he was the one who dreamt that he was a butterfly, or whether he was the butterfly that in its dreams had become Zhuangzi. Thus, he raised the question of what

is true and what is untrue. In a similar way, Li Shangyin emphasizes his own feelings of bewilderment since dreams provoke just this kind of feeling. The anecdote conveys the fundamental Daoist idea of life being an illusion – relative and consequently uncertain. This is illustrated by the image of the butterfly, which symbolizes life's brief duration. Moreover, not even Zhuangzi himself could comprehend the meaning of his dreams when he suddenly woke up.

The myth of King Wang refers to the legend of the ancient ruler of the state of Shu (present Sichuan) who once seduced the wife of his minister Bie Ling while the minister was engaged in taming floods. Wang was so ashamed of himself that he abdicated and handed over the throne to the deceived husband. After Wang's death, his soul was transformed into a cuckoo. He returned every spring and mourned the loss of his kingdom. Here, a cuckoo symbolizes sadness and regret. Since its image is often connected with eroticism and alludes to a sexual sin, it is also a symbol of unfortunate, illicit romance. The memory of adultery can thus allude to a tragic love in the remote past, to the poet's painful experiences and to feelings of remorse.

Neither can the subsequent lines be fully understood without knowing the sources of their allusions. The images of the sea and the moon, the moon and the pearl, and the pearl and the teardrop are connected with each other and evoke feelings of solitude, sadness, a tragic view of life. The zither and its melody evoke and recall the image of the sea in the moonlight. The pearl shell(s) are very mysterious indeed. According to the legend, beyond the South Sea, crying mermaids appear when there is a full moon. Their teardrops transform into pearls imbued with moonlight (Graham, 1965, 168), and that is why the form and colour of pearls remind us of tears. The moon is a pearl in the sky and a pearl is the moon in the sea. These two images, alongside tears, symbolize a feminine beauty. Pearls and tears as a symbol of melancholic atmosphere can also allude to separated lovers. Alternatively, the interpretation can be associated with the image of an undiscovered pearl in the vast sea. In other words, the poet may be alluding to the phrase "a pearl, forgotten in the vast sea", which refers to someone whose talent has been ignored (Liu, 1969, 51).

The Lantian Mountain (Blue Fields), also called Yushan (the Jade Mountain), is situated in the present county of Lantian in Shaanxi province and is famous for its fine jade; it is exposed to sweltering heat. Though jade lies hidden deeply in the rocks, its sun-ray-imbued spirit is so strong that it can be seen as smoke rising above the mountain. When watched from afar, it makes for a beautiful view. Here, we have to emphasize various sources of allusions. One of them is the story of an old man who planted the seeds he was given by a stranger in thanks for his generosity. Fine jade grew from the seeds, and with the help of the jade he could marry a young girl for whom

he so greatly longed. The sun and jade symbolize a strong, brave man. Another source is the story of the hero Chang Hong who was killed in an act of injustice and whose blood became jade after he died. Yet another source is the story of a girl called Purple Jade who, after death, returned as a spirit in order to redeem the reputation of her lover Han Zhong who had been accused of tomb robbery. When her mother wanted to embrace her spirit, it vanished like smoke. Jade, therefore, can also symbolize something unattainable. In Li Shangyin's poem is it perhaps an unattainable woman? One of the possible references is also a remark made by the poet Dai Shulun (732–789), namely, that a poetic scene is like smoke rising from the jade in the sweltering heat on the Lantian Mountain, i.e. it can be seen only from afar and not from close up (Ashmore, in: Zong-Qi Cai, 2008, 196–197). Hence it follows that jade can symbolize life – beautiful and attractive on the one hand and mysterious and inaccessible on the other. The poet is thus confused as he meditates on the past.

Furthermore, these images can, as combinations, as pairs, provoke yet other meanings. The sea and the mountain can allude to the eternal metamorphosis of human life, the moon and the sun to cosmic movement, pearls and jade to harmony in marriage or love, while tears and smoke can symbolize an unfulfilled, tragic love. In addition, it is good to know that the second half of the poem is also marked by the feminine principle of yin (sea, moon) and by the masculine principle of yang (sun, smoke); their natural embodiment (through the feminine image of the sea and moon, and the masculine image of the sun and smoke) embodies sexual love. The sum effect is that interpretation cannot be limited to a single meaning. Beyond all these images, there can be latent a “me” and “you”, even if the poet merely alludes to a “me” and a “you” rather than mentioning them directly (Cheng, 1982, 84–91). In this way, these lines can also hint at a relationship between a man and a woman, i.e. between lovers.

At the end of the poem, Li Shangyin remembers his feelings from his youth. When he tries to understand them now, he is as lost and perplexed as he was then. He is not quite sure whether they are real or not. The concluding lines contain three characters defined by the radical “heart”. In English translation, these are “love”, “memory” and “lost or perplexed”. This “love” was already then hopeless, a fantasy only. Now that the past is deeply buried, like jade, his feelings of disappointment and sorrow are just as vague as they were then. In this manner, the poet points out a prevalent feeling of regret (Owen, 2006, 396).

All these allusions – whether they refer to historical events and persons or to legends and myths, and whether or not the poet intentionally selected them – enrich the poem with additional layers of meaning. While reading the poem, we are faced with a special world, a world permeated with sensual appeal, rich feelings and profound

intellectual implications, a world as a masterful exploration of life and language (Liu, 1969, 207–210). The poem's great popularity since the Song dynasty forth is not surprising since it unites two key elements in the traditional Chinese comprehension of poetry, a meaning beyond words, and a poet's personal commitment. As such, the poem offers a unique and unforgettable investigation into the relationship between experience and poetry (Owen, 2006, 397).

4

Without Title (1)

Hard is for us to meet and hard to go away;
 Powerless lingers the eastern wind as all the flowers decay.
 The spring silkworm will only end his thread when death befalls;
 The candle will drip with tears until it turns to ashes grey.
 Facing the morning mirror, she fears her cloudy hair will fade;
 Reading poems by night, she should be chilled by the moon's ray.
 The fairy mountain P'eng lies at no great distance;
 May a Blue Bird fly to her and my tender cares convey!
 (Translated by J. J. Y. Liu)

无题 (-)

相见时难别亦难，东风无力百花残。
 春蚕到死丝方尽，蜡炬成灰泪始干。
 晓镜但愁云鬓改，夜吟应觉月光寒。
 蓬山此去无多路，青鸟殷勤为探看。

Li Shangyin wrote a remarkable cycle of love poems called *Without Title* and the above poem is one of them. A fitting dedication would have been to his passionate but concealed love of women (court ladies or Daoist nuns), encompassing all the joy and suffering embodied by such a love affair. Therefore, his confession also this time rests on most ambiguous, subtly selected images and allusions which veil his feelings and his intimate romance. He is more cautious than garrulous. The reader is confronted with an enigma with no evident answer.

In this poem, too, the arrangement of images and allusions provokes a feeling of mysteriousness. The statement at the very beginning reveals its theme: a secret love affair and the drama of separation. It depicts two kinds of suffering, one which is caused by the lovers waiting to meet again and one which is born of their fear of inevitable parting. Whether they meet or part, each time they are both deeply grieved.

The images of powerless wind and withering flowers further intensify the feeling of sorrow and despair. On the first level, this association of images acts as a description of landscape in spring, yet on a symbolic level it discloses other layers of meaning. The powerless wind can be compared with the poet and the withering flowers with his sweetheart. The wind cannot prevent the flowers from withering, and neither can the weak poet revive her youthful beauty, since with the passing of time her attractiveness fades (Lavrač, 2000, 23).

Towards the end of spring, the silkworm spins its thread till it dies. It plays its fated role till the end, which represents an everlasting yearning for unfulfilled love. The parallel is evident: the silkworm wraps itself in a cocoon, and the poet, similarly, shuts himself away in grief. This scene actually hints at the lost, frustrated poet who is, due to parting, even more aware of the cruelty of the passing of time and of the old age which will, ultimately, destroy not only both lovers but also their love.

The image of the candle is quite ambiguous. It can refer to the two of them together, to the poet, or to his sweetheart. The radiant candlelight can symbolize his passionate love for her. Its melting wax evokes tears, which suggests a desperate poet who is most likely weeping. His longing remains unfulfilled. Just as the candle finally turns to ashes and goes out, so, too, does the poet burn with passion till his heart changes into ashes. And just as the candle is extinguished by its own flame, so, too, is the poet destroyed by his own passion (Liu, in: Minford, Lau, 2002, 926). Another possibility is that tears are shed by his sweetheart because she is separated from the man she faithfully loves. The gloomy atmosphere is intensified by ashes, which here point to a despair that is born of illicit love (a motif picked up again in the changing colour of her hair).

The next message is that youth and beauty pass away too quickly. The poet imagines how his sweetheart sits of the morning in front of her mirror and anxiously regards her hair, which has obviously changed hue. Due to her never-ending longing, her hair is now “cloudy”. She grieves over her fleeting beauty. Here, the image of the mirror symbolizes a woman, her appearance as well as her frame of mind, i.e. sadness and grief. On the other hand, night and the chill moonlight further intensify her feelings of solitude and hopelessness (Lavrač, 2000, 23–24). Properly speaking, the whole central part of the poem points out the transiency and fragility of life and love.

The passion does not cease even in the conclusion of the poem, where the meaning is also not quite clear, since it simultaneously alludes to two instances from Daoist mythology. The fairy mountain Peng is the legendary Penglai Mountain on the Penglai Islands in the East China Sea. Thus, Peng alludes to the land of immortals beyond the reach of an ordinary human being. The Blue Bird was a messenger of the Queen Mother of the West, a mythological ruler of the regions where the sun goes down, i.e.

of the Kunlun Mountain which expands from Tibet to Xinjiang in the West. The poet wishes that the bird would fly to his sweetheart who dwells on the Penglai Mountain and convey his tender cares. The magic bird symbolizes a bridge between the separated lovers, and thus only she can provide communication between the two of them. In this manner, the poet expresses his hope that there still is a possibility of their reunion. He in fact tries to find comfort in the bird. And so the poem ends with a good wish born of despair.

5

Untitled (2)

Sa, sa, the East wind,
 a fine rain comes;
 Beyond the hibiscus pool
 a faint growl of thunder.
 A gold toad bites on the lock –
 incense drifts through;
 A jade tiger hauls on the rope
 when you draw well-water.

Chia's daughter peeped through a screen
 at young secretary Han,
 Lady Mi left her cushion
 for the gifted Prince of Wei.
 Our spring desire can never vie with the opening blossom –
 For a pinch of heart's longing, a pinch of ashes!
 (Translated by I. Herdan)

无题 (二)

飒飒东风细雨来，芙蓉塘外有轻雷。
 金蟾啮锁烧香入，玉虎牵丝汲井回。
 贾氏窥帘韩掾少，宓妃留枕魏王才。
 春心莫共花争发，一寸相思一寸灰。

Already the introductory lines hint at the lovers' secret rendezvous, with the image of rain illustrating their restrained feelings. The image of a light thunder (which intensifies the melancholy atmosphere) in classical Chinese love poetry refers to the lover's carriage and the rolling of its wheels. From this we can infer that the scene takes place in the palace and that the woman involved is most probably a court lady who is

waiting for her beloved. The rain, wind and thunder are images harbouring various layers of meaning. Aside from being typical images for depicting the natural world, they are at the same time marked by a strong erotic touch. Indeed, the images are replete with erotic allusions.

The next lines are mysterious and ambiguous. The animal images of the toad and the jade tiger are most likely ornaments, the first one a part of the decorated lock on the door of the room and the second one a decoration on the pulley above the well. The first image alludes to the woman's inner quarters in the palace, in this case to the room where his sweetheart is waiting for him. The second image can refer to their messenger, who bears their secret messages. Further, the words *incense* (in Chinese *xiang*) and the *silk* which the rope is made of (in Chinese *si*) are, in Chinese, homonyms that hint at lovesickness (in Chinese *xiangsi*).

The second half of the poem begins with the allusions to legends about illicit love. Han or Han Shou was a handsome young man who was a secretary of Jia Chong, the prime minister of the Jin dynasty (265–420). When his daughter Lady Jia watched this handsome young man through a curtained window, she fell in love with him and presented him with a rare, imported incense from a private family collection. When, later on, Jia Chong met Han, he smelled the scent on Han's clothes, recognized it and thus unmasked the lovers – but also finally allowed them to get married (Ashmore, in: Zong-Qi Cai, 2008, 194).

Lady Mi (also called Princess Fu) and her cushion allude to the famous poem *The Goddess of the River Luo* written by Cao Zhi, a prince from the Wei dynasty (220–265) who had been unhappily in love with her ever since she was married to his older brother Cao Pi, the first emperor of the Wei dynasty. After her death, the emperor, aware of his brother's love for her, presented the shocked Cao Zhi with her cushion in remembrance of her. According to the legend, after Cao Zhi left the capital and got to the Luo River, her spirit appeared to him and confirmed that Lady Mi had bequeathed her cushion to him as a token of her eternal love. This indicated that their love was finally fulfilled (Ashmore, in: Zong-Qi Cai, 2008, 194–195).

When Li Shangyin alludes to Jia's daughter and her love for Han Shou and to Lady Mi and her love for Cao Zhi, he may be saying: "You have shown your favour to me, as Jia's daughter did to Han Shou and the Princess Fu did to Cao Zhi" – or, "I am not as handsome as Han, not am I as gifted as Cao: how can I hope to win your love?" (Liu, in: Minford, Lau, 2002, 925)

The poem concludes with a lucid recognition. The lovers obviously warn themselves not to allow their hearts to blossom from love. They are only too well aware

of the suffering that would follow if they did so. Nevertheless, we can sense that they are indeed helpless. Their yearning is so strong that they cannot stop it. All they can do is silently watch their hearts being swallowed by unfulfilled love till it destroys them and turns them to ashes (Liu, in: Minford, Lau, 2002, 925).

***

The three Li Shangyin poems discussed in this article, to quote Liu, “represent Chinese poetry of the ‘oblique’ kind at its extreme. They illustrate how rich, complex, subtle, and condensed Chinese poetry can be, in revealing different worlds of experience through an integration of imagery, symbolism, and allusions” (Liu, 1966, 141).

Works Cited

- A, Cheng et al. (trans.), *Tang shi (Tang Poems)*, Beijing 2003.
- Birch, C., *Anthology of Chinese Literature from Early Times to the Fourteenth Century*, New York 1965.
- Chang, E., *How to Read a Chinese Poem. A Bilingual Anthology of Tang Poetry*, North Charleston 2007.
- Cheng, F., *Chinese Poetic Writing. With an Anthology of Tang Poetry*, Bloomington 1982.
- Fusheng, Wu, *The Poetics of Decadence. Chinese Poetry of the Southern Dynasties and Late Tang Periods*, Albany 1998.
- Graham, A. C., *Poems of the Late Tang*, Harmondsworth 1977.
- Herdan, I. (trans.), *300 Tang Poems*, Taipei 1981.
- Johnson, S., *Fifty Tang Poems*, San Francisco 2000.
- Lavrač, M., Tradicionalna kitajska ljubezenska poezija, *Azijske in afriške študije* IV/2, 2000, pp. 16–25.
- Li, Shangyin, The Exquisite Zither (in Chinese), <http://baike.baidu.com/subview/17583/5000399.htm> [24. 5. 2016].
- Li, Shangyin, Without Title (in Chinese), <http://baike.baidu.com/view/3251151.htm> [24. 5. 2016].
- Li, Shangyin, Untitled (in Chinese), <http://baike.baidu.com/item/%E6%97%A0%E9%A2%98/5029> [24. 5. 2016].
- Li, Zeng, Ambiguous and Amiss: Li Shangyin’s Poetry and Its Interpretations, *Southeast Review of Asian Studies* 30, 2008, pp. 137–150.

- Lien, W. S., Foo, C. W., *Tang Poems Revisited. A Choice Selection in English*, Singapore 1991.
- Liu, J. Y., *The Art of Chinese Poetry*, Chicago, London 1966.
- Liu, J. Y., *The Poetry of Li Shangyin, Ninth-Century Baroque Chinese Poet*, Chicago, London 1969.
- Mair, V. H. (ed.), *The Columbia History of Chinese Literature*, New York 2001.
- Minford, J., Lau, J. S. M. (eds.), *Classical Chinese Literature. An Anthology of Translations. Volume I: From Antiquity to the Tang Dynasty*, New York, Hong Kong 2002.
- Owen, S., *An Anthology of Chinese Literature. Beginnings to 1911*, New York, London 1996.
- Owen, S., *The End of the Chinese "Middle Ages": Essays in Mid-Tang Literary Culture*, Stanford 1996.
- Owen, S., *The Late Tang. Chinese Poetry of the Mid-Ninth Century (827–860)*, Cambridge (Massachusetts), London 2006.
- Schafer E. H., *The Divine Woman: Dragon Ladies and Rain Maidens in T'ang Literature*, San Francisco 1980.
- Shi, C., Meng, G. (eds.), *Tangshi sanbai shou jinyi (Three Hundred Tang Poems. A New Translation)*, Tianjin 1973.
- Stimson, H. M. (trans.), *Fifty-five T'ang Poems. A Text in the Reading and Understanding of T'ang Poetry*, New Haven 1976.
- Watson, B., *Chinese Lyricism. Shi Poetry from the Second to the Twelfth Century*, New York 1971.
- Xu, Wenyan (ed.), *Tangshi sanbai shou (Three Hundred Tang Pomes)*, Dalian 1992.
- Xu, Yuanzhong et al. (ed.), *300 Tang Poems. A New Translation*, Hong Kong 1991.
- Yip, Wai-lim, *Chinese Poetry. Major Modes and Genres*, Berkeley, Los Angeles, London 1976.
- Zhang, Dexin (ed.), *A Survey of Classical Chinese Literature*, Beijing 1994.
- Zhou, Zhenfu (ed.), *Li Shangyin xuanji (Li Shangyinova izbrana dela.)*, Shanghai 1986.
- Zong-Qi, Cai (ed.), *How to Read Chinese Poetry. A Guided Anthology*, New York 2008.

Maja Lavrač

Li Shangyin in umetnost poetične dvoumnosti

Ključne besede: Li Shangyin, klasična kitajska poezija, podobe, simboli, aluzije, dvoumnost

Li Shangyin (813–858), eden najbolj občudovanih, skrivnostnih, dvoumnih in provokativnih kitajskih pesnikov, je živel v poznem Tangu (9. stoletje), v obdobju zatona nekdanje veličastne dinastije Tang, ki so ga zaznamovali družbeni nemiri, politična razklanost in mučna vsesplošna negotovost. Slovi kot nadvse izviren in angažiran pesnik, ki je razvil svojski slog, nabit z nejasnimi, težko razumljivimi aluzijami in nenavadnimi podobami, ki jih je črpal iz literarne preteklosti, tj. iz tradicionalnega kanona, mitov in legend, ter iz narave in lastnih izkušenj. Druga značilnost njegove poezije je skrivnostnost, ki nazadnje vodi v dvoumnost. Ta igra osrednjo vlogo v večini njegovih pesmi. V njih mojstrsko povezuje sedanost s preteklostjo, resnično z namišljenim in zgodovinsko z mitološkim. In prav ta dvoumnost oz. nejasnost pogosto poraja njihove različne, na domišljiji, domnevah in protislovjih temelječe interpretacije posameznih razlagalcev. Ker vsaka poudarja zgolj eno plat pesnikovega značaja, je bolj primerno tisto razumevanje Lijevih dvoumnih pesmi, ki temelji na simbolni ravni, ko pesem sočasno pomeni več kot le eno stvar oz. ko razširi in odpre svojo pomensko pokrajino različnim razlagam.

Li Shangyin je pravzaprav najbolj znan po svoji melanholični ljubezenski poeziji, ki razkriva njegov dvoumen odnos do ljubezni, zavil v skrivno sporočilo. Na eni strani je mogoče čutiti njegovo moralno neodobravanje skrivne, vroče, a brezupne ljubezni, na drugi pa njegovo strastno poželenje, kar vodi v medsebojno napetost obeh nasprotnih vidikov, v paradoks. To pomeni, da privlačnost prepovedane ljubezni zahteva visoko ceno. To so pesmi, v katerih Li proučuje različne plati svetov strasti, ki sprožajo v njem tako občutke ljubezenske vzhicenosti, zadovoljstva, radosti in upanja kot tudi občutke dvoma, razočaranja, obupa in celo misli na smrt.

Maja Lavrač

Li Shangyin and the Art of Poetic Ambiguity

Keywords: Li Shangyin, classical Chinese poetry, images, symbols, allusions, ambiguity

Li Shangyin (813–858), one of the most respected, mysterious, ambiguous and provocative of Chinese poets, lived during the late Tang period, when the glorious Tang dynasty was beginning to decline. It was a time of social riots, political division and painful general insecurity. Li Shangyin is famous as a highly original and committed poet who developed a unique style full of vague allusions and unusual images derived from the literary past (the traditional canon, myths and legends) as well as from nature and personal experience. The second important feature of his poetry is a mysteriousness which finally leads to ambiguity. Ambiguity plays an essential role in most of his renowned poems, and he uses it to superbly connect present and past, reality and fantasy, and history and mythology. Thus, ambiguity and obscurity, respectively, often engender different interpretations among Chinese critics. These interpretations reflect the poems' imaginative qualities, hypotheses and contradictions. Since each interpretive direction emphasizes but a single aspect of the poet's character, it is more fitting to understand his ambiguous poems in symbolic terms. Such understanding entails that the meaning of the poem is not limited to one interpretation; rather, the poem's poetic landscape opens itself up to various interpretations.

Li Shangyin is actually most popular for his melancholic love poetry that reveals his ambiguous attitude to love. In this poetry, love is shrouded in a secret message. On the one hand, we can sense his moral disapproval of a secret but hopeless love; on the other, we can sense his passion. This leads to a paradox: the pleasing temptations of an illicit romance also exact a high price. In these love poems Li investigates various aspects of the worlds of passion which stoke in him feelings of rapture, satisfaction, joy and hope as well as feelings of doubt, frustration, despair and even thoughts of death.

Recenzije/Reviews

Vesna Leskošek

Stephan Lessenich: Ponovno izumijanje socialnega: Socialna država v prožnem kapitalizmu

Ljubljana: Založba Krtina, 2015, 215 strani

Tuja dela o socialni državi so redko prevedena v slovenski jezik, čeprav se v zadnjih letih o njej veliko govori v kontekstu preoblikovanja socialne države v t. i. delovno državo oz. z delom pogoje(va)no blaginjo (Workfare).¹ Obravnavana knjiga je prispevek k razumevanju teh sprememb na več ravneh – na makro ravni s pojasnjevanjem zgodovine razvoja socialne države in umeščanjem v sedanje oblike kapitalizma, na mezo ravni z razlago socialne politike in na mikro ravni s pojasnjevanjem učinkov na naše življenje. Poleg tega se avtor osredotoča na kontekstualizacijo in pojasnjevanje poglobitvenih konceptualnih sprememb, s katerimi se sociologija ukvarja že nekaj desetletij, v zadnjem pa jo skorajda docela okupirajo.

Knjiga je razdeljena na pet poglavij. V prvem se Lessenich ukvarja s spreminjanjem socialne države, o kateri govori kot o socialnem dejstvu, ki je oblikovalo družbo vse od delavskih gibanj 19. stoletja dalje. Socialne politike so vplivale na razvoj družb in k napredku prispevale vsaj toliko kot gospodarstvo. Socialna država je spodbujala tako delovanje skupnosti in razvoj kolektivne blaginje kot avtonomijo posameznikov, čeprav je povzročala tudi izključevanje in marginalizacijo skupin, ki so jih socialne politike spregledale ali jih niso vključile. Avtor poudari, da socialna država ni le »sekularizirana različica krščanske karitas, ni le prostor in trdnjava pomoči, solidarnosti in dobrotelosti, temveč (vselej) tudi orodje socialnega uravnavanja, nadzorovanja in discipliniranja« (str. 20). Zato je naloga znanstvene obravnave, da ohranja distanco do socialne politike, katere pomen je v uresničevanju »družbenih idealov«, ki se skozi zgodovino spreminjajo. Naloga sociologije je, da to »opiše, razume in pojasni«. Po tem zgledu najprej pod vprašaj postavi govor o krčenju, razgradnji in uničevanju socialne države, ki naj bi bil značilen za kritično družboslovje. Meni, da podatki kažejo še vedno visoke odstotke BDP, ki jih nacionalne države namenjajo tako za dajatve kot za storitve. Tudi govor o neoliberalizaciji politik se mu zdi povsem pretiran in celo zavajajoč, ker meni, da ne gre le za liberalizem. Kasneje v knjigi izpostavi, da so se v Nemčiji (in tudi pri nas) glavne spremembe dogajale v času

1 Prevod besede je ponesrečen, ker gre za skovanko, izpeljano iz angleške besede *welfare*, vendar zaenkrat ni mogoče najti ustrežnejšega prevoda brez opisnega prevajanja pomena. V slovenščini koncept prevajajo tudi kot država dela, vendar je ta prevod še slabši, saj je večpomenski in ne odraža dejanskih sprememb. Lessenich govori o »aktivacijski« socialni državi, ki ni prevod *workfare*, vendar dobro ujame naravo sprememb.

socialdemokratskih vlad. Da ne gre za liberalistične politike, utemeljuje z dejstvom, da se država ne umika, le temeljito spreminja svoje delovanje in podobo, kar poimenuje »neosocialnost«. Neosocialna država odraža duh kapitalizma, ki v sedanjem času na novo izumlja socialno, ki naj bi izžarevalo glavne značilnosti tega duha, to je aktivnost, mobilnost, prožnost in gibljivost. Evropska birokracija posledično sedaj govori o aktivacijski, investicijski, preventivni in preprečevalni socialni politiki. Aktivacijske socialne države ne zanima blaginja posameznikov ali gospodinjestev, temveč blaginja namišljene nacionalne skupnosti. Posameznik je socialen, če kaže aktivno držo in odgovornost do te skupnosti.

V drugem poglavju avtor predstavi nastanek in razvoj socialne države na dimenzijah modernizacije, normalizacije, prerazdelitve, varstva, integracije in urejanja odnosov. Meni, da socialna država ni le rezultat in učinek, temveč vzrok in pogoj za družbeno modernizacijo. Z obstojem diferenciranega sistema socialne varnosti je postal družbeno izvedljiv diferenciran sistem produkcije in distribucije ekonomskih dobrin. Zaradi obstoja tega sistema (pokojninski sistem skrbi za stare, zdravstvo za vse, izobraževanje za mlade, socialne službe za revne itd.) se lahko kapitalistična ekonomija ukvarja zgolj z dobičkom, produktivnostjo ali koristjo. Na individualni ravni so ljudje v tržnih gospodarstvih, ki so urejena kot socialne države, vpeti v sistem institucionalnih pričakovanj, zahtev in dolžnosti, ki so rezultat socialnih politik. Tako se življenjski poteki zgodovinsko normalizirajo na relaciji izobraževanje-delo-upokožitev in mladost-partnerstvo-družina-starost. Prerazdelitvena funkcija socialne države je v dekomodifikaciji, ki pa jo Lessenich postavi pod vprašaj, saj naj bi imeli pravico do nadomestila za mezdo le tisti, ki so že bili v mezdnem delu. Tako po njegovem mnenju socialna država ustvarja nove neenakosti. Drug problem prerazdelitve je nepreglednost tokov, po katerih poteka, in vprašanje, koga ti tokovi sploh dosežejo. Varnost veže na sistem zavarovanja, ki ga večinoma vodi država, sama družba pa postane »zavarovalna družba«. Gre za kolektivizacijo varnosti in socializacijo odgovornosti. Socialno zavarovanje temelji na prispevkih zaposlenih, vendar imajo koristi in pravice tudi tisti, ki nimajo zaposlitve. Na nek način gre za prisilno plačevanje, vendar z vključenim dobičkom, saj so tisti, ki prispevke plačujejo, do sredstev iz zavarovanja lahko upravičeni tudi v primeru, ko izgubijo zaposlitev. Gre torej za integracijo delnih skupin socialno diferencirane družbe. Socialna država tako omogoča delitev tveganja med tujci in podaljša čas delitve tveganja izven biografskega časa osebe, za katero gre (medgeneracijska pogodba). Pri tem ne gre pozabiti, da je sistem zavarovanja primarno skrb za lastne interese. Te dimenzije kažejo na to, da je socialna država v bistvu način urejanja odnosov znotraj nacionalnih držav. Poglavje nadaljuje z opisom štirih tipov razlag nastanka in razvoja socialne države, ki jih na tem mestu ne bomo povzemali.

Tretje poglavje govori o zlati dobi socialne države in Esping-Andersenovih tipologijah. Opozori na preobrazbe, ki jih je Esping-Andersen delal na svojem modelu tipologij glede na kritike in glede na politike. Kar ostaja nespremenjeno, je dejstvo, da gre pri socialni državi v vsakem sistemu za institucionalno in institucionalizirano urejanje odnosov. Po zlati dobi socialne države, ki je trajala približno do konca sedemdesetih, začnemo govoriti o premočni »skrbstveni državi«. V zvezi s tem omenja predvsem Luhmannovo tezo o »avtomobilni« socialni državi oz. državi na lastni pogon. Država naj bi bila podobna vodnemu stolpu, v katerega se črpajo sredstva, nanj pa se priključijo vsi, ki ta sredstva potrebujejo. S tem se preobremenijo in lahko celo »samo sebe potrošijo«. Tretje teoretsko ogrodje je Offovo delo, ki govori o strukturnih problemih socialne države. Gre za protislovja med izpolnjevanjem ekonomskih potreb in socialnih zahtev. Ekspanzija socialne države jemlje vrednost iz procesa akumulacije, vendar hkrati ureja interese ekonomske produkcije s politiko dela in dejavnostjo na področju infrastrukture.

V četrtem poglavju se Lessenich usmeri v sedanji čas in razdela svoj koncept aktivacijske socialne države. Spremembe, ki jih narekuje sedanji »prožni« kapitalizem, so povzročile »aktivacijski« preobrat. Gre za spremembe v vladanju, kar podkrepi s Foucaultovim konceptom *governmentality*. V središču novega vladanja je prehod od javne varnosti k zasebni, od kolektivnega upravljanja tveganj k individualnemu, od socialnega zavarovanja k lastni odgovornosti, od državne oskrbe k skrbi zase. Glavni cilj teh sprememb je ustvarjanje odgovornih posameznikov, ki so sposobni izračunati tako individualne kot družbene stroške svojih ravnanj (podjetniška subjektivnost). Posamezniki morajo imeti spretnosti, znanja in sposobnosti, da se nenehno prilagajajo, so aktivni in mobilni ter vedno delujejo racionalno. Opustitev takih ravnanj je nemoralno dejanje, razumljeno kot namensko povzročanje škode ne le sebi, temveč tudi »skupnosti«. Socialna politika postane politika korenčka in palice, spodbud in zahtev, ki jih spremlja vrsta retoričnih figur, kot je uporaba metafor, premeščanje in spreminjanje pomenov ter množična uporaba poenostavitev kompleksne realnosti, ki jo znajo sedanji politiki zvesti na zelo preproste obrazce o dobrem in zlu, lenuhih in pridnih, gospodinjski logiki pri trošenju denarja in podobno. Lessenich govori o »magičnih floskulah«. Aktivacijska država je rezultat teh poenostavitev, z njimi se oplaja in hrani. Ena od floskul je tudi tista o investirajoči državi, ki ima za svoj cilj investicije v to, kar se lahko obrestuje, zato so upravičene le politike do otrok (in njihovih mater), ker jih še vedno lahko oblikujemo in vplivamo na njihove življenjske poteke z omejevanjem ter določanjem želja in izbir.² Vedno več je tudi govora o aktivnem staranju, ki je nekakšen medgeneracijski koncept, saj se ne nanaša le na stare

2 Že nekaj let je vroča tema EU revščina otrok, kot da je to izoliran fenomen in ne rezultat revščine otrokovih staršev. Z revščino otrok se ukvarjajo, kot da bi jo bilo mogoče odpraviti, ne da bi naslovlili tudi revščino staršev.

ljudi, temveč na vse nas, ki bomo slej ko prej ostareli in se moramo na to pripravljati v sedanjosti. Zavračanje aktivne države je nemoralno dejanje, saj je dolžnost starih ohranjanje zdravja in prožnosti, da ne bi bili breme socialnih in zdravstvenih blagajn.

V zadnjem poglavju avtor govori o prihodnosti socialne države. Opozori na to, da so navidezna protislovja v sedanjem kapitalizmu kapitalizmu v resnici imanentna. Po eni strani zahteva aktivnost in mobilnost, po drugi pa oboje nadzira, da bi ločil pleve od zrnja. »Sprožati, spodbujati in izkoriščati mobilnost in jo hkrati kanalizirati in zavirati, da bi preprečili nezaželeno, je večni tok stvari v kapitalistični družbi mezdnega dela« (str. 147). Našteje celo vrsto primerov, ko mobilnost ni zaželena. Navaja primere ljudi brez papirjev (kar je pri nas aktualno že vse od izbrisa) in migrante. Poglavje precej esejistično zaključí z ugotovitvijo, da je največja izguba, ki jo povzroča aktivacijska socialna država, izguba avtonomnega posameznika, ki ima možnost razvijati lastne predstave o mobilnosti, fleksibilnosti in produktivnosti. Vendar je sedanji konsenz o aktivni družbi precej razširjen, zato lahko govorimo o družbenem soglasju pri nastajanju projekta aktivacije.

Konceptualni okvir knjige je zanimiv in inovativen. Ne dolgočasi nas z običajnimi tipologijami socialne države, temveč se problema loti s povsem druge perspektive – ne zgolj s socialno-politične, temveč predvsem s sociološke, zato se bolj kot s tipologijami ukvarja s procesi in strukturami. Ne čuti potrebe, da bi svoje analize podkrepil s tabelami in grafi oz. številkami, kar je prednost dela, saj njegov namen ni dokazovati, da ima prav, temveč razmisliti, kaj je zadaj, za kaj pri vsem skupaj sploh gre, kakšno je razmerje med posamezniki in državo ter kako se vse skupaj spreminja v sedanjem času. Ni mogoče reči, da nam je Lessenich ponudil kaj bistveno novega, čeprav nas je okrcal pri pretirani rabi besede neoliberalizem in pretiranem opozarjanju na propad socialne države. V tem se z njim strinjam, saj gre predvsem za proces zelo temeljitega preoblikovanja, ki odraža družbene spremembe nasploh. Knjiga je pomemben prispevek k razumevanju pretvorbe sedanjega kapitalizma v socialne politike. Naj opozorim še na spremno študijo k slovenskemu prevodu, ki jo je spisal Srečo Dragoš in jo lahko vidimo tudi kot dopolnitev knjige, saj nekatera spoznanja sistematizira in izlušči glavne poante knjige, ki jih aplicira na slovenske razmere.

Vladimir P. Goss

Laura Chinellato: *L'ara di Ratchis a Cividale*

Udine: Forum, 2016, 272 pp.

A Comprehensive Biography of a Keystone Monument. Laura Chinellato's *L'ara di Ratchis a Cividale* and European Culture

A good mosaic should have a clear-cut frame, a central panel proposing the main subject, and subsidiary ones amplifying the theme. Laura Chinellato's *L'ara di Ratchis a Cividale* is indeed such a successful mosaic of words and ideas. Its frame is made up of a prelude and postlude by two distinguished medieval art scholars, Valentino Pace and Hjalmar Torp; its centerpiece consists of the author's extensive and enlightened formal, iconographic, epigraphic and material analysis and is further amplified by experts in related areas – Stefano Gasparri (history), Laris della Pietra (liturgy), Maria Teresa Constantini, (conservation, restoration, reconstruction of polychromy), and Alessandro Princivalle and Davide Manzato (scientific analysis and measurements). All in all, this book is a model enterprise creating a material and spiritual ID, indeed a biography, of a key work of Pre-Romanesque figurative arts. As emphasized by Valentino Pace in his Preface, the Altar of Ratchis is “among the most important monuments of the 8th century”, one in which “epigraphy, figured images, signs, material and color converge to communicate a message of faith and prestige, which this book helps us understand”. But it is also a station on a way to the future, for, as stated by Hjalmar Torp in his concluding remarks, this is a work “based on twelve years of research which includes a detailed analysis of 300 years of scholarship constitutes ... a firm point of continuous research.”

Mosaics are made from *tesserae* that must be placed together with painstaking care in order to convey sensible images and content. This has been accomplished with laudable skill, and with a well defined objective. Through a comprehensive review of previous research from such pioneers as Fontanini, Bertolli, or De Rubei, to the outstanding scholars of a less distant past – Cechelli, Fillitz, Volbach, Angiola Maria Romanini – to the problems of provenance, musealization, conservation, physical examination, and reconstruction, the author carefully builds her portrait of the *Ara* as a living being, a witness to something important and relevant for our own predicaments. She creates this portrait through reading and recording the facts without any preconceived theories or preferences. One might say, strangely detached, but, surprisingly, such a detached approach imbues the object and its period – *locus*

et tempus – with an aura of love and warmth, including also a genuine appreciation of those who created it, studied it, and preserved it. In the *Secolo ottavo, secolo inquieto*, to use Professor Pace’s designation of the period, the Altar of *Dux*, later *Rex*, Ratchis stands as a unique act of merging several worlds into a cultural landscape responsible, eventually, for our joint European culture.

It is especially fascinating to participate in the process of the rediscovery of the polychromy, an incredible feat that may forever change the way we look at and evaluate works of art of the past, as the traditional vehicles of carving, painting, weaving, and metalwork, are fused into one single act – the creation of image.

This year we mark the one hundred and fifteenth anniversary of *Orient oder Rom?*, the controversial book by Josef Strzygowski. The debates that ensued – first of all between Strzygowski and Wilpert, dividing the world of art history between “Humanists” (Classicists) and “Barbarians” – have not quite subsided even today. In Chinellato’s text, those ghosts have been quite successfully contained in their bottle. The *tesserae* of “both (or several) worlds” have been applied to the mosaic, but they do not clash; rather, they create a balanced picture. In that, the Altar of Ratchis, as well as Chinallato’s presentation thereof, seem to fit with the concept of that “metamorphosis in progress, whose principal vector was still art,” invoked by Francois Pinault in his introductory words to the Catalogue of the exhibition *Rome and Barbarians* in the Palazzo Grassi (J.-H. Aillagon (ed.), *Rome and the Barbarians*, Venice 2008, p. 31). Personally, I am an adherent of an “and – and” view of the human predicament and creativity. Without stating it explicitly, Chinellato and Co. seem to think the same.

It is refreshing to read Stefano Gasparri’s “history” realizing that it is an exquisite portrait of a live people, maintaining its Longobard characteristics, but not shunning things Roman either. Or Laris della Pietra’s analysis of liturgical issues showing how the unification of western liturgy took into consideration those local variants which seemed to be of a particular significance to their practitioners, so that “the Roman sobriety was integrated with the dramatic genius and the sense of the concrete of Germanic peoples.” This judicious and measured approach has been used also by the author in presenting her “mosaic” of earlier opinions, ranging from such observations as Picton’s (namely, that interlace sculpture had existed since ca. 2700 BC), Santangelo’s stressing Roman provincial art (such as in Bosnia and Pannonia: “This is an old Roman dialect antedating the Medieval, the Longobard or Slav, but also an authentic expression of the barbarian peoples of the migration period”), Tea’s (old Italic art, oriental textiles), and Mor’s (popular tradition, but Latin epigraphy). The majuscule letters of the Altar’s inscription are gold, the background purple, all along Roman lines; the choice and material aspects of the colors indicate knowledge of Pliny. In short, we

encounter a very wide diapason of stylistic, iconographic, liturgical, epigraphic, and technical aspects, as the basis of the synthesis which we have already called “European Culture”.

To conclude, Laura Chinellato has fashioned a very successful book on a representative monument of the cultural landscape which produced it, and on the ways its imagery acted upon this selfsame landscape. I am sure it will remain an unavoidable cornerstone of any future research of “Pre-Romanesque (stone) sculpture”, an area in which there is still a wide gulf of disagreement, and a lot of work to do. In particular, she has shown how a scholar in the arts could successfully relate to and profit from his colleagues in both humanities and hard sciences in a truly multi-disciplinary manner.

Mojca Puncer

Lev Kreft: *Estetikov atelje:* od modernizma k sodobni umetnosti

Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2015,
305 strani

Novembra lani je pri Znanstveni založbi ljubljanske Filozofske fakultete izšla nova knjiga priznanega slovenskega estetika Leva Krefta. Preden si ogledamo glavne konceptualne značilnosti obravnavanega dela, namenimo nekaj besed avtorju in njegovemu položaju na področju estetike pri nas: Lev Kreft izhaja iz generacije filozofov estetikov, ki se je pričela strokovno formirati v poznih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in je pri tem zaznala potrebo po drugačni estetiki, zato si je z vstopom na slovensko kulturno prizorišče v osemdesetih letih prizadevala za preseganje omejenosti estetike kot akademske discipline (tudi z ustanovitvijo Slovenskega društva za estetiko leta 1983). Estetika v tem krogu ni bila razumljena kot čista akademska disciplina, pač pa je pomenila različne pristope k refleksiji umetnosti in kulture. Lev Kreft estetiko razume po eni strani v kontekstu filozofije, po drugi pa v tesni povezavi s proučevanjem umetnosti.

V knjigi, ki obsega trinajst poglavij, so zbrane študije iz obdobja zadnjih petnajstih let, s fokusom na preučevanju umetnosti (zvrstijo se obravnave del umetnikov, kot so Jacques-Louis David, Gustave Courbet, Vincent van Gogh, Andy Warhol in Olafur Eliasson) in zgodovine estetike kot filozofske discipline (študiji o Jean-Marieju Guyauju in Benedettu Croceju) ter na prevpraševanju aktualnosti marksistične estetike v sodobnosti (razprava o težah Terryja Eagletona, Paula Matticka in seveda samega Karla Marxa).

Avtor nas v svoje novo delo učinkovito vpelje s pomočjo simbolizma znamenite Courbetove slike *Slikarjev atelje* iz leta 1855 (v fragmentu jo najdemo tudi na naslovnici knjige), ki nam kaže na eni strani svet prijateljev in podpornikov iz sveta umetnosti, na drugi pa svet politike in ekonomije, ki je s prvim neizbežno povezan. Tako atelje predstavlja prostor, v katerem je slikar »oko« socialnega *panoptikona* in »od koder realnost postane vidna«. S pomočjo te alegorične podobe se nam izbor prijateljev v Kreftovem, estetikovem ateljeju razpre skozi hkratno prisotnost umetnikov in estetikov v sodobnosti kot v nekakšnem »geološkem« prerezu, pri katerem so (i)zbrani avtorji kljub številnim interpretacijam še vedno enigmatični (pozni David, Courbet, Warhol ...) ali pa so bili svoj čas ne le vidni, marveč v vodilnih

vlogah, sprožali so polemike s svojimi protislovnimi položaji, nato pa so potonili v pozabo (Guyau, Croce). Obravnava avtorjev kot sodobnikov pojasnjuje nemara na prvi pogled mestoma nenavadno sosledje imen in z njimi povezanih tem oz. njihovo napredovanje po poglavjih, ki kulminira v pretresanju aktualnosti poznega Marxa v sodobnosti.

Ključni pojmi, ki jih avtor preko teh »prijateljskih« imen zasleduje, so modernizem, avantgarda, postmodernizem in sodobna umetnost. Poskusi preseganja moderne umetnosti se širijo od politiziranih zgodovinskih avantgard (valovi avantgard in z njimi napadi na avtonomijo modernizma) preko postmodernizma do sodobne umetnosti. Kar avtorja pri tem procesu posebej zanima, je vloga dediščine modernizma in modernosti nasploh. Sodobno umetnost in estetiko zaznamuje protisloven odnos do modernosti – številni pisci dokazujejo njen konec in od tod nastop sodobne umetnosti v luči preloma, drugi razmišljajo o določeni kontinuiteti, tako tudi Lev Kreft meni, da v sodobnosti modernizem še vedno deluje (t. i. »druga modernost« Ulricha Becka). Za sodobno umetnost sicer ugotavlja, da je zaznamovana s koncem razsvetljenske vere v stalni napredek človeštva in s tem tudi historičnosti (po Arthurju Dantoju je to t. i. posthistorična umetnost), k čemur pripomore njen obrat k vsakdanjemu življenju, zaznamovanost z družabnostjo in participacijo, pa tudi z aktivizmom in moraliziranjem. Po eni strani si umetnost prizadeva opravičiti svoj obstoj z aktivacijo svojega občinstva ter s koristnostjo, ki se kaže v reševanju socialne, ekološke krize ipd., po drugi strani pa sprejema sponzorstva od države in gospodarstva. Na vprašanje, ali je ta obrat ključni razlog za slovo umetnosti od estetskega, kot ga je ustoličila razsvetljenska vera v napredek vsega človeštva, avtor ne ponuja enoznačnega odgovora. Na splošno ugotavlja, da je sodobna umetnost ujeta v nekakšno »kvadrato kroga«, kar med drugim pomeni, da z zatekanjem v omejeno razpravo o aktivizmu, družbenem angažmaju, participaciji ipd. ni na ravni svoje večrazsežne naloge, saj se tako odpoveduje številnim drugim funkcijam, na primer, da s sredstvi reprezentacije, konstruiranja form (materialnih in dogodkovnih oz. situacijskih) ter fantazijske ali izkustvene ekspresije navdušuje, vznemirja, pretresa itn.

Naj omenimo nekaj oznak sodobne umetnosti iz knjige (11. poglavje): nemožnost definicije, odprtost, razsrediščenost, banalnost, konec avantgardnosti, umanjkanje estetskih kriterijev vrednotenja, izguba poslanstva; ker ni več samosmotrno področje, ostaja brez trdnih temeljev, ipd. Potemtakem sodobna umetnost nima več odrešenjske vloge, zato je primorana za opravičevanje svojega obstoja iskati funkcije zunaj sebe (zanikanje estetske avtonomije), a to je le del odgovora. Lahko namreč potegnemo sklep, da Kreftova refleksija o avantgardni umetnosti, ki korenini v globinah modernosti in vznika vedno znova, saj njena »optimalna projekcija« (uveljavljen izraz Aleksandra Flakerja za avantgardno gibanje kot optimalno izbiro in odprtost

za estetsko prevrednotenje družbe) ostaja neuresničena, na eni strani, ter o sodobni »posthistorični« umetnosti na drugi, le nista toliko vsaksebi, kot se morda zdi na prvi pogled. Avtor namreč zapiše pomenljivo misel, da je umetnost »vedno politična, ker je vedno v taki ali drugačni zvezi z luknjo«. To luknjo v zgradbi sveta pogloblja vse bolj očitna kriza kapitalizma. Marksističnim estetikam je v grobem skupno to, da v umetnosti prepoznavajo posebno območje, od koder je mogoča kritika kapitalizma. Poleg tega za sodobno umetnost pogosto ni dovolj zgolj razkrivanje družbenega stanja, ne da bi ga poskušala spreminjati – v tej njeni intenci je še en impulz več, da se estetika s tovrstno umetnostjo sooča v luči marksistične kritike.

Lev Kreft estetiko kompleksno razlaga s številnih vidikov, pri čemer je vodilna nit marksistični pristop, oživljanje te tradicije v obravnavi tako moderne kot tudi sodobne umetnosti. Pri tem pokaže na določene spremembe, ki jih je mogoče zasledovati širše v marksistični estetiki od njenega razmaha in postopnega zatona od srede prejšnjega stoletja do danes, ko vnovič pridobiva na aktualnosti; pokaže pa tudi na svojo lastno distanco do t. i. humanističnega oz. zahodnega marksizma v njegovem odmiku od kritike politične ekonomije.

Knjiga med drugim odpira zelo aktualno temo »umetnika na delu« (3. poglavje), ki se tiče »bližine umetnosti in kapitalizma« (pri tem je izhodiščna referenca istoimensko delo Bojane Kunst). Lev Kreft slikovito pokaže, kako je bilo s to bližino v 19. stoletju (začetek modernizma, larpurlartizma in estetske religije). Kot ključni primer mu služi že omenjeno Courbetovo delo, s pomočjo katerega pokaže na preoblikovanje ateljeja od individualne proizvodne celice do kolektivne delavnice. V smeri sodobnosti sledi ne le zaton obrtne proizvodnje, marveč tudi bistveno zmanjšanje vloge tovarne in s tem izginjanje proletariata kot revolucionarne sile. V luči tega procesa ter analogno Courbetovi gesti Lev Kreft osvetli Warholovo gesto ustanovitve Tovarne (The Factory), ki sicer že naznanja današnjo postindustrijsko dobo, je pa tudi neke vrste simbol ustoličenja estetske privlačnosti blaga v umetnosti, ki sodobni svet umetnosti opredeli kot globalno korporacijo. Slednjič je tu sodobna participatorna, postateljejska umetnost v senci kreativnih industrij in nemoči sodobnega razpršenega, skrajno fleksibiliziranega prekariata. Tudi v umetnosti imamo torej opraviti z različnimi oblikami dela, tako materialnega kot »nematerialnega«, ki dosežejo vidnost le, če pripadajo določenemu trgu dela (Kunst). Ker v umetnosti velik delež dela ostaja neviden, naj spomnimo, da je delo tudi politična kategorija, ki ima opraviti z vidnostjo (Rancière), ter da je preiskava lastnih pogojev produkcije temeljna naloga na poti k spremembi. Zato je tudi Kreftov podvig pretresanja aktualnosti marksistične estetike, ki se napaja v Marxovi kritiki politične ekonomije, v razmerju do umetnosti toliko bolj pomenljiv in navsezadnje logičen.

V zvezi z opravičevanjem ukvarjanja z umetnostjo, lepoto in čutnostjo v hudih časih, kot so sedanji, Lev Kreft na takšno opravičevanje pokaže pri »radikalnem« marksističnem mislecu Terryju Eagletonu (9. poglavje), ki se postavlja na vmesni položaj med avtonomijo umetnosti in hegemonijo estetskega ter sodobno kulturno industrijo. V tem kontekstu iskanje odgovora na vprašanje o omejeni moči umetnosti in estetskega ter nadalje o preseganju estetike, ki je vezana na umetniško delo, in o ukvarjanju z družbeno usodo čutnega sega k Marxu in z njim k stališču, da je aktualna estetska vzgoja (za razliko od Schillerjeve utopične vizije zgodovine osvobajanja človeštva s sredstvi umetnostne oz. estetske vzgoje) blagovni fetišizem. Slednji aktualizira Marxovo »estetsko« misel in krepi potrebo po analizi kategorije dela ter kritiki politične ekonomije nasploh (vključno z njenimi estetskimi razsežnostmi in umetnostjo), ki preči politično vprašanje svobode v času globalizirane neoliberalne kapitalistične paradigme. Za emancipatorno moč umetniško estetskega sicer Kreft ugotavlja, da se ta moč izgubi sredi prejšnjega stoletja, ki je tudi že čas zatona Marxove misli.

Pri obravnavi moderne umetnosti in marksistične estetike avtor s pomočjo Paula Matticka (10. poglavje) vpelje pojme blago, denar in profit. Nadalje sam kot marksistični estetik v svojem pisanju izkazuje posebno pozornost do pojavov, kot sta fetišizem in mistifikacija v razmerju do moderne umetnosti, ki skuša utajiti kapitalistične proizvodne odnose in z njimi kategorijo dela. V sodobnosti, po obratu umetnosti in estetike k vsakdanjemu življenju, ko je vsa področja življenja zajel kapitalistični stroj, kar se kaže v stopnjevanju popredmetenja medčloveških razmerij v skladu z merilom uporabnosti, je, kot ugotavlja avtor, Marx še vedno aktualen. Ključni razlog odkriva v čutni razsežnosti blaga ter v ujetosti sodobnega sveta umetnosti v blagovni fetišizem in univerzalno mistifikacijo kapitalističnega sistema, ki kot »objektivna pogoja čutnosti in zaznave« terjata kritiko politične ekonomije – to je pot, ki vodi k sodobni marksistični estetiki.

V svojem novem delu Lev Kreft z obravnavo izbranih umetnikov in estetikov z začetkov, vrhov in robov modernizma v nizu razprav prepričljivo dokazuje, kako ohranjajo aktualnost v sodobnosti. Poleg avtorjeve izjemne erudicije, ki odpira številne nove poglede in povezave med koncepti, ter privlačnega sloga knjiga prinaša več novosti v preučevanju marksistične estetike, ki je stalnica Kreftove raziskovalne dejavnosti. Posebej zanimivi so avtorjevi nastavki za refleksijo sodobne umetnosti, ki se je sicer podrobneje loteva le v enem (11.) poglavju in je videti nekako na robu osrednjega miselnega toka. Omajana vera v emancipacijsko moč umetnosti, še zlasti v napredek, se kaže na mestih, kjer je umetnost podvržena refleksiji o odmiku od modernega horizonta stalnega napredka. Vsaj posredno pa je omajana tudi siceršnja evropocentričnost oz. dominacija zahodnega pogleda, ki jo Lev Kreft prevprašuje

s fokusom na umetnost v povezavi s koncepti nacionalne države (6. poglavje) ter obravnavo umetnostne geografije na primeru Sredozemlja (8. poglavje), kjer med drugim pokaže, kako evropski Zahod oz. Sever svojemu »Drugemu« (»zaostalim« slovanskim, balkanskim, orientalskim ali afriškim skupnostim) odreka kulturno-politično identiteto in emancipacijo.

V sodobni umetnosti nedvomno najdemo umetniške izraze, ki ne pristajajo na vizijo destrukcije, prav tako jih ne poganja utopična vizija prihodnosti, marveč zavest o lastni omejeni moči, ko se neizbežno soočajo z instrumentalizacijo svoje estetske razsežnosti. V navezavi na slednjo je poziv Leva Krefta k prenovi marksistične estetike, ki bo bolj po meri sodobnosti (radikalne spremembe v ekonomiji, politiki in znanosti), še posebej prepričljiv. V knjigo je zajet svet umetnosti od Davida do Warhola, s kratko shematično obravnavo ujetosti sodobne umetnosti v temeljno paradoksalnost njene heteronomne narave, z zazrtostjo v prihodnje razreševanje te »kvadrature kroga« sodobne umetnosti ter v pričakovanju prenovljene in okrepljene marksistične estetike pa se knjiga tudi zaključí. Kot nam sporoča avtor, tovrstni konflikti in paradoksi niso tu zato, da bi jih dokončno razrešili, marveč so trajno gonilo tako umetniškega ustvarjanja kot tudi znanstvenega raziskovanja in filozofske refleksije.

Elke Mehnert

Theatralität in Literatur und Kultur, Germanoslavica 25/2, 2014

Hrsg. i. A. des Slawischen Instituts der AW der Tschechischen Republik von Siegfried Ulbrecht und Achim Küpper. Praha: Euroslavica, 2014, 214 S.

In einer ausführlichen Einleitung annoncieren die Herausgeber nicht nur jeden der zehn Aufsätze, indem sie eine knappe Zusammenfassung des Inhalts geben, sondern sie bestimmen auch das Anliegen der gesamten, 214 Textseiten umfassenden Publikation:

Mit der Zusammenstellung so multipler, auch transnationaler und transdisziplinärer Perspektiven kommt diese Themenummer der Germanoslavica [...] dem jüngeren Credo einer kulturwissenschaftlichen und kulturenübergreifenden Öffnung der Zeitschrift nach. Insgesamt sollen die in diesem Heft zusammengestellten Beiträge einen Blick auf die Möglichkeiten der Erforschung eines gattungs- und kulturenüberschreitenden Paradigmas aus einer Perspektive jenseits der Nationalitäten liefern.

Die beiden Herausgeber ließen sich von dem Wunsch leiten, „den Horizont zwischen West und Ost etwas weiter zu machen, Verbindungen zu schaffen und Dialoge zu fördern.“ Ob letzteres gelingt, wird erst die Rezeption des Heftes zeigen. Einen weiten Horizont aber kann man den Herausgebern ohne weiteres konzederieren.

Sie gliedern die Beiträge in 4 Kapitel. Das erste, „Theatralität im Medium des Buches“, besteht aus nur einem Aufsatz, geschrieben von Monika Schmitz-Emans, der Bochumer Komparatistin: „Papiertheater. Über Bühnen aus Papier, Bühnen im Buch und Pop-ups.“ Sie stellt im historischen Längsschnitt dar, welche medialen Grenzüberschreitungen zwischen dem Text eines Stückes und dem „Kunstwerk Aufführung“ stattfinden. Dabei widmet sie sich vom Papiertheater des 19. Jahrhunderts bis zum Pop-up-Buch (als Unikat für Kunstsammler) einem weiten, originellen, außerdem Ländergrenzen überschreitenden Gegenstandsbereich. Nicht nur Literaturwissenschaftler werden den gut lesbaren Aufsatz mit Gewinn rezipieren – auch Lehrern könnte er als Anregung für Theaterprojekte durchaus nützlich sein.

Gewisse Parallelen zwischen religiöser Erweckung und einer plötzlich erwachenden Theaterleidenschaft arbeitet Sabine Gruber in ihrem Beitrag über Autobiographik und

Dichtung im späten 18. und beginnenden 19. Jahrhundert heraus. Dass sie dabei ohne auch nur eine Erwähnung des Epochenbegriffs „Aufklärung“ auskommt und – was schon etwas verwundert – Lessings sowohl in Streitschriften als auch auf dem Theater ausgetragenen antiklerikalen Kampf nicht einmal in einer Fußnote erwähnt, ist schon etwas befremdlich. Sicherlich ist die „Vorhang“-Metapher in Zusammenhang mit Erweckungserlebnissen interessant und die Finderfreude über vergleichbare Zitate ist nachvollziehbar. Auch den Bemerkungen über eine veränderte gesellschaftliche Wahrnehmung des Theaters ist nicht zu widersprechen – aber herausgelöst aus der Tradition einer alle Lebensbereiche umfassenden Umwälzung, wie es die europäische Aufklärung dargestellt hat, erscheint der Blickwinkel unzulässig verengt.

Mit den Korrespondenzen zwischen dem Geschichtspräsident Schiller und dem klassischen Dramatiker befasst sich ein Aufsatz Alexander Jakovljevićs unter der Neugier weckenden, wenngleich etwas sperrigen Überschrift „Eine Würgescene fieng an...‘: Weltgeschichte als Bühne des Schreckens. Theatralisierung von Gewalt in Schillers Geschichtsdarstellungen“. Die sehr ausführliche Hinführung zum Thema mit vielen retardierenden Einschüben bereitet kein reines Lesevergnügen. Das setzt erst ein, wenn sich der Verfasser auf der siebenten Seite „der inszenatorischen Praxis Schillers in den ... Geschichtsdarstellungen zu nähern“ (49) beginnt. Von hier an wird auch die Sprache flüssiger, werden die Sätze überschaubarer. Wiederum einige Seiten später ist Jakovljević dann auch nahe am fiktionalen Text, an dem er kenntnisreich nachweist, wie Geschichtswissenschaftler und Theaterdichter einander wechselseitig inspiriert haben. Ein kluger Aufsatz, gewiss – aber zugleich wirft er die Frage auf, ob (auch in einer Fachzeitschrift) Einfaches immer in akademisierender Rede daherkommen muss.

Achim Küpper, der Mitherausgeber des Sonderheftes, widmet sich E.T.A. Hoffmann: Der theatrale „Korridor“. Schrift und Theatralität bei E.T.A. Hoffmann. Vom textuellen Metadrama zur theatralen Narration. Küpper befasst sich zunächst mit Prinzessin Blandina, dem selten gedruckten, seiner Ansicht nach kaum bearbeiteten einzigen Dramentext aus E.T.A. Hoffmanns Feder. In einem zweiten Teil analysiert er die Erzählung Don Juan, um schließlich in einem synthetisierenden Schlusskapitel Beziehungen zwischen beiden Texten herzustellen. Der Aufsatz ist mit 39 Seiten der längste des Heftes – aber die Lektüre lohnt und ist als Beispiel akribischer germanistischer Textarbeit besonders dem wissenschaftlichen Nachwuchs zum Studium zu empfehlen: Hier kann man lernen, wie einem Text etwas nicht einfach „anempfunden“ wird; jeder Interpretationsschritt ist gewissenhaft (auch mit sehr umfangreichen Literaturverweisen) belegt. Nach der Lektüre kann man gut nachvollziehen, wie Goethe zu seinem Verdikt gekommen ist, die Romantik sei das „Kranke“, die Klassik das „Gesunde“: Die analysierten Hoffmann-Texte sind

Grenzüberschreitungen im Zeichen eines ästhetischen Paradigmenwechsels – oder, wie es Küpper ausdrückt, des Übergangs von einem zentripetalen zu einem zentrifugalen Prinzip der Darstellung. (Was die Vokabeln „itinerativ“ und „onirisch“ bedeuten, ist herauszubekommen; ob sie das aktive Vokabular von Germanisten bereichern, ist mit Hinweis auf die Poppersche Frage „Kannst Du es nicht einfacher sagen?“ vielleicht überlegenswert.)

Der Aufsatz von Jitka Pavlišová (Texttheatralität als eine Spezifik zeitgenössischer /deutschsprachiger/ Dramatik. Paradebeispiel: Ewald Palmetshofers Theatertexte) leitet den dritten Teil der Publikation ein: Texttheatralität im zeitgenössischen Drama; Sprachtheorie und Theatersemiotik. Die Verfasserin stellt hier einen Ausschnitt aus ihrer Dissertation zu „Entwicklungstendenzen der zeitgenössischen österreichischen Dramatik nach 2000“ vor, die sie 2012 in Brno eingereicht hat. Diese Herkunft aus einer Graduierungsarbeit kann der Text schlecht verbergen – das zeigt sich z.B. in einem ausufernden Anmerkungsapparat, der (besonders im ersten Teil) zum Aufsatztext bisweilen im Verhältnis 1:1 steht und die Lesbarkeit nicht befördert. Auch sprachlich ist der Aufsatz keine leichte Kost, zumal die Beschäftigung mit den Palmetshofer-Texten erst nach einer zwölfseitigen theoretischen Auseinandersetzung mit „postdramatischer Dramatik“ beginnt. Nach knapper Vorstellung des Autors werden vier Theatertexte paraphrasiert und die Figuren als „sprachliche Repräsentanten philosophischer Gedanken“ (P. bezeichnet sie als „Textträger“) charakterisiert. Hier bestätigt sich die einleitende Wertung: Palmetshofer gehe es vordergründig um eine „Vermittlung seiner philosophischen Überlegungen“ (S.122), und die Interaktion von Figuren liefere dafür lediglich eine Substanz. Ob das funktioniert, sollte man wohl besser sehen als lesen. Jedoch die Anzahl der Preise, die Erwin Palmetshofer verliehen worden sind, ist respektabel und so scheint es, als sei er nicht nur in der Experten-, sondern auch in der Zuschauergunst. Ein Urteil, das sich nach Lektüre des Aufsatzes nicht ganz erschließt.

„Dichtersprache, Werkanalyse und deutsche Tradition in Jan Mukařovskýs Strukturalismus – Dramen- und Theatertheorie“ ist der Aufsatz von Herta Schmid überschrieben, der sich thematisch von den übrigen Abhandlungen dadurch unterscheidet, dass zunächst die Positionen Mukařovskýs ausführlich paraphrasiert und innerhalb der strukturalistischen Schule verortet werden. Der Bezug zur „Theatralität“ wird erst im letzten Teil des Aufsatzes hergestellt, der sich Veltruský, dem Assistenten Mukařovskýs, zuwendet und dessen Positionen zur ästhetischen Funktion der Kunst einschließlich der daraus abgeleiteten Regeln für Schauspieler untersucht.

Der vierte Teil des Themenheftes befasst sich mit „Theatralität und Theater“ in germano-slavischer Perspektive zu. Er wird eröffnet durch Marketa Bartoš

Tautrmanová, die sich mit deutsch-tschechischen Kulturkontakten im Prager Ständetheater Mitte des 19. Jahrhunderts auseinandersetzt. Es wäre naheliegend, sich dabei komparatistischer Ansätze und Methoden zu bedienen – das jedoch schließt d.V. ausdrücklich aus: Kulturtransfer wird „nicht darüber definiert, welche Gemeinsamkeiten und Unterschiede das deutsche und tschechische Theater kennzeichnen“ (S. 151), vielmehr wird angestrebt, „in der vermeintlichen Homogenität das ‚Fremde im Eigenen‘ zu entdecken“ (ebd.). Warum auf diese Weise der komparatistischen Einfluss- bzw. Rezeptionsforschung eine dezidierte Absage erteilt wird, hat sich der Rezensentin nicht recht erschlossen. Ein Rückblick auf die bilinguale („vornationale“) Prager Theatertradition bis zum Ende des Vormärz schließt sich an. Nach Betrachtung der personellen Elemente des Kulturtransfers geht die Verfasserin auf dessen sprachlichen Aspekt ein. Zusammenfassend stellt sie fest, dass im analysierten Zeitraum von Austausch und gegenseitigem Transfer anstelle einseitiger Einflussnahme zu sprechen ist.

Špela Virant wird noch etwas konkreter, indem sie Alma M. Karlins Stück *Die Kringhäusler* interpretiert. Sie setzt beim Rezipienten weder biographische noch Werkkenntnis voraus – verständlich, wenn man von den Umständen erfährt, unter denen Karlins Œuvre entstanden und öffentlich geworden ist. Das Erstlingswerk („kein Meisterwerk“; S. 167) wird dennoch „im Kontext der Dramengeschichte“ für betrachtenswert gehalten. Die Textparaphrase nährt gewisse Zweifel an dieser Wertung, und selbst Virant bezeichnet das Bühnengeschehen als „wenig theatralisch“ (S. 169), hebt stattdessen die ausführlichen Regieanweisungen hervor und geht danach ausführlich autobiographischen und dokumentarischen Bezügen im Text nach, die sie (neben der Unerfahrenheit der Autorin) für den Misserfolg des Stückes verantwortlich macht. Auch dieser Aufsatz handelt von einem kulturellen Brückenschlag, wenngleich die Ansätze zu einer imagologischen Betrachtung bedauerlicherweise ungenutzt bleiben.

Mit der Brünner Kleinkunstabühne KIF 1934/35 befasst sich Katharina Wessely. Das „Theater im Freien (KIF)“ als „bisher unbeobachteter Mosaikstein“ (S. 180) der Brünner Kultur- und Theatergeschichte bezeichnet sie als ein Theater „dazwischen“ – nämlich zwischen Sprech-, Tanz- und Musiktheater, Artistik und Varieté. Die Akteure verfolgten zwei Ziele – dem Brünner Publikum sollte sommerliche Unterhaltung geboten und gleichzeitig das Budget des Theaters durch zusätzliche Einnahmen aufge bessert werden. Wessely wirft die Frage auf, ob man das KIF als Exiltheater bezeichnen könne – eine Antwort ist wohl schwierig zu finden.

Friedrich Goedekings Übersetzung von Jitka Ludvová's Monographie zur „Geschichte des Prager Deutschen Theaters von 1845 bis 1945“ beschließt das

Sonderheft der *Germanoslavica*. Es ist verdienstvoll, die 800 Seiten umfassende Monographie auf reichlich 16 Seiten zusammenzufassen und so auch denjenigen Lesern gerecht zu werden, die sich nur einen groben Überblick über die Prager deutschsprachige Szene verschaffen möchten. So ist interessant zu lesen, welche große Resonanz deutsche Autoren – besonders hervorzuheben ist Gerhart Hauptmann – um die Wende zum 20. Jahrhundert in Prag hatten. Erst nach und nach ging man auch dazu über, dem deutschsprachigen Publikum tschechische Stücke in deutscher Übersetzung anzubieten – so 1923 Karel Čapeks *Die Sache Makropulos*. Damit war ein Durchbruch erreicht. Bald folgten auch Operaufführungen tschechischer Komponisten in deutscher Sprache. Eine große Bedeutung bekam die deutschsprachige Theaterszene nach 1933, als zahlreiche deutsche Künstler in der Tschechoslowakei Aufnahme fanden. Mit Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren endete die ersprießliche Zeit deutsch-tschechischer Kooperation. Nach Kriegsende wurden auch ihre sächlichen Zeugen liquidiert.

Der letzte Satz des Aufsatzes ist auch der letzte Satz des Sonderheftes: „Nicht nur Janáček, sondern auch anderen Künstlern öffneten Schauspieler, Sänger, Dirigenten und Schriftsteller aus der deutschen Kulturszene in Prag die Türen, durch die die tschechische Kultur ihren Platz in der Welt erobern konnte.“ (S. 214)

Den beiden Herausgebern – Siegfried Ulbrecht und Achim Küpper – gebührt Lob für die Zusammenstellung dieses Kompendiums, das nicht nur Wissenslücken schließt, sondern auch weitere Fragen aufwirft; so könnte man sich zum Beispiel auch eine Auseinandersetzung mit dem Film vorstellen, und die Rezensentin hätte sich auch gewünscht, dass die durchaus vorhandenen Ansätze einer komparatistischen Betrachtung genutzt worden wären. Ob die auch in Konferenzen zu beobachtende Tendenz, sich Autoren aus der zweiten ... Reihe zu widmen, sinnvoll ist, scheint eine Glaubens-, mitunter sogar eine Geschmacksfrage zu sein. Dass man dabei in Kauf nimmt, Hörer oder Leser sowohl mit der Vita des Autors, als auch (und das wiegt schwerer) mit einer Textparaphrase auf das „Eigentliche“ einstimmen zu müssen, halte ich zumindest für diskussionswürdig. Aber das sind Petitesse, die den positiven Gesamteindruck kaum schmälern.

Biografske informacije o avtorjih
Authors' Biographical Information

Inigo Bocken

Inigo Bocken (1968) je direktor Inštituta Titus Brandsma za študije mistike na Univerzi Radboud, Nijmegen (Nizozemska), izredni profesor za filozofijo religije na Fakulteti za filozofijo, teologijo in religijske študije na Univerzi Radboud ter redni profesor na Univerzi Cusanus, Bernkastel-Kues (Nemčija). Raziskuje zgodnjemoderno in poznosrednjeveško filozofijo religije in mistiko ter teorijo mistike v obdobju modernosti (Michel de Certeau). Študiral je filozofijo in religijske študije na univerzah v Antwerpnu in Louvainu ter doktoriral na temo Nikolaja Kuzanskega.

Naslov: Titus Brandsma Institute,
Erasmusplein 1, NL-6525 HT Nijmegen, Nizozemska
E-naslov: i.bocken@ftr.ru.nl

Zala Bojović

Zala Bojović je magistrica profesorica nemškega jezika in poučuje nemški jezik v »Willkommensklasse« na osnovni šoli Möwensee-Grundschule v Berlinu. Leta 2014 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani zaključila drugostopenjski pedagoški študijski program Nemščina. Po končanem študiju je opravljala prakso pri poslancu Franku Schwabeju (SPD) v nemškem Bundestagu, kjer je nato prevzela mesto vodje poslanske pisarne. Sodelovala je na okrogli mizi o vključevanju otrok priseljencev v slovenski izobraževalni sistem, ki jo je pripravil Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije (SVIZ).

Naslov: Sonntagstraße 1, 10245 Berlin, Nemčija
E-naslov: zala.bojovic@gmail.com

Jaka Čibej

Jaka Čibej je od leta 2014 vpisan na doktorski študij Prevodoslovja na Oddelku za prevajalstvo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Pod mentorstvom doc. dr. Darje Fišer piše disertacijo z naslovom *Korpusna analiza in prepoznavanje regionalnih jezikovnih razlik v spletni slovenščini*, in sicer v okviru nacionalnega temeljnega projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014–2017), ki ga financira ARRS. Od leta 2016 je kot raziskovalec zaposlen na evropskem projektu FP7 MIME.

Naslov: Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: jaka.cibej@ff.uni-lj.si

Burcu Dogramaci

Burcu Dogramaci je profesorica za moderno in sodobno umetnost na Oddelku za umetnostno zgodovino Univerze v Münchnu. Študirala je arhitekturo v Stuttgartu ter umetnostno zgodovino in nemško književnost v Hamburgu. Težišča njenega raziskovalnega dela so izgnanstvo in migracije, fotografija in fotoknjige, moderna arhitektura in kiparstvo, modno oblikovanje in filmska kostumografija. Med najpomembnejše publikacije sodijo: *Heimat. Eine künstlerische Spurensuche* (Cologne: Böhlau, 2016), *Migration und künstlerische Produktion. Aktuelle Perspektiven* (urednica) (Bielefeld: transkript, 2013), *Kulturtransfer und nationale Identität. Deutschsprachige Architekten, Stadtplaner und Bildhauer in der Türkei nach 1927* (Berlin: Gebr. Mann, 2008).

Naslov: LMU München, Institut für Kunstgeschichte,
Zentnerstr. 31, 80798 München, Nemčija
E-naslov: burcu.dogramaci@lmu.de

Patrizia Farinelli

Patrizia Farinelli je izredna profesorica za italijansko književnost na Oddelku za romanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Eno od njenih glavnih področij raziskovanja je bilo poezija antiklasicistov iz 16. in 17. stoletja, s posebnim ozirom na filozofsko resemantizacijo petrarkistične lirike v delu Giordana Bruna (*Il furioso nel labirinto*, Bari 2000) in na duhovno poezijo Tommasa Campanella. Ukvarja se z italijanskim magičnim realizmom in z refunkcionalizacijo fantastike v italijanskem pripovedništvu modernizma in postmodernizma, pri čemer proučuje predvsem metatekstualni diskurz. Zanima se za dediščino starih italijanskih knjig v Sloveniji.

Naslov: Oddelek za romanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: patrizia.farinelli@ff.uni-lj.si

Iva Jevtić

Iva Jevtić je leta 2008 doktorirala iz literarnih znanosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je bila od leta 2005 zaposlena kot mlada raziskovalka na Oddelku za prevajalstvo. Od leta 2014 do konca leta 2015 je delovala kot raziskovalka na EU projektu FP7 MIME. V tem času je izvedla intervjuje v azilnem domu v Ljubljani.

Naslov: Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: iva_jevtic@yahoo.com

Nike Kocijančič Pokorn

Nike Kocijančič Pokorn je redna profesorica na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Leta 1999 je na Univerzi v Ljubljani doktorirala iz literarnih znanosti. Strokovno se na področju prevodoslovja ukvarja s teorijo prevajanja, vplivi ideologije na prevod ter prevajanjem in tolmačenjem za skupnost. Objavila je več monografij in člankov, med njimi: *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja* (Ljubljana, 2003), *Challenging the Traditional Axioms* (Amsterdam, Philadelphia, 2005) in *Post-socialist translation practices* (Amsterdam, Philadelphia, 2012). Trenutno je namestnica koordinatorja EU projekta FP7 MIME (2014–2018), zadolžena za prevajanje in tolmačenje za skupnost.

Naslov: Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: nike.pokorn@ff.uni-lj.si

Maja Lavrač

Maja Lavrač, izredna profesorica sinologije na Oddelku za azijske študije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, je po opravljeni diplomji iz germanistike na omenjeni fakulteti (1979) za tri leta odpotovala na Kitajsko, kjer je na Pekinškem inštitutu za jezike opravila študij kitajskega jezika ter nato na Univerzi v Nanjingu še podiplomski študij iz kitajskega jezika in književnosti (1979–1982). V letih 1992–1994 je študirala v Hongkongu in uspešno opravila magisterij iz sinologije (1994) na Fakulteti za humanistične in družbene vede Univerze za znanost in tehnologijo v Hongkongu. V obdobju 1995–1998 je bila zaposlena kot mlada raziskovalka na Oddelku za azijske študije, FF UL, kjer je junija 1998 doktorirala s področja klasične kitajske poezije z disertacijo *Daoistična in budistična simbolika v poeziji Wang Weija*. Od oktobra 1998 je bila zaposlena kot asistentka z doktoratom za področje sinologije in nato kot docentka, od aprila 2008 pa dela kot izredna profesorica sinologije na zgoraj omenjenem oddelku. Njeno raziskovalno področje je kitajska književnost, predvsem klasična kitajska poezija in poetika ter znotraj nje klasična kitajska poezija in poetika v času vladavine dinastije Tang (618–907).

Naslov: Oddelek za azijske študije, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: maja.lavrac@guest.arnes.si

Mirjam Milharčič Hladnik

Mirjam Milharčič Hladnik, doktorica sociologije, je znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU v Ljubljani in izredna profesorica na Univerzi v Novi Gorici. Njeni raziskovalni interesi so interdisciplinarni. V okviru sociologije se ukvarja z državljsko vzgojo in človekovimi pravicami v kontekstu integracije otrok migrantov. V okviru ženskih študij se ukvarja z analizo neenakopravnosti med spoloma ter z migrantkami. V okviru migracijskih študij jo zanimajo interdisciplinarni pristopi – zgodovinski, sociološki in feministični – ter izvirni metodološki prijemi, od metod ustne zgodovine do analiz družinskih migrantskih korespondenc in migrantskih avto/biografskih tekstov.

Naslov: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: hladnik@zrc-sazu.si

Verena Perko

Verena Perko je arheologinja in muzeologinja, službuje kot muzejska svetnica. Na področju muzeologije se je izpopolnjevala na Masarykovi univerzi v Brnu in s štipendijo Paula Gettyja v ZDA ter Angliji. Iz muzeologije je doktorirala pri Tomislavu Šoli v Zagrebu. Je docentka za rimsko arheologijo ter ena od pobudnikov in soustanoviteljev doktorskega študija heritologije. Je nosilka predmeta muzeologija pri Arheologiji za javnost in mentorica na doktorskem študiju heritologije na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je aktivna članica več slovenskih in mednarodnih društev ter avtorica temeljnega slovenskega muzeološkega dela *Muzeologija. Arheologija za javnost. Muzej Krasa* ter mnogih drugih strokovnih in znanstvenih del.

Naslov: Cankarjeva 39, 1241 Kamnik, Slovenija
E-naslov: verena.perko@siol.net

Ksenija Vidmar Horvat

Ksenija Vidmar Horvat je redna profesorica za sociologijo kulture in docentka za občo sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njeno področje raziskovanja vključuje evropske študije, študije spomina in feministično postkolonialno teorijo. Je vodja interdisciplinarne programske skupine Družbena pogodba v 21. stoletju; <http://druzbena-pogodba-21-stoletje.ff.uni-lj.si/>.

Naslov: Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si

Janja Vollmaier Lubej

Janja Vollmaier Lubej je doktorica znanosti s področja literarnih ved (2013) in asistentka za predmetno področje slovenska književnost. V študijskem letu 2015/2016 je delovala kot predavateljica slovenske književnosti s statusom prostovoljke na Univerzi Ivana Franka v Lvovu. Poučevala je slovenščino na tujih univerzah (Sombotel, poletni semester 2014/2015; Lodž, 2009/2010, 2010/2011) ter organizirala in vodila literarne večere s sodobnimi slovenskimi pisatelji in pisateljicami. Udeležuje se mednarodnih znanstvenih in strokovnih konferenc, piše strokovne in znanstvene prispevke ter recenzije (*Obdobja*, *Jezik in slovstvo*, *Slavia Centralis*, *Philological Studies*, *Visnik Lvivskega Univerzitetu*). Je soavtorica učbenika *S slovenščino po svetu* (2013, Znanstvena založba FF Ljubljana), slovarja *Ukrajinsko-slovenski tematski slovar* (2015, Znanstvena založba Univerze v Lvovu) in prevoda romana *Dvanajst krogov* Jurija Andruhoviča (2016, Cankarjeva založba). Piše eseje.

Naslov: Ulica Moše Pijada 14, 2000 Maribor, Slovenija
E-naslov: janja.v@windowslive.com

Tanja Žigon

Docentka dr. Tanja Žigon je študirala germanistiko in zgodovino na Univerzi v Ljubljani in leta 2008 promovirala na področju literarnih ved. Študijsko se je izpopolnjevala in raziskovala v sklopu različnih projektov v Zagrebu, Vidmu, na Dunaju, v Salzburgu in Münchnu. Je vodja raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije, od začetka leta 2013 do konca 2015 pa je bila slovenska koordinatorica evropskega projekta za promocijo književnega prevajanja TransStar Evropa. Težišča raziskovanja: nemško-slovenski kulturni in literarni stiki, medkulturna literarna zgodovina (nemško časnikarstvo in gledališče na Slovenskem v 18. in 19. stoletju), kulturološke in prevodoslovne raziskave.

Naslov: Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
E-naslov: tanja.zigon@guest.arnes.si

Navodila za avtorje prispevkov

Navodila za avtorje prispevkov

1. Splošna navodila za avtorje prispevkov

- članek naj praviloma ne obsega več kot eno avtorsko polo (30.000 znakov s presledki), o objavi daljših prispevkov odloča uredniški odbor; članek mora biti napisan v knjižnem jeziku in v skladu s pravili strokovnega pisanja
besedilo naj uvede **seznam ključnih besed**
citirani viri oz. literatura ob citatu v besedilu naj bodo navedeni v oklepaju (glej navodila spodaj)
opombe naj bodo sprotne, na dnu strani
- prispevki naj bodo oddani v elektronski in tiskani obliki, uporabljeni font naj bo Times New Roman, velikost 12, medvrstični razmik 1,5
- besedilo naj bo obojestransko poravnano; med posameznimi odstavki naj ne bo dodatnih praznih vrstic; prav tako naj v besedilu ne bo dvojnih presledkov in presledkov pred ločili (./,;)
- posameznih besed ali delov stavka ne podčrtujte, prav tako za poudarjanje ne uporabljajte velikih tiskanih črk
- v besedilo vključeni krajši citati naj bodo v običajni pisavi in v navednicah (obvezna je uporaba variante » oz. «; v primeru citata v citatu se uporabi oblika »' '«); daljši citati naj bodo v obliki posebnega, zamaknjenega odstavka; pri nobeni od oblik ne uporabljajte manjšega ali drugačnega tipa pisave
- v besedilu ne uporabljajte aktivnih hiperpovezav
- opombe pišite s pomočjo ustrezne funkcije v programu za urejanje besedila
- na koncu članka naj bosta **popolna seznama citiranih virov in literature**
- članku naj bo dodan **povzetek**, ki naj obsega približno 1500 znakov s presledki; povzetek naj bo praviloma v angleškem jeziku, dodana naj bosta tudi prevoda naslova in ključnih besed
- če članek vsebuje **slikovno gradivo**, naj bo to priloženo (fotokopije in CD) in opremljeno z ustreznimi podnapisi in morebitnimi sklici v besedilu; če avtor želi, da so slike v besedilu vstavljene na točno določeno mesto, naj besedilo odda z vstavljenimi slikami (kljub temu morajo biti članku priložene tudi posamezne slike v ustrezni resoluciji); vsaka slika mora biti obvezno opremljena tudi s podatkom o njenem viru; avtor prispevka mora za objavo vsake slike – razen če ni avtor slike sam – pridobiti tudi soglasje njenega avtorja oz. izdajatelja publikacije/medija, v katerem je bila slika prvotno objavljena, da se jo ponovno objavi
- članku naj bo priložena kratka **biografska informacija** o avtorju (največ 100 besed), ki naj vsebuje osnovne podatke o izobrazbi, poklicu, delovnem mestu ter področjih raziskovanja/delovanja avtorja; poleg tega mora biografska informacija nujno vsebovati tudi poštni in elektronski naslov

2. Navodila za citiranje

- **citirani viri oz. literatura** ob citatu v besedilu naj bodo navedeni v oklepaju: Navedba citiranega dela v besedilu (prva in vse naslednje) naj bo omejena na najnujnejše podatke in je zapisana v tekstu znotraj polkrožnega oklepaja.
 primera: (Simoniti, 1994, 49) oz. Simoniti (1994, 49)
 (Iliada, X, 140–150) oz. Iliada (X, 140–150)
- **seznam citiranih virov** naj bo oblikovan v skladu z naslednjimi pravili:
  - neobjavljen vir** (neobjavljeno predavanje ipd.)
 Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela, letnica, oznaka »neobj«, stran.
 primer: Krpač, B., Zgodovina za mlade, 2005, neobj., str. 23.
  - neobjavljeni starejši vir** (rokopis, kodeks)
 Avtor (kadar je znan), ime vira, nahajališče, originalna oznaka vira, oznaka strani ali folia (pri foliu nujno označena stran recto oz. verso).
 primer: Psalterium, NUK, Ljubljana, Ms 35, fol. 34v.
  - objavljen, vendar redke ali težko dostopen vir**
 Avtor s polnim imenom (kadar je znan), naslov, urednik oz. izdajatelj v oklepaju, kraj in letnica izdaje, oznaka folia ali strani.
 primer: Caius Iulius Solinus, Collectanea rerum memorabilium (izd. Mommsen, Th.), Berlin 1895, str. 17.
  - objavljen vir v splošno znani zbirki, ki nima enega samega urednika**
 Avtor, naslov, naslov zbirke, ustreznost oznaka strani, vrstice ali stolpca (kot jo uporablja zbirka).
 primer: Tertullianus, De idololatria, III, Patrologia Latina 1, stolpec 664D–665A.
  - večkrat objavljen, široko dostopen in znan vir**
 Avtor (samo ime ali priimek), naslov dela, standardna navedba po originalni (uveljavljeni) razdelitvi.
 primer: Homer, Iliada, X, 140–150.
- **seznam citirane literature** naj bo oblikovan v skladu z naslednjimi pravili:
  - samostojna monografska publikacija**
 Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela v kurzivi, kraj in letnica izdaje, navedba strani.
 primer: Nietzsche, F., Onstran dobrega in zlega, Ljubljana 1988, str. 33.
 Kadar je avtorjev več, navedemo vodilnega (ali prvega) avtorja in dodamo zaznamek »in dr.«.
 primer: Châtelet, A. in dr., Le monde gothique. Automne et Renouveau, Pariz 1988, str. 50.

zbornik

Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela, predlog »v« in dvo-pičje, naslov zbornika v kurzivi navedba urednika v oklepaju, kraj in letnica izdaje, navedba strani.

primer: Simoniti, P., *Apes academicae*, v: *Academia opero-sorum*. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve (ur. Gantar, K.), Ljubljana 1994, str. 49.

razstavni katalog

Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela, predlog »v« in dvo-pičje, naslov razstavnega kataloga v kurzivi, navedba urednika v oklepaju, čas in kraj odprtja razstave, kraj in letnica izdaje, navedba strani.

primer: Lazar, I., *Srednjeveško steklo*, v: *Grofje Celjski* (ur. Fugger Germadnik, R.), Celje 1999, str. 81–85.

znanstvena periodika

Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela, naslov revije v kurzi-vi, številka in letnica izdaje, navedba strani.

primer: Cogliati Arano, L., *Fonti figurative del »Bestiario« di Leonardo*, *Arte Lombarda* 62, 1982, str. 151–160.¹

revije in časopisi (dnevnik, tednik, mesečnik)

Priimek avtorja, začetnica imena, naslov dela, naslov revije v kurzi-vi, številka, datum izida.

primer: Krivic, M., *Kako resneje do predsednika*, *Mladina*, 16. september 2002.

leksikografski članek ali geslo v enciklopediji

Priimek avtorja, začetnica imena, oznaka »pod geslom« in dvopičje, naslov gesla, naslov leksikona oz. enciklopedije v kurzivi, rim-ska številka zvezka, kraj in leto izdaje, navedba strani.

primer: Šumi, N., pod geslom: ..., *Enciklopedija Slovenije...*

- **elektronski viri** naj bodo navedeni skladno s tipom zapisa (elektronska knjiga, revija, primarni vir...) z dodanim polnim nazivom spletne strani in datumom
- **slikovno gradivo** naj bo opremljeno z naslednjimi podatki:

Ime in priimek avtorja umetniškega dela (kadar je znan), naslov dela, letnica, nahajališče.

primer: Slika 1: Albrecht Dürer, *Kristomorfni avtoportret*, 1500, *Alte Pinakothek*, München.

Poleg tega mora biti ob vsaki sliki naveden tudi njen vir oz. navedba avtorskih pravic.

---

1 Način zapisovanja številke revije in letnice naj se prilagodi originalnemu zapisu v reviji (rimske ali arabske številke, uporaba /, oznake vol. ipd).

